

HADI BESZÉDEK

AZ ORSZÁGOS HADSEGÉLYEZŐ BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
KIADJA

A M. KIR. HONVÉDELMI MINISTERIUM HADSEOELYEZŐ HIVATALA
A HÁBORÚBAN ELESETT, VAGY A HÁBORÚBAN KAPOTT SFBEK,
AVAGY A HADI FÁRADALMAK KÖVETKEZTÉBEN ELHALT KATONÁK
ÖZVEGYEI ÉS ÁRVÁI JAVÁRA.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG 1915.

Tartalom

APPONYI ALBERT
A HÁBORÚ ÉS A NEMZETI POLITIKA

CSERNOCH JÁNOS
EGYHÁZ ÉS HÁBORÚ.

HAZAI SAMU
A HÁBORÚ TÉNYEZŐI.

TISZA ISTVÁN
HÁBORÚ HATÁSA A NEMZETI JELLEMRE.

LUKÁCS GYÖRGY
A HÁBORÚ TANULSÁGAI.

SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV
A HÁBORÚ ÉS A NŐK.

BEÖTHY ZSOLT
HÁBORÚ ÉS CULTURA

MAGYARY GÉZA
BÉKEMOZGALMAK ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

LENHOSSEK MIHÁLY
A HÁBORÚ ÉS AZ EGYETEM.

OROSZ EMIL
AZ ORVOSI TUDOMÁNYA HÁBORÚBAN

ALEXANDER BERNÁT
A HÁBORÚ, MINT NEMZETNEVELŐ
A HÁBORÚ FILOZÓFIÁJÁRÓL

HANTOS ELEMÉR
VILÁGHÁBORÚ GAZDASÁGI OKAI ÉS HATÁSAI

CHOLNOKY JENŐ
A VILÁGHÁBORÚ SZÍNTERE.

Apponyi Albert

A HÁBORÚ ÉS A NEMZETI POLITIKA

Igen tisztelt hölgyeim és uraim!

A háborúról és a magyar nemzeti politikáról, ennek a két fogalomnak belső összefüggéséről óhajtok becses engedelmmel értekezni. A tételnek illetően fölállítása önönmagában már kissé merésznek látszik. A világtörténelem nem ismeri; példáját., oly óriási tömegek mozgósításának, az emberiség oly nagy része érdekeltségének. Hiszen, ha az egyik oldalon, a miénken, összeadjuk a német birodalomnak, az osztrák és magyar monarchiának és a török birodalomnak lakosságát, akkor eljutunk 140 millióig. Ha a másik oldalon összeadjuk Angliának, Franciaországnak, az orosz birodalomnak, – mely egymagában 162 millió lakossal bír, – a velük szövetséget kötött kisebb államoknak, Belgiumnak, Szerbiának lakosságát – gyarmatok nélkül – akkor eljutunk 250 millióig kerek összegben. ^v 140 millió és 250 együtt már közel hoz minket a 400 millióig. Ha ehhez hozzáadjuk még az angol gyarmati birodalmat, ha hozzáadjuk japánországot, ha hozzáadjuk a francia gyarmatbirodalmat, melyek többé-kevésbé bele vannak vonva a háborús mozgalomba, akkor eljutunk odáig, hogy körülbelül 800 millió ember van közvetve, vagy közvetlenül érdekelve, közvetlenül vagy közvetve belevonva ebbe az óriási túsába.

Maradjunk a szerényebb számnál: a közvetlenül érdekelteknek 400 milliójánál, ehhez a 400 millióhoz arányítsuk ami szegény kis hazánk 21 millió lakosságát és még tüzetesebben, körülbelül 10 milliót számláló magyar fajt. Hát nem eltűnő csöpp-e ez ebben a tengerben? És mégis, én nem úgy vetem fel a kérdést, hogy mit jelent ez a háború nekünk, a magyarságnak, a magyar államnak, mert ezzel azt hiszem mindenki tisztában van és aki nincs tisztában, annak fölvilágosítására nem vállalkozom, de azt kérdem: hogy mit jelentünk mi, mit jelent Magyarország a világháborúban, minő súlyt képvisel? És még tüzetesebben: nem arról a körülbelül millió katonáról beszélek, akit mi állítunk a szövetséges seregekhez és akiknek értékéről meg van győződve már a művelt és kevésbé művelt világ, hanem egyenesen a magyar nemzeti politikának háborús jelentőségéről akarok beszélni, annak a magyar nemzeti politikának háborús jelentőségéről, amelynek sarktétele az, hogy ennek az országnak területe sérthetetlen és érinthetetlen, hogy ennek az országnak önálló államisága és nemzeti egysége érinthetetlen. Nemzeti politikánknak ezen három nagy, nem kontroversz, minden politikai tusakodáson fölülálló alaptételét: területi épségünket, állami önállóságunkat, politikai nemzeti egységünket, ezen sarkköveit a magyar nemzeti politikának akarom mérlegelni jelentőségükben a háborúra nézve.

Ismétlem: nem a háborúnak jelentőségét erre ami nemzeti politikánkra nézve, hanem ennek a mi nemzeti politikánknak jelentőségét a háborúra nézve.

Talán azt mondhatná valaki, hogy ez egyáltalában lehetetlen vállalkozás. Ez a kis szám a számok, nagy tömegében nem jelenthet semmit, nem képviselhet a maga külön igényeiben számbavehető értéket.

Erre viszontkérdéssel válaszolok. Ugyebár tíz-tizenkét millió katona áll valamennyi oldalon a csatatéren egymással szemben. Micsoda csekély szám ehhez képest az az 50-60 ezer ember, aki Przemysl őrőségét képviseli. Mégis, ki fogja mondani, hogy közömbös, hogy Przemysl őrőségével mi történik és annak védelmi küzdelme nem esik döntő súlylyal a latba? Minden attól függ, hogy bizonyos erő hol van elhelyezkedve, a mérkőzésnek melyik pontján. És valamint Przemysl helyőségének dicső példája, úgy segítségemre jön fejtegetéseinkben a háború eddig legkimagaslóbb egyéniségének: Hindenburgnak a minap egy bécsi lap útján a

nyilvánosságra jutott kijelentése, amelyben azt mondja, hogy a végén ennek a háborúnak a sorsát az fogja eldönteni, hogy kinek van jobb idege. Nemcsak a katonákra értette, hanem azon nemzetekre, melyek a katonák mögött vannak. Egész kifejezetten beszélt, midőn győzelmi bizalmát megokolta, katonáinak és katonáinknak fölényes tulajdonságáról és ezenkívül még azt mondta: az fog győzni, akinél – már mint – nemzetnél jobb az ideg, erősebb a lélek, nagyobb a kitartás. Ez az én kettős kiinduló pontom.

Hogy közelebb jussunk a következtetéshez, vessünk egy futó pillantást arra, hogy ez a háború tulajdonképpen micsoda, hogy itt miről van szó? Egy régi ismerősünkről, a magyar történelemnek egy – hogy úgy mondjam – törzsvendégéről, a Keletnek előnyomulásáról, hódító előnyomulásáról a Nyugat felé, a Keletet személyesítő Oroszországnak előre: törekvéséről van szó. Hiszen igaz, hogy ebben a háborúban Oroszország nem áll egyedül, Oroszország oldala mellett küzd két nagy nyugati kultúrnemzet, az angol és a francia. De állítom, hogy ezeknek a kultúrnemzeteknek részvétele a háborúban az ő politikájuknak szempontjából epizódszerű, természetellenes, mulékony okokból sugallt. Az egyiknek bosszúvágya, a másiknak az óriás német fejlődéssel szemben való irigykedése: ezek mulékony, ezek a nemzeti élet organikus fejlődéséhez nem tartozó okok. Ezek a nyugati tényezők, amelyek Oroszországgal szövetségbe harcolnak, nincsenek a helyükön, egyedül Oroszország, az igenis, a helyén van, az ő tradícióinak, az ő hagyományainak, az ő lelkében benne lakó évszázados ösztönnek számára kijelölt helyén.

Oroszország hármass célja.

Oroszország ebben a háborúban az ő nemzeti életének expanzív természete által vezetetik, amelynek hármass célja van: a déli tengerekhez vezető szorosok fölötti uralkodás, az összes szlávoknak és az összes ortodoxiának az ő uralma, – az ő direkt vagy indirekt uralma alatt való egyesítése.

Mindenki, aki afölött gondolkozott – és ezek közé csekély magamat is számítom, – hogy miként lehetne azt a fenyegető és minden körülmények közt félelmes összeütközést Oroszországgal kikerülni, mely Damokles kard gyanánt lóg a fejünk fölött, mióta Oroszország a maga teljes nagyságában és hatalmában kidomborodott, mondom, mindenki, aki az Oroszországgal fentartható békének problémája fölött gondolkozott, iparkodott e közt a három cél közt külön választást létesíteni. Abban az irányban indultak az, én gondolataim is, midőn erről a helyzetről elmélkedtem, hogy utóvégre a déli tengerekhez jutásnak szabadsága nem jogosulatlan kívánság, amelyet, ha el lehetne választani ama másik kettőtől: a szláv tömegeknek és az egész ortodoxiának orosz befolyás, orosz hatalom alá való juttatásától, talán a megegyezésnek lehetősége fenforogna. Ámde hiába beszélünk mi ilyen teoretikus lehetőségekről, hiába festjük ki magunknak, hogy lehetett volna ezt az egyik törekvést, amelylyel a megegyezés gondolható, elválasztani amazoktól, amelyekkel a megegyezés nem gondolható: Oroszországnak lelkületében ez az elválasztás nem megy végbe, Oroszország sohasem törte azon a fejét, hogy hogyan juthatna a szorosokhoz, anélkül, hogy a szláv problémát fölvesse, Oroszországnak lelkületében és az orosz politikusoknak egymást követő sorozatában ezek a gondolatok, ezek a törekvések együtt éltek, egymástól elválaszthatatlanul; sőt a szlávok és az ortodoxiának egyesítése előtérbe helyeztetett; előtérbe helyeztetett, mert a tengersizorosok kérdése gazdasági kérdés, amelynek mérlegelése tudást és gondolkozást igényel; ami a tömeg képzelőtehetségéhez, lelkéhez szól: az a nyelv, az a vallási gondolat az a nagy expanzió mindenfelé, ahol nyelvokon és hitokon „törzsek élnek.

Es tényleg, ama órák egyikében, melyekben a fikciók lepattannak és a valóságok érvényesülnek, amelyekben a ravaszkodáshoz leginkább hozzászórt ember is őszintévé válik, mert kitör belőle az igazság, mondom, ez órák egyikében, midőn a háború már kitörőfélben volt az orosz cár a dumához intézett trónbeszédében ki is mondotta: az összes szlávok egyesítése Oroszország vezetése alatt a cél. Tengersizorokról nem is szólt.

Tisztelt hölgyeim és uraim! Csak néhány vonással óhajtom jellemezni, hogy ez mit jelent. Óhajtom jellemezni, hogy ez mit jelent a szlávokra nézve, mit jelent miránk nézve, mit jelent az emberiségre nézve.

Az összes szlávok egyesítése.

Oroszország terjeszkedésének minden lépésénél reányomta bélyegét azokra, akiknek területén terjeszkedett; vagy asszimiláció útján, hogy magához hasonlóvá tegye, vagy ahol ez nem sikerült, amint hogy a hősiecs lengyel nemzettel szemben nem sikerült, ott elnyomás útján. Birodalmának óriás anyagi súlyával reánehezdedett azokra az aránylag apró ellenállásokra, úgy hogy azoknak külsőleg nyoma sem maradt.

De mit jelentett ez az asszimilálás, mit jelentett ez az elnyomás? Körülbelül mindennek eltűnését, ami előttünk, a nyugati kultúra emberei előtt az életet érdemessé teszi arra, hogy azt élvezzük. Jelenti minden szabad gondolatnak elnyomását. Eszembe jut ami Brandessel, a híres dán irodalombúvárral történt aki engedelmet kapott arra, hogy Oroszországban előadásokat tartson. Minden előadását előbb a cenzúrának be kellett mutatnia, a határon összes könyveit elkobozták, még egy dán-orosz szótárt is és hosszú tárgyalás után a szótárnak első kötetét, az A betűtől az M betűig visszaadták, a másikat visszatartották. Miért volt az első kötet veszélyesebb? Ez az orosz- és egyáltalán a cenzúra csodabogaraihoz tartozik. Tehát a gondolatszabadságnak, a vallásszabadságnak teljes elfojtása. Hiszen ez annyira bennük van, annyira benne van a cárizmus lényegében, hogy akkor se tudja megtagadni, mikor minden taktikai szempont arra indítja, hogy eltitkolja. Ennek példáját látjuk most, mikor, sajnos, Galícia nagy részét elfoglalták. Az oroszok bevallott célja, hogy a tartományt maguknak megtartsák. Mint felszabadítók akarnak jönni. Kézenfekvő, hogy legalább ideig-óráig iparkodjanak annak a bekebelezendő népnek, nemzetiségnek, nemzetnek érzelmeit kímélni és első teendőjük mégis az volt, hogy az ortodox vallást a túlnyomólag katolikus Lengyelországban államvallássá nyilvánították és a görög katolikus templomokat az ortodox isteni tisztelet számára lefoglalták. A vallási elnyomás, a lelkiismereti szabadság elnyomása annyira természetében van a cárizmusnak, hogy még pillanatnyilag sem tud tőle eltekinteni, mikor a legegységesebb okosság kívánja, hogy legalább ideig-óráig türtőztesse magát. Jelenti az összes szabadsági biztosítékoknak, melyek nélkül mi az életet nem is tudjuk elképzelni, megsemmisítését. A politikai életről nem is beszélek, dacára annak, hogy van egy dumájuk, amely a cárnak önkénye által szabott korlátok közt parlamentet játszhatik, sőt néha igen hangosan is játszik. De csak addig, amíg megengedtetik neki. Oroszországban még az úgynevezett adminisztratív deportáció, a rendőri úton való elfogatás, a bírói eljárás nélkül való száműzetés napirenden van, a birodalom intézményei közé tartozik. Szóval el sem tudja képzelni az, aki ebben a birodalomban nem élt, vagy olyanokkal, akik ott éltek, nem érintkezett, hogy mit jelent az orosz hatalom alatt való egyesítés, mit jelentene azokra a szlávokra nézve, akik ma a nyugati kultúrközösséghez tartoznak, akik ma a nyugati társadalmi intézmények és az állami intézmények jótéteményeit élvezik és akik egyszerre vissza rántatnának néhány évszázaddal visszafelé a haladás édes-kevés reményével.

Jól tudom, hogy ezzel a sötét képpel szemben, amit a hivatalos Oroszország: a cárizmus mutat, ott vannak az orosz szellemi életnek ragyogó hősei, ott vannak a költők, akiknek műveit sajnos, kevesen olvastuk eredeti nyelven, de fordításaikban megbámultuk, ott vannak Tolstoj és egyéb szellemi hősei az orosz gondolatnak. De ezek hadilábon állanak a cárizmussal, hadilábon állanak a hivatalos Oroszországgal, ezek nyugati gondolkozású emberek, vagyis ezek olyan elmék, amelyekben csodálatos és még ki nem forrt vegyületekben található az orosz faji tulajdonságok, az orosz történelmi atavizmusnak, az orosz nevelésnek befolyásai a nyugati gondolati világgal. Még nagyon távol vagyunk attól, hogy az orosz szellemi élet ilyen egyes fellobbanása! belátható időben az orosz cárizmusnak természetére

befolyást gyakoroljanak.

Az ortodoxia.

Mondok egy pár szót az ortodoxiáról. Távol van tőlem, hogy a görög keleti vallást, mint vallást, bíráljam. Nekem csak annak orosz kiadásával van dolgom, annak orosz kiadásában pedig tagadása annak, ami a kereszténységnek és keresztény civilizációnak legnagyobb vívmánya: a világi és vallási rend egymástól való megkülönböztetése, amelyen a szabadságoknak legbecesebbike, a lelkiismereti szabadság nyugszik. Az orosz kiadású ortodoxiának jellemzője éppen az összeolvadása annak, amit még a teokratikus gondolatoktól áthatott középkorban is két kardnak neveztek. Az a két kard egygyé válik a cárnak kezében: a vallási mindenhatóság, a világi mindenhatósággal összekapcsolva a legirtóztatóbb gépezetei az elnyomásnak és a szolgaságnak, amelyet elgondolni lehet. És azért látjuk, hogy míg az ortodoxiának ott, ahol a nyugati intézményekbe beleilleszkedik – hazánk is példája – egyházi autonómiái alakulnak, amelyekben a világi hatalomtól szinte függetlenül él az egyházi élet, addig Oroszországban az ő általa felkarolt, ortodoxia is ugyanazt a zsarnoki jellemet kapta, instrumentum, tirannivé válik, amelyből nincs kibúvás, még a lelkek világában sem.

Már most méltóztassanak elgondolni, lelkükben Európának térképét. Méltóztassanak elgondolni azt a helyzetet, amely beállna, hogyha Oroszország az ő félrevezetett nyugati szövetségeseinek segítségével előrenyomulna északon, előrenyomulna délen, előrenyomulna valamely alakban, közvetlen uralom, vagy közvetlen befolyás alakjában egész a magas kultúrának örvendő cseh királyságig, délen a Balkán-államok testén végig egész a szlovének lakta Stiriáig, Krajnáig. Egy rettenetes nagy ollónak képét látom magam előtt, amely ollónak két ága közt ott volna az északi, déli és keleti részeitől megfosztott, esetleg talán megtört kis Magyarország. De hogy ez az ollónak két ága közt lévő országocska valamelyes szabadságát is eltűné a kolosszus, hogy megengedné, hogy ez az országocska, mely – hogy úgy mondjam – szárnyállásban volna az északi és déli orosz terjedéssel szemben, önállóan mozoghatson, ez ki van zárva. A leghitványabb vazallátusra, a leglealázóbb szolgai életre volna ez az országocska kárhoztatva. De itt nem volna vége a dolognak; mert az óriásilag megnőtt, a szlávságnak és az ortodoxiának összes erőit magában egyesítő orosz mindazt, ami közbe esik, a lenyűgöző Oroszország a maga természeténél fogva nem pihenhetne. Az az óriási erkölcsi ellentét, amely közte és az ő határa mellett megmaradó, meggyengült nyugati államok között volna, az a folytonos szemrehányás, amit az azokban létező szabadabb élet Oroszország elé állítana, az a bomlasztó erő, amelyet ezeknek a szabadabb szomszédoknak példája és látása az ő benső állapotára gyakorolnának, kényszerítené, hogy meggyarapodott iszonyatos erejével mindig tovább és tovább haladjon, mindig tovább és tovább terjeszse ki, úgy gazdasági, úgy politikai, mint harcászati tekintetben a maga hatalmát, mígnem senki lélegzeni, senki mozdulni sem bírna Európában.

A számszerinti túlsúly.

Ez az a rettenetes lehetőség, amelylyel mi szemben állunk, amely ellen küzdünk a német birodalom, Ausztria és Magyarország csupán Törökországtól támogatva.

Oroszországot, mint mondám, ebben az előre-, hatolási kísérletében támogatja két nagy nyugati kultúrnemzet. Elszomorodik a szívem, hogy ha arra a szerepre gondolok, amelyet ez a két nagy nyugati kultúrnemzet játszik és a melyet nem lehet másképp jellemeznem, minthogy árulás a nyugati civilizációval szemben.

Még egy szót sem szoltam a magyar nemzeti politikáról, de ezt a háttér meg kellett festenem, hogy azt teljesen átértethessem, amit tulajdonképpen tárgyamról lehető rövidséggel mondanom kell.

Ha nézzük azt az előbb említett statisztikát, látjuk, hogy mi, akik nemcsak saját létünket védjük, hanem évszázadok kultúrmunkájának eredményeit védjük, vívmányai elé állítjuk

erőnket, bátyául, ha modom, megismétlem azt a statisztikát, ha szembe állítom azt a 140 milliót azzal a 250 millióval, akkor a helyzet szinte kétségbeejtőnek tetszenék. Igaz, hogy ez a számszerinti túlsúly a legnagyobb mértékben enyhül, hogyha tekintetbe vesszük, hogy sem Anglia sem Oroszország a szervezetségnek tekintetében, Anglia különösen a katonai szervezetségnek tekintetében szárazföldön nem áll egy vonalon különösen Németországgal, de velünk sem; szóval, hogy nem képesek a mi szövetkezett ellenségeink az ő néptömegeik segítőforrásait oly tökéletességgel kihasználni, mint amily tökéletességgel kihasználni tudjuk azt mi. Ebben az első tekintetre kétségbeejtőnek látszó számszerinti túlsúly, ha enyhülést is nyer, de azért még mindig meg van, különösen meg van és meg lesz a küzdelemnek még egy jó részén át azoknál, akik az orosz haderő ellen küzdenek. A számszerinti túlsúly idehelyezkedik át arra a harctérre, amely minket a legközvetlenebbül érdekel: az orosz harctérre. Ámde nem én mondom, hanem az, aki ma a legnagyobb hivatottsággal és tekintélylyel szólhat: Hindenburg mondja, hogy azért vannak ennek a számszerinti túlsúlynak ellensúlyozó erői. Es ezek az erők egyfelől katonaiak – ezekről nem szólok – másfelől a nemzeti tulajdonokban rejlenek. Úgy fejezi -ki magát, hogy akinek, amely nemzetnek jobb idegrendszerre, nagyobb kitartása van, az fog győzni. Ez a gondolat vezet engem közelebb témámhoz.

Engedjék meg, hogy ezt a gondolatot leszögezzem és arra kérem Önöket, tartsák meg emlékezetükben, mert nekem vissza kell szöknöm a múlt századok történetére.

A Kelet és a Nyugat.

Mondám már, hogy a Keletnek a Nyugat ellen való előnyomulása egy régi ismerőse a mi történelmünknek, sőt a mi történelmünket megelőzte. Az egész népvándorlás ez a Keletnek a Nyugatra való beözönlése volt. A népvándorlásnak nagy zöme nyugatra hozott olyan törzseket, mint aminők a germánok és szlávok egy része, amelyeknek nem volt kialakult állami szervezete. Tudom nagyon jól, hogy állami szervezetről csak nagyon bizonyos tekintetben lehet beszélni a népvándorlás idejéből, de rövidség kedvéért ezt a kifejezést használom, melyekben azonban meg volt természetes tulajdonaiknál fogva a nagy kultúrképesség úgy, hogy a népvándorlás beözönlése új fajokat helyezett el Európának nyugati és középső részeiben, amelyek átvették a nyugati kereszténységgel együtt a nyugati kultúrát és az ő ősi tulajdonaikat ennek rendelkezésére bocsátván, megtudták alkotni azt az új nyugateurópai szervezetet, amelyben még most is élünk. Ámde azután voltak a népvándorlásnak olyan utóhadai, amelyek egyáltalában nem voltak alkalmasak arra, hogy a nyugati kultúrát fölvegyék, vagy a viszonyok ezt nem engedték nekik. Az utóbbi kategóriába sorozom ami rokonainkat, a hunokat, akiknek egész berendezkedésében már az államalkotó képesség magas foka rejlik, azonban olyan viszonyok, melyeket a történelem ismerői tudnak, nem engedték érvényesülésüket. Jöttek tehát mindenféle beözönlések, amelyek nem gazdagították a Nyugatot új etikai elemekkel, hanem csak zavart okoztak. Ezek a népvándorlásnak azon utóféjéi, amely tartott a római birodalom összeomlásától egészen – büszkeséggel mondom ki ezt a dátumot, mint világtörténelmi dátumot, – a magyaroknak itten való megtelepedéséig.

Ez a része Európának, amelyen mi lakunk, hogy ha a térképet nézzük, ez egy előretolt vára a Nyugatnak, de a Nyugat nem tudta őrséggel ellátni.

Azok az apró szláv töredékek, azok a bolgár töredékek, amelyek itten államocskákat alkottak, azoknak egyike sem bírt egy organikus egészet, egy szervezett őrséget ebben a várban, elhelyezni. A német frank birodalom már iparkodott erős katonai határőrszervezettel ezen segíteni Nagy Károly idejében. Ez a katonai határőrszolgálat teljesítette föladatát mindaddig, míg a nagy férfinak szelleme ott volt, hogy azt lelkesítse, azután összeomlott. Szóval Nyugateurópa nyugalma a népvándorlásnak eme utóhadaival szemben évszázadokon át prekárius volt. A nyugati kultúra állandóan ki volt téve nyugtalanításoknak, újabb

hódításnak, ki volt téve rombolásnak, veszedelemnek. Ennek a helyzetnek vetett véget a magyaroknak megtelepedése ezen a földön és a magyaroknak keresztény nyugati kultúrállammá való átváltozása.

A szerves nemzeti lét.

Miért voltak azok az előbb említett erők tehetetlenek a népvándorlásnak emez apróbb csoportjaival szemben? Miért volt tehetetlen egy tisztán katonai védőszervezet, miért voltak tehetetlenek azok az apró fajok? Egyszerűen azért, mert nem képeztek egy organikus egészet, mert Európának eme veszedelmezett betöréseknek egyedül kínálkozó pontján az újból előtörő mechanikus erőkkel szemben csak egy organikus, csak, egy szerves erőnek létezése nyújthatott biztosságot. És ebben semmi miszticizmus nincsen, ez matematika. Ha mechanikai erők csapnak össze, mechanikai erőkkel, akkor a nagyobb mechanikai erő okvetlenül elpusztítja a kisebb mechanikai erőt/De akkor, mikor egy organikus erő, mondjuk, mikor egy lelki erő, mikor egy, a maga benső élettörvénye szerint kialakult egész áll szemben mechanikus erőkkel, csak akkor képes érvényesülni az a fölény, amely biztosságot nyújt még nagyértékű, még óriás anyagi fölényrel szemben is. Nem szeretek olyan tételt fölláztatni, amelyet bárki is frázisnak mondhatna és amelynek tartalmáról nem tudok magamnak és másoknak teljesen számot adni. Hát mi ez a szerves természete egy politikai alakulásnak? Szerves lény, tudjuk, az, amely nem külső behatások, hanem saját benső léttörvénye szerint tartatik fönn és fejlődik és amely egy egészet alkot, amelytől lehet darabokat elválasztani, de amelyet nem lehet darabokra szétvágni úgy, hogy minden darab a szerves lény természetével bírjon. Ha egy követ tíz darabra vágunk, mind a tíz darab kő; ha az embert, állatot tíz darabra vágjuk, egyik sem ember, egyik sem állat. Szerves alakulat az, amely a maga benső lételében bírja fönnállásának alapját. Mik az ilyen organikus erők egy nemzet életében?

A természetes határ olyan terület, melyet nem az önkény, hanem a természet hegyekkel és folyókkal létesített; a faj egység, vagy faji egység hiányában a fajnak az a természetes vezérszerepe, mely nem a hódításban, de a szervezőképességben nyilvánul meg. A hódítás rossz jogcím, tisztán erőszakon nyugvó cím, amely kihívja maga ellen az újabb erőszakot, hogy megdöntsék, ha a meghódítottak kedveznek a körülmények. A vezérszerepre való predesztináltsága egy fajnak nem a hódításra, hanem a szervezésre való képességben rejlik, hogy egységet tudjon belevinni a fajokba és bírjon a kulturális, gazdasági és társadalmi fölényrel a többi fajon. Ide tartozik a közös történet. Ez a megindulásnál nincs meg, csak a többi feltételek lehetnek meg. De azok folyton működnek és így lefolynak a századok, ugyanazok a viszontagságok, ugyanazok a dicsőségek, ugyanazok a fájdalomok, ugyanazok a szép és szomorú visszaemlékezések élnek a lelkekben és ebből támad egy természetszerű összeforrottsága a lelkeknek. Ide tartozik a jogegység, a szokásokban és a szokásoknak joggá merevedésében az egyformaság. Ide tartozik egy nemzeti uralkodóház; vagy amennyiben nemzeti uralkodóház nincsen, olyan alkotmány, mely az uralkodóház és a nemzet jogait akként szervezi, hogy az uralkodóház politikáját a nemzeti politikába bevezeti. Tisztelt hölgyeim és uraim! Magyarország a szerves nemzeti létnek mindezen feltételeivel, mindezen attribútumaival rendelkezik. Meg van a természetes körülhatároltsága a területnek, beleértve az Adria partjához való előnyomulást és az Adriában való hatalmi állás elfoglalását, amely kiegészíti ezt a szárazföldi területet, amelyért nagy Árpád-házi királyaink mindnyájan állandó küzdelmek árán küzdöttek. Meg volt a honalkotó Árpád-házi királyok alatt a nemzeti dinasztia. És íme látjuk, hogy az a nemzeti dinasztia majdnem abszolút királyi hatalommal uralkodott az ország felett; mikor azonban a vegyes-házakból való királyok uralkodása következett be, midőn csekélyebb volt az uralkodóház összeforrttsága a nemzeti gondolattal, lassankint fejlődtek ki az alkotmányos biztosítékok, fejlődtek tovább a Habsburgok alatt, míg igazán nem valami bölcsnek fejéből pattant ki, hanem a nemzetek életéből, szükségéből, a nemzetnek történelméből alakultak ki mindazok a biztosítékok, az alkotmánynak mindazok a

becses vívmányai, amelyek képesek összeforrasztani a nemzeti dinasztia a nemzettel. És meg van még valami: az öncélúság. Minden szervezet bizonyos tekintetben öncél. Minden szervezetnek megvan a maga jogosultsága abban, hogy van. Leginkább áll ez a legmagasabb szervezetre, az emberre és az emberi társulásnak bámulatós kialakulására, az államra, a nemzetre. Tehát az öncélúság, a nemzeti függetlenség szintén hozzátartozik a nemzeti erők azon organikus elemeihez, amelyek nélkül valóban nemzet nem igen lehet. És íme látjuk, hogy a mi nemzetünk, midőn feladatainak teljesítésére a kellő mechanikus erők felett nem rendelkezett, mindig kereste az összeköttetést idegen államokkal. Hol lengyel királyokat hívott a trónjára, hol cseh királyokat. Végül állandó összeköttetésbe lépett a Habsburgok uralma alatt álló többi országokkal. De mindezen összeköttetésekben féltékenyen őrködött a maga nemzeti önállóságának a fentartása felett. A magyar nemzet azért állotta meg helyét azokban az óriás küzdelmekben, melyekben itt megtelepedésének első pillanatától kezdve küzdenie kellett, mert nem mesterséges tákolmány volt, hanem egy, – a szervezett erők összessége által megalkotott, megteremtett organikus nemzeti erő.

Ha nem lett volna az, akkor lehetetlen lett volna, hogy annak az ő nemzeti hivatásának megfeleljen, hogy óriás túlerőkkel szemben még sokáig tartó leveretések ellenére is, újból és újból feltámadva feltartsa a Nyugat felé való előnyomulást!

És most oda jutottam, ahová jutni akartam, Magyarországnak, mint a Nyugat védőbástyájának szerepéből, az ő organikus természetéből folyik nemzeti politikánknak bevezetőleg említett három dogmája: területi épségünk, állami függetlenségünk, nemzeti egységünk, ez semmi egyéb, mint a nemzeti élet organikus természetének könnyebben érthető jelszavakba való foglalása. És midőn most egy az eddigieknél sokkalta veszedelmesebb támadás irányul Nyugat ellen a Keletről, mert szervezetebb, mert jobban megérlelt erőkkel, mert a Nyugat technikájával rendelkező barbárság részéről: hát most újabb szükség van erre az organikus erőre, amelyre évszázadokon át szükség volt, ma újból ez áll elsősorban és kell, hogy elsősorban álljon, hogy ezt a veszedelmet elhárítsa nemcsak önmagáról, hanem az egész világról.

Nem teszszük egyedül. Nem szólva a szövetséges német birodalomról, teszszük ezt állandó szerződésnek alapján azokkal a nemzetekkel és ama másik állammal együtt, mely Ő Felsője királyunk, mint osztrák császár uralkodása alatt áll; de abban a szövetségben, amelynek anyagi erejét lebecsülni távol áll tőlem, mi képviseljük a leghatározottabb, a legteljesebb és ennek folytán legerősebb működő organikus erőt. Ez a világért sem akar kissebbítést lenni azoknak a népeknek, amelyek az osztrák államot alkotják. Tudom, hogy sokan közülük sok tekintetben fölöttünk állanak. Tudom, hogy sokat tanulhatunk tőlük sok tekintetben. De történelmi alakulásuk más, történelmi alakulásuk nem adja meg nekik összességükben azt a kompaktságot, azt az egységi öntudatot, szóval azt az organikus erőt, mely Magyarországon van letéve és ez az organikus erő visszahat a maga kompaktságában a monarchia másik államára is. Irtóztató gondolat volna, hogyan állanánk mi, ha Magyarország nem volna egy önálló állam a maga nemzeti tudatával, nemzeti tradícióival és azzal az edzett lélekkel, mely egy viszontagságban eltöltött évezred eredménye.

A magyar politika jelentősége.

Ez a magyar nemzeti politika jelentősége a világháborúban. Przemysl őrsgének jelentősége a⁴ csatáiban: ez a világháborúban Magyarország. A legexponáltabb pont helyőrségének szerepe. És én azt mondom, hogy minél teljesebb, minél tökéletesebb mértékben érvényesülnek a magyar nemzeti politika alaptételei, minél tökéletesebben és biztosabban élvezi ez a nemzet a maga állami függetlenségét, minél szilárdabban van megalapozva az ő nemzeti egysége, minél inkább nemzet, annál nagyobbak azok a szolgálatok, amelyeket úgy az uralkodóháznak, mint a szervezetkezett osztrák államnak és a művelt világnak tehet.

Ezek a tételek előttem világosak, ezeket a tételeket a mi körünkben nem vonja kétségbe senki, de ezeket a tételeket a világ talán nem ismeri föl úgy, amint mi ismerjük, legalább nem mindenütt. A kapaci-táció, az elméleti okoskodás nem tudta meggyőzni a külső tényezőket e tételek helyességéről. Itt van most az a történelmi óra, amelyben a tények fogják meggyőzni a világot. Minél nagyobb a szerep, amelyet Magyarország ebben a világháborúban játszik, minél odaadóbb az a lelkesedés és áldozatkészség, amelylyel utógondolat nélkül beleveti magát ebbe az óriási küzdelembe, minél inkább képviselte azt, amit Hindenburg tábornagy a döntő tényezőnek mondott, hogy az fog győzni, akinek jobb idege van, minél jobb az idege, minél erősebb a lelkülete, annál jobban mozdítja elő nemcsak a világ, a nyugati civilizáció nagy érdekeit, hanem nemzeti politikájának nagy ideáljait is.

CSERNACH JÁNOS

EGYHÁZ ÉS HÁBORÚ.

Az egyház hivatása nem az államok kormányzása, nem a nemzetközi jogviszonyok rendezése, hanem a halhatatlan emberi léleknek elvezetése örök céljához. Mikor azért az egyháznak álláspontját vázolom a háború tárgyában, előre kell bocsátanom, hogy a háború jogi, nem vallásos kérdés, amelynek megítélése csak a vallásos és erkölcsi elvekkel való vonatkozásaiban tartozik az egyház illetékességébe. Előadásom tehát arról szól, megengedhetőnek tartja-e az egyház hittani és erkölcsi szempontból a háborút s miképpen illeszti bele az erkölcsi világrendbe.

Az evangéliumban a háborúról elvi kijelentést nem olvasunk. Krisztus Urunk nem foglalkozott politikai, államjogi és nemzetközi kérdésekkel, csak az emberi élet alapjait és célját érintő igazságokat hirdette. Mikor az adófizetés kötelességéről kérdést intéztek hozzá, annyit válaszolt: «Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és az Istennek, ami az Istené». Ebben a nyilatkozatban befoglaltatik az összes polgári kötelességeknek és erényeknek ^{fe} erkölcsi elismerése, amelyeket a természetjog ró reánk. A háborút nem tiltotta. Az ószövetséget megerősítette és megpecsételte, amely pedig igen sok háborúnak igazságosságát elismeri. A pogány századosnak hitét megdicsérte, szolgáját meggyógyította, mikor ez hitvallásában elismerte, hogy az Üdvözítő oly biztossággal parancsol a természetnek, mint ő a katonáinak. Nem tiltotta neki a katonai szolgálatot, amint előfutára, keresztelő Szent-János a bűnbánatra jelentkező vitézeket sem kötelezte élethivatásuk megváltoztatására, hanem csak megparancsolta: senkivel se erőszakoskodjatok és elégedjete meg zsoldotokkal. (Luk. 3, 14.) Az a mondása az Urnak: «Mindazok, akik fegyvert fognak, fegyver által vesznek el», világosan csak azt jelenti, hogy aki igazságtalanul támad meg mást, méltó büntetését el fogja venni.

Az evangélium ajánlja a szelídséget, a türelmet, a hősiés béketűrést, «Ne álljatok ellen a gonosznak. Aki megüti jobborcádat, fordítsd neki a másikat is.» (Máté 5, 39.) De ez csak tanács, amely az önvédelem jogát kétségbe nem vonja, hanem föltételezi. Az önvédelem jogunk, sőt bizonyos körülmények között kötelességünk. Különösen akkor, mikor a sértés nemcsak minket, hanem mások érdekeit is érinti.

A háborút, mint az emberi életnek egyik jelenségét tehát az evangélium is megemlíti s elismeri, hogy az bizonyos feltételek mellett igazságos lehet. Háborúnak nevezzük két vagy több önálló államnak harci állapotát. A háború tehát állapot s nem az ellenségeskedésnek egyszerű ténye. S itt a külső háborúról – egyes államok között – beszélünk, nem a lázadásról vagy a polgárháborúról.

Az ilyen háború az egyház tanítása szerint megengedett annyiban és akkor, amennyiben és amikor azt a szükség parancsolja. A háborút tehát a szükségesség igazolja. Ha valamely államnak joga van a főnnálláshoz, területi épségének megóvásához s mindazon javaknak birtokához és elvezetéséhez, amelyek az állami célok eléréséhez megkívántatnak, akkor joga van azokat az eszközöket is igénybe venni, amelyek a jogok érvényesítéséhez szükségesek. A külső érvényesítés, a kényszerítő hatalom nem tartozik ugyan a jognak lényegéhez, a társadalmi rendnek mégis lényeges követelménye, hogy a jog az élet valóságában a tiszta és erkölcsi jelentőségen kívül tényleg érvényesüljön is. Az államon belül a fizikai és erkölcsi személyek jogainak végrehajtásáról rendszeren gondoskodva van. De ha az állami jogrend valahol annyira hiányos, hogy a világos és el nem vitatható jogot végre nem hajtja, vagy nem védi: ott a természetjog tanítása szerint az önvédelmet meg kell engedni. Viszont, amikor a legjobban rendezett állam sem tud jogvédelmet nyújtani, a hirtelen erőszakos támadás esetében, az állami pozitív jogszabályok is elismerik az önvédelem jogosságát, mert a

természetjog világosan tanúsítja a mi lelkiismeretünk előtt, hogy a jogvédelemhez szükséges eszközökhöz szabad nyúlni. Ami pedig az államon belül az egyesekről áll, az áll az államokról is. Hiába beszélünk az államok jogairól, lia a nemzetközi érintkezés folyamán felmerülő jogtalan támadások ellen a védelem eszközei rendelkezésekre nem állanak. Az állami hatalom birtokosai kötelesek az állam jogait megvédeni és érvényesíteni s fontos okok nélkül fel nem adhatják azokat, mert közös javakról van szó. Már pedig, ha az államfőnek nemcsak joga, hanem kötelessége is az állami jogok védelme és érvényesítése: akkor más eszközök híján a fizikai kényszer, a harc, az erőszak az erkölcsileg megengedett módja a jogvédelemnek. S az egyes államok szuverenitásából folyik, hogy a hatásos jogvédelem és érvényesítés más államokkal szemben végeredményben csak a fegyveres erőszak lehet, mert politikailag független államok egymás fölöttilletékes bírót el nem ismernek, Ubi iudicia deficiunt, incipit bellum. (Grotius 1. c. 1. 2. cap. 1. §. 2. u. i.) Ahol lehetetlenné vált az ügy elbírálása, ott kezdődik a háború.

A történelem folyamán sok kísérlet történt, hogy a háború megakadályozására nemzetközi fórumot állítsanak fel. Az egyház mindig rokonszenvezett ezzel a törekvéssel s a maga részéről szívesen kínálta közreműködését. Amint a benne élő erkölcsi erőknek a társadalomba és az államok jogrendjébe való átültetése által a háború borzalmait az idők folyamán enyhítette, úgy érvényesítette befolyását abban az irányban is, hogy a háborút lehetőleg megakadályozza és fölöslegessé tegye.

«Ha elfogulatlan szemmel figyeljük a keresztény államok fejlődését a VII. századtól a XIII. századig s abban az egyháznak szerepét, úgy lehetetlen észre nem vennünk az egyháznak azt a célját, hogy Európa keresztény államait egy nagy népcsaláddá nevelje, mely fölött a római pápa, mint az egész kereszténység atyja és a római császár, mint a világi fejedelmek legelseje bizonyos nemzetközi hatalmat gyakoroljanak s így az államok közötti viszályokat, valamint az államoknak belső vitás ügyeit, mint nemzetközi békebírák megítélik s így a külső harcot vagy a bomlasztó polgárháborút megakadályozzák. A pápának ez a nagy törekvése és ennek nyomán elért példátlan világi hatalma nem volt az egyházi primátusnak lényeges következménye, hanem tisztára a történelmi összetevőknek eredője. Nem személyes ambíció, jogosulatlan hatalmi törekvés vezette a pápákat, hanem a legnemesebb cél: a világbéke.

«A fejlődő államok hálásak voltak az egyház jótéteményeiért. Önként nyújtották az egyháznak a világi hatalmat s az egyház feje a kedvező helyzetben hivatásos kötelességének tartotta a világhatalom és vele a világbéke megalapítását. Ilyen nagy gondolat mindenestre méltó volt az egyház fejeihez, S ha a mostani kor fia kritizálja a középkor nagy pápáinak tetteit, fontolja meg, hogy azok évszázadokkal ezelőtt megoldani akartak egy kérdést, amely a nagy keresztény világhatalom eszméjének bukása óta mindinkább bonyolultabb lett és amelyet még ma sem sikerült megoldani.

A nemzetközi szerződés alapján föllátható béke-bíróság talán éppen manap áll legmesszebb a megvalósulástól. Pedig a világbéke utáni vágy eltörölhetetlenül él az emberek szívében. A béke az emberiség normális állapota, a boldogság és a teremtő munka előfeltétele. Pacem habere debet voluntas, bellum necessitas, mondja szent Ágoston. A békét akarnunk kell. Törekvésünk célja csak a béke lehet., A háborút a szükség hozza ránk s csak azért viseljük, mert másként nem tudunk tisztos békét szerezni. Ez a gondolat felvétetett az egyház törvénykönyvébe. Bellare non voluntatis, sed necessitatis est, olvassuk Gratian kódexében (C. 3. C. XXIII. q. 1.) Nem az akarat, hanem a szükség diktálja a háborút. A háború igazságos oka nem lehet tehát tisztán a hódítás vágya, a hegemonia vagy politikai szupremacia elérése, hanem csak a szó szoros értelmében vett jogvédelem, vagy kétségtelen jogoknak érvényesítése. S meglepéssel kell konstatálnunk, hogy az egyháznak ez a felfogása utat tört magának s a mostani háborúban ez a felfogás jut kifejezésre. Ügy Ő csász. és kir. Fölségének proklamációjában, mint a német birodalom császáranak trónbeszédében

olvassuk, hogy a háborút világos jogsérelmek kényszerítették ránk, s csak azért fogunk fegyvert, hogy a hazánk integritása ellen irányuló támadásokat visszaverjük és igazságtalan hatalmi törekvéseknek útját álljuk.

Az egyház kötelességévé teszi az államfőknek, hogy a háború megkezdése előtt az ellenséges állammal a sérelmeket közöljék, elégtételt követeljenek s így módot és alkalmat nyújtsanak a békés megegyezésre. Mindez megtörtént a mostani háború előtt. Őfelsége kormánya még egy utolsó kísérletet tett, hogy békés eszközökkel érje el a célt s komoly figyelmeztetéssel megfordulásra bírja Szerbiát. Szerbia visszautasította a kormány mérsékelt és igazságos kívánságait s megtagadta azon kötelességek teljesítését, amelyek népek és államok békés együttélésének természetes és szükséges alapjai. Azért a fegyveres elintézés kellett választani. Őfelsége a nagy elhatározás egész horderejének és a Mindenható előtti felelősségének tudatában, miután mindent megfontolt és meggondolt, nyugodt lelkiismerettel lépett a kötelesség útjára.

A világtörténelem alig mutathat fel okmányt, amely egy háborúnak keletkezését oly világosan és meghatóan igazolná, ^mint Őfelsége proklamációja. Azért fogadta azt a monarchia mindkét állama lángoló lelkesedéssel s azért viszi a nép példátlan áldozatkészséggel a haza oltárára életet és mindenét. A természetes igazságérzék sugallja mindenkinek, hogy a háború elkerülhetetlen szükséggé vált/és azért tiszta lelkiismerettel nyúlhatunk fegyverhez.

Vannak a békének idealista barátai és a háborúnak elvi ellenségei, akik a mostani jogrendben sem ismerik el a háborút, mint a szükség törvényét. Különösen az egyházat okolják, hogy a háború a keresztény korszakban megmaradhatott, noha az a keresztény erényeknek legnagyobb ellensége valóságos kigúnyolása az isteni béke, a nagylelkű és megbocsátó felebaráti szeretet....vallásának. Ezek a lágyszívű s nem kemény értelmű idealisták elfelejtik, hogy szabadakaratú emberek a legjobb nevelés mellett sem nevelődnek valamennyien olyan jellemké, amelyek az erkölcs törvényeit minden körülmények között megtartják. Mindig akadnak, akik vakmerő gonosszággal áthágják az erkölcsszabályokat. Bír az egyház a szeretet törvényét az egyes nemzeteken túl az egész emberiségre kiterjesztette s mindenkivel szemben megparancsolta a jog és erkölcs szabályainak tiszteletét, mégis akadtak a nemzetek és államok vezetői között mindig olyanok, akik más államok jogait nem respektálták ezért a kereszténységet felelőssé tenni nem lehet, mert minden vallás csak a saját tanításáért, a saját eszméiért, azoknak következetes gyakorlati megvalósításáért felelős, nem pedig azoknak megszegéséért. Ha a kereszténység elvei nem volnának alkalmasak a világbéke megteremtésére, ekkor volna az egyház felelős a háborúért. De abban már csak az emberi gyarlóság a hibás, hogy a békét az erkölcsszabályok ellenére megbontják. Evvel a gyarlósággal számolni kell és kérlelhetetlenül alkalmazni kell az eszközöket, amelyek az erkölcsi és jogrend megsértőit megbüntetik és az erkölcsi rend egyensúlyát helyreállítják. Ilyen eszköz a nemzetközi jogrend megbolygatóival szemben a háború. S mint ilyen eszköz, ugyancsak nem gúnyja az a kereszténységnek, mert éppen a kereszténység követeli és sürgeti az erkölcsi világrendnek, mint az emberiség boldogsága egyedül biztos alapjának, szigorú megvédését.

A keresztény szeretet nem üres érzélgés és gyáva megbocsátás, hanem a felebarát javának hatásos előmozdítása. Az igazi szeretet szigorú és hősies, tud sebezni és büntetni, hogy a romlottat javítsa és az éretlent megnevelje s mindenkit jóakaratúvá tegyen a földön, mert a béke csak a jóakaratúak között lehetséges, hozzá csak a jóakaratúaknak van joguk. Nem ellenkezik ezzel a keresztény szeretettel a háború, amely az ellenséget bele akarja kényszeríteni az erkölcsi világrendbe, őt az igazságtalan cselekvések szabadságában megakadályozni s neki az egészséges béke föltételeit biztosítani. A keresztény világnézet nem tűrheti, hogy a gonosztevő sikerrel és szabadon üzhesse gázságait s így a büntetlenség révén a gonoszság még fokozódjék, hanem kíméletlen megtorlást követel az ártatlanok és a bűnös

érdekében.

Nem igaz tehát, hogy a háború a keresztény világnézettel összeférhetetlen. Beleilleszkedik a keresztény erkölcsi igazságszolgáltatás rendszerébe. Nem mint örvendetes, kívánatos jelenség ugyan, hanem mint megtorlás, fájdalmas javítás, keserű megpróbáltatás, kegyetlen szükség. *Belligerare malis videtur félicitas, bonis nécessitas* (S. Aug. De Civ. Dei 4, 15). Csak a romlott ember lelheti örömét a harcban, a jólelkű megadással fogadja, megnyugszik benne. S a megnyugvásnak a szükségességen kívül más okai is vannak. Mert bármily fájdalmas sebeket üt, bármekkora veszteségeket okoz a háború, mégis megvan a vigasztaló, felemelő, biztosító hatása is, mint minden csapásnak és szenvedésnek.

A háború gigantikus erővel megrázza a lelkeket s a hatalmas rengések folytán megnyílnak az emberi léleknek titokzatos mélységei. Az erők nagy megfeszülésében megnyilvánulnak az embernek legelrejtettebb gondolatai, emberi mivoltunk őseredeti és legtermészetesebb ösztönei, amelyeket a mindennapi élet, a felületes műveltség már sűrű rétegekkel borított be. Fölszakad az a meleg belső szeretet az Úr Isten iránt, amely minden ember szívének mélyén él, mikor egy szempillantás alatt látjuk, hogy minden összeomlik körülöttünk, csak az Úr virraszt még szeretettel fölöttünk. Fölszabadulnak a vallásos érzelmek, mint a vízforrások a sziklás hegyekből, megrepesz-tik az előítéletek kemény gránitját és vigasztalást öntenek mindenfelé. Megindulással látjuk a katonák százezreit, amint az élet és halál választóján férfias komolysággal magukba szállnak, Istennel megbékülnek s lelkiismeretük nyugalalmát megszerezve, hősi elszántsággal sietnek a harcmezőre, a harc után a sebek fájdalmát büszke önérzettel viselik. Látjuk a haza minden gyermekét a templomokban buzgó imádsággal ajkán a királyért, a hazáért, a küzdő hősökért, a győzelemért.

Ahol azelőtt, a szenvedélyek, a gyűlölet és a versengés harca folyt, ott az igazi élet-halál harca kitörésekor béke és összetartozás lett. Megszűntek a politikai pártviszályok, az osztálygyűlölet, a nemzetiségi súrlódás és a gazdasági verseny. Mindenki testvérnek érzi magát e hazában, amelynek most mindnyájan szerető és áldozatkész fiai vagyunk. Amit a béke évszázados munkája nem tudott elérni, azt az egységet megteremtette egy csapásra a háború. Meglepődve nézünk egymásra s azt tapasztaljuk, hogy tulajdonképpen csak a háború óta vart béke s nem volt igazi béke a harc előtt. Megismertük egymást a veszélynek pillanatában s megtanultuk egymást becsülni. A külső látszat alól föltűntek az igazi értékek. Tapasztaltuk, mennyi erkölcsi erő lakik a mi népünkben, mennyi tiszta lelkesedés a hazáért és a királyért, mily csodás bátorság az ifjúságban, irgalom és áldozatkészség a honleányokban.

A kultúra magában rejtje az elpuhulás és elérézés kiesedés veszedelmét. Most a háború megrendítő nélkülözések és szenvedések elé állít, hogy Visszatérjünk az egyszerűség, a józan takarékoság, mértékletesség és a kemény férfiasság erényeihez. A hosszú béke sokakban nevelte az élethez és élvezethez való gyáva ragaszkodást, s az életönzés felburjánzottatta a házasság szentsége, a gyermek élete elleni bűnöket. Azt láttuk, hogy már nálunk is sokan az életnek azt az országútját járták, amely Parisba vezet. Egyes vidékeken már mi is többször hallottuk a temetői harangok szomorú hangját, mint a dajkáknak vidám bölcsői danáját. Most a háború véres kézzel széttepi a bűnös önzés gyökereit, a hősök ezreiben mutatja be a halál kérhetetlenségét és nemességét s figyelmeztet a kötelességre: az élet nem a legfőbb javunk, azt nagylelkűen kell feláldoznunk szent és örök érdekekért.

Az egyház, amely az örök élethez viszonyítva mutatja be földi kincseink értékét, nagy segítséget nyer. A háborúnak tanításában, ebben a komor, megrázó oktatásban, amely a földi értékek viszonylagosságát oly rikító színekben mutatja be. A Béke lassú ütemben tulajdonképpen ugyanazt az oktatást adja az elmúlás néma ajkával, de a háború hangosan beszél, ágyúdörgéssel, kürtök riadásával beszél.

S az egyház úgy érzi, hogy mivel a komoly valóságot az emberek előtt el nem hallgatta s a háború komor beszédéhez: a katonákat hozzászoktatta; mivel az elmúlás mögött az örök élet valóságára folyton rámutatott: nevelte a katonákban a halált megvető bátorságot,

megkönnyítette nekik az elválást e földtől, megenyhíti szenvedéseiket a kórágyon. Az egyház útmutatásával megtalálja a haldokló és szenvedő katona a tekintetet az ég felé, reményeinek örök hazája felé. Ez a vigasztalás marad az egyetlen valódi érték, mert életért csak szebb és jobb étellel lehet jutalmazni. Az egyház szívből kívánja a háború befejezését, a békét, de ameddig igazságos harcunk tart, minden lelki és anyagi erejét % harcnak sikeréért áldozza.

Bellum geritur, út pax acquiratur. A háborút azért viseljük, hogy tartós és tisztességes békét nyerjünk. Valamennyien a hazában szívünk mélyéig meg vagyunk győződve a mi harcunk igazságáról és azért rendíthetetlen bennünk a győzelem reménye. A keresztes háborúk hangulata száll meg minket. «Az Isten akarja» a mi jelszavunk. Oly elszántak vagyunk, mint az Isten akaratának végrehajtói. Az eljövendő béke nagyobb és boldogabb hazában talál minket. Minden tényező szent kötelességének tartja, hogy ezt a boldogabb hazát majd erejéhez mérten szolgálja. Az egyház le akarja fogni a háborúban fölszabadult nagy erkölcsi erőket s azokat mind meg nem fogyatkozott mértékben átvinni a béke munkájába. A magyar egyház ezeréves történelmünk viharai alatt megszilárdult szeretettel ragaszkodik a magyar hazához s szeretetét – ha lehet – csak fokozta ez az új vihar, mely most tombol fölöttünk. A háború után a mi hazánk is tágabb látókört nyer. Nagyobb szerepet játszik a nemzetközi viszonylatokban. Új piacok nyílnak meg előtte a Balkánon és a barátságos török birodalom területén. S a magyar hazának expanzív fejlődésében fogja a világegyház megmutatni az ő háláját a lovagias és a szabadságot tisztelő magyarság iránt. Boldog öröme volna a magyar egyháznak, ha a szerencsés győzelmek után az ő papjai és küldöttei, mint más nemzetek papjai, pionírjai lehetnek a mi hazánknak a külföldön a lelki kötelék útján. Adja Isten, hogy az egyház ezt a szolgálatot megtehesse, mert ez a magyar nemzet legfényesebb korszakának feltámadását jelentené.

HAZAI SAMU

A HÁBORÚ TÉNYEZŐI.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Régen, vagyis hadnagy koromban írtam egy kis munkát a háború tényezőiről. E munka néhány év előtt az «Újság»-ban és a Pester Lloydban tárcacikként megjelent. És ha ennek dacára itt is ismertetem dolgozatomat, teszem ezt azért, mert azt tartom, hogy ha a színházakban többször lehet egy és ugyanazon színdarabot előadni, akkor más irodalmi terméket is szabad terjeszteni, több helyen felolvasni, különösen ha tárgya aktuális, közérdekű.

Ez bejelentve kérem a jelen viszonyokra átformált előadásomat szívesen fogadni.

Nagy Sándor egy lakomán megölte Clytust, aki egyébként neki barátja és hadvezére volt.

Ez így történt:

Az asztalt körülülő udvaroncok Sándor haditetteit szerfölött magasztalták, állítván róluk, hogy azok Illiás hőseinek tetteinél is dicsőbbek s hogy Nagy Sándor istenekhez hasonló lény!

A király e hízelgéseket szívesen fogadta, sőt ő maga is dicsekedett a győzelmeivel, miközben atyjától minden érdemet elvitatott s annak emlékét ócsárolta.

Clytus, erélyesen Fülöp védelmére kelt, kinek halhatatlan érdeme – úgymond – az, hogy Macedóniát regenerálta és nagy erkölcsi tulajdonságokkal bíró hadsereget teremtett, melylyel Sándornak a győzelem nem lett nehéz.

E szavak hallatára bőszen indulatra gerjed a király és törét húzza Clytus ellen; barátainak csak nehezen sikerül őt visszatartani, de midőn Clytus ily hangon tovább beszél, dárdát ragad ki egy mellette álló katona kezéből és azt Clytus felé dobva megöli őt!

Szegény Clytus! igazságért vértanúhalált szenvedtél!

Igazságod volt, amidőn Sándorral szemben, aki a hadisikert önmagának, vagyis a vezérletnek tulajdonította, kijelentted, hogy a siker körül az erkölcsi elemnek is van érdeme.

Hiszen maga Napoleon, a lángeszű hadvezér is mondja: hogy az erkölcsi elem a háborúban a legfontosabb tényező, a hadisiker háromnegyed részben neki és csak egynegyed részben tulajdonítható a többi elemeknek.

Ha – miként Napóleon vallotta s a hadtörténelem csaták ezrével bizonyítja – a siker háromnegyed részben az erkölcsi elemnek tulajdonítható, csak logikus a következtetés, hogy a háború e főelemének megteremtése az állam elsőrangú kötelessége.

Olyan országban, ahol az erkölcsi elem nincs meghonosítva, senkinek sem áll jogában az elvesztett háborúért kizárólagosan a vezéreket vagy anyagi körülményeket okolni, mert a hadtörténelem számtalan példával bizonyította, hogy az erkölcsi érzület alacsonyabb volta, hasonlíthatatlanul többször, mint bármi más, volt oka a szenvedett vereségeknek.

Amiképen Descartes, a híres francia bölcész a világ teremtéséről és elemeiről beszélve, joggal mondhatta e szavakat: «adatok nekem anyagot és mozgást, a mindenséget alkotom belőlük» – éppen olyan joggal mondhatjuk mi is az erkölcsi elem értékének illusztrálására: adjanak nekünk megfelelő nagy és erkölcsi minőségű seregeket s mi meghódítjuk velük a világot!

Az erkölcsi elem valóban minden más haditényező fölött áll.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Azzal, amit eddig e prologban mondtam, jelezni kívántam, hogy a haditényezők közül az erkölcsi elemet nagyon ki fogom emelni és meghonosításának szükségét hangsúlyozni.

Előadásom érdemleges részébe fogva, bejelentem, hogy a haditényezőket, többnyire elvont

fogalmakat – tetszetősség okából – istenek és géniuszok gyanánt az Olimpuson szerepeltetem, ahol e lények az emberek ügyeivel foglalkoztak és az emberek sorsát intézték.

Az Olimpuson egy alkalommal Erisz, a viszály istennője Marszhoz a hadak istenéhez így szólt: Oh Marsz! munkát hoztam neked. A föld több hatalmas népei között viszályt támasztottam.

Ugye fivérem te meg vagy velem elégedve?

Gondoskodásodért óh Erisz! fogadd köszönetemet – mondta Marsz – új életre ébredek, mellem kitágul és teli tüdővel szívom a jólét balzsamos levegőjét! Nemsokára teljes hadiköntösben jelenek meg a perpatvarban álló emberek között.

Az Olimpuson villámsebességgel terjed el a hír a kilátásban levő háborúról.

Az istenek és géniuszok közül sokan élénken vitatják a győzelem esélyeit és kiki rendeltetéséhez képest az egyik vagy másik háborúskodó fél pártjára kél. Az égi lények a vita folyamán a hadisiker tényezőiről kezdenek beszélni.

Az erkölcsi elemeknek géniusza, azután Minerva: az ész istennője, továbbá Vulkán: a fegyverek istene, nemkülönben a bátorság, a szervezés, a mennyiség, a véletlenség s számtalan más istenség, kiki magának tulajdonítja az eredmény érdemét!

– Eszközeim nélkül – mondja Vulkán – az emberek támadásra vagy védelemre képtelenek, de bottal, kövel, nyíllal, lándzsával, puskával, ágyúval felszerelten erősek, hatalmasak lesznek.

Minél jobbák a fegyverek, annál biztosabb az eredmény. A fegyverek tökéletesbülésének története egyidejűleg a velük kivívott győzelmek hirdetője. Hiszen ismert dolog, hogy a lőporos puska és az ágyú maroknyi csapatokat arra képesített, hogy egész világrészeket könnyen hódítsanak meg ... szóval, csakis fegyverrel kézben lesz harcossá az ember.

– Egyetértenék veled, óh Vulkán – szól a Kiképzés, – ha a személyes ügyesség és a fegyver használatának képessége minden embernek veleszületett tulajdonsága lenne. Ámde az embert a fegyverkezelésben s egyéb hadi mesterségben oktatni kell és nélkülem harceszközök csak értéktelen fém, rozsdás vas lennének. Beláthatod tehát, hogy én a hadviselés terén hatalmas tényező vagyok.

– Engedjétek meg – kiált közbe a Szervezés, – hogy én is vindikáljak magamnak érdemet. Mert ha való is, hogy a «fegyverzet» és a «kiképzés» a harc sikerét előmozdítják, nem kevésbé igaz, hogy csakis megfelelő szervezet képesíti a katonákat a rendszeres hadimunkára. Én a «szervezés», a hadsereg teremtője vagyok; én vagyok az, ki a katonaságot működésre képessé teszem, az eredményt előkészítem, sőt biztosítom.

– Valóban azt kellene hinni – pattant fel a Bátorság, – hogy kívületek a sikerben senkinek sincs része; közületek mindegyik szentül meg van győződve, hogy a győzelem oroszlánrésze őt illeti meg; pedig bizony mondom, nem értek annyit, mennyit én! Nélkülem még porban születt, diadalt nem aratott s gondoljátok, hogy az emberek harcolnának, ha én nem ösztönözném őket? Bizony nem! A «gyávaságnak» és «félelemnek» ezen alvilági isteneknek rabjai lennének ők s fegyverüket poltronul elhajítva, a kiképeztetéssel mit sem törődve, csakhamar kerekét oldanának, hogy biztos rejtekben a veszélyt kikerüljék.

Majd Minerva kél fel s higgadtan így beszél:

– Ami Jupiter az istenek körében, az vagyok én a katonák körében, vagyis az uralkodó, irányító hatalom. Képzelheti-e valaki, hogy a csapatok célirányos alkalmazása nélkül a sikerre számítani lehetne? Nem igazolja-e Nagy Sándor, Hannibal, Julius Caesar, Hunyady János, Mátyás, Savoyai Jenő, Hagy'Frigyes, Napóleon, hogy a háború tényezői között az első hely a vezérletet illeti meg. Én azt hiszem, hogy igen!

– Egészen helyes, okos Istennő – szól Minervához egy parányi lény, a Véletlenség, – csakhogy felejteni látszol, hogy én még téged is gyakran kijátszalak s legszebb terveidet csúffá teszem.

Ilyeténképpen beszélt még sok, sok más istenség, példákat hozva fel, bizonyítandó, hogy a

siker főleg vagy egyedül az illető közreműködésének köszönhető.

Csak a Kötelességérzet és a Jellem nem szóltak semmit, egy vállvonás, egy szánakozó mosoly képezte gondolatuk egyedüli látható jelét.

A viszálykodó istenek sehogysem tudtak megegyezni és a vita csakhamar veszedelmes jelleget öltött volna, ha maga «Viktoria», a győzelem istennője következőleg nem szól:

– Mit vitatkoztok hiába! Közületek mindenkinek van értéke. A mennyiség istene, vagyis a szám-erő bizonynyal fontos tényező azon aritmetikai regulánál fogva, hogy példaképen: 10 jó katona 10-szer annyit ér, mint egy jó katona. Nem kevésbé fontos szerepet játszik Vulkán, a fegyverek istene, bizonyoság erre az, hogy Jupiter legfelsőbb istenünk maga is villámmal kezében rontott a titánokra. Ép ily nagyra becsülöm a kiképzés nemtőjét, mint az ügyesség teremőjét, a szervezés istennőjét, aki a katonákat egységes és rendszeres működésre képesíti. A bátorság istenét okvetlenül elsőrangú tényezőnek tekintem, nem ő tepri le a félelem és a gyávaság undok szellemét, ő viszi előre a katonákat a halált hozó golyózáporban s a szuronyfalaxon keresztül. Hatalmas szerepe van 'az ész istennőjének is, a vezérek s a vezetők patrónusának, mert alapigazságot fed a közmondás, mely így szól: «többet észszel, mint nyers erővel». Sőt még a Fortuna istenasszonyról is tartozom megemlékezni, mert egy marék szerencse többet ér, mint egy zsák tudomány!

De azért egyik se dicsekedjék az erők génuszai közül, hogy a győzelem kizárólagosan neki köszönhető.

Biztos siker csak ott várható, ahol különféle haditényezők működnek közre és túlsúlyban vannak a szemben álló ellenséges erők fölött.

Hogy azonban az örökös veszekedésnek egyszer véget vessek, az egyik vagy másik erő viszonylagos értéke fölött végérvényesen dönteni fogok.

Mindnyájan tudjátok, hogy az igazi küzdelem csak halandók között képzelhető, minthogy bennünket, halhatatlan isteneket, megsemmisíteni nem lehet.

A halandók és e kifejezés alatt természetesen csakis az embereket értve, kik a halhatatlanság kivitelével hozzánk, istenekhez hasonlók, szellemi képességük – Minerva e csodás ajándéka – által, annak tudatára jöttek, hogy nekik az ellenség legyőzéséhez, vagy a védelemhez fegyver kell és ennek használatában jártasság, tehát előzetes kiképeztetés szükséges; ezenkívül az emberek rájöttek arra is, hogy a sokaság elleni küzdelem az egyes egyének szervi összeköttetését: a hadseregköteléket kívánja és hogy az így létesített hadsereg az egységes működése vezért, vezetőket igényel.

Ha az ellenséget az élet veszélyeztetése nélkül lehetne leküzdeni, az esetben a «vezetés», a «fegyver», a «kiképzés», az «organizáció», a «sokaság» stb. képeznék a háború elemeit.

Mivel azonban az ellenség leküzdése életkockázattal jár, a halandó pedig fél a haláltól, a halálfélelmet ellensúlyozó erkölcsi elemet is besorozták a haditényezők közé.

Ha az ezek szerint megállapított ⁴azon tényezőket, amelyeket a siker tényezőinek nevezünk, összevonom és osztályozom, akkor a harcosok erejeként szerepelnek: a vezérek, a csapatok intelligenciája, mint szellemi erő; a hazafiaság, a bátorság, a fegyelem, a kötelességtudás, az engedelmesség stb. stb. mint morális erő; a csapatok sokasága, melyet számerőnek szoktak nevezni, az organizáció, a fegyver, az élelmezés, az egészségügy stb. mint anyagi erő.

Már most az a kérdés: e három tényező közül melyik bír a legnagyobb fajsúlylyal?

Az anyagi erő? Bizonyára nem! Mert eltekintve attól, hogy könnyen teremthető, a tapasztalat azt bizonyítja, hogy hiányait, a jó «vezetés», meg a harcosok «erkölcsi érzülete» bizonyos határok között mindenkor ellensúlyozhatják, holott az anyagi erő a «vezetésben» és az «erkölcsi elemekben» rejlő hiányokat sohasem pótolhatja.

Hogy a «vezetést» vagy pedig az erkölcsi tényezőket illeti-e az elsőbbség a siker körül, már nehezebben dönthető el.

A hadtörténelemnek sok példája azt bizonyítaná, hogy a vezetés megelőzi az erkölcsi

tényezőit.

Ámde, ha szem előtt tartom, hogy a lángeszű vezérlet, mint kivétel nem jöhet számításba, hogy vitéz, bátor, kitartó csapatok már sokszor nyertek oly csatákat, melyet két jó vezérek is elveszítettnek hívének; hogy az a hadsereg, mely mindha magas erkölcsi nívón áll, rövidebb vagy hosszabb idő után szükségképpen jó vezéreket teremt, míg megfordítva nem állítható, hogy jó hadvezérek minden körülmények között használható, kitűnő csapatokat nevelnek, az elsőbbséget az erkölcsi elemnek kell odaitélnem.

Ennek megerősítésére Görögország, de különösen Róma, fényes példát nyújt

Nem volt és nincsen állam, mely annyi jó hadvezért mutathat fel, amennyit – századokon keresztül! – Róma harcosainak magasfokú erkölcsi érzülete teremtett.

Én tehát a pálma-koronát az erkölcsi elemnek nyújtom át; én a pálma-koronát az erkölcsi elemnek ítélem oda, mert nemcsak az ész, a szellemet termékenyíti, de' hatalmas erő kifejtésre is képesít.

Törvénytisztelet és engedelmesség volt az, mely Leonidást és a 300 spártait a thermopylai szorosokban félistenekké avatta és Spártának örök dicsőséget szerzett. Az emlékkövön, mely a hősök tiszteletére a csatatéren felállított, e felirat volt:

«Utas, vidd hírül Spártának, hogy mi hazánk törvényeinek engedelmeskedve haltunk meg.»

A haza és a király iránti szeretet mondatták a magyar urakkal a pozsonyi országgyűlésen:

«Moriatur pro rege nostro Maria Terézia» s azok, kik e szavakat hallatták, vérüket a harcmezőn örömmel ontották.

Nemzeti érzés és kötelességtudás az, mely már nem egyszer az önkéntes harcosok százezreit vitte a csatatérre; nemzeti érzés, kötelességtudás volt az", mely előteremtette a szükséges pénzt, a szüksége hadianyagot.

Sokáig lehetne még az erkölcsi tényező hatásáról beszélni és példákkal megvilágítani, ámde elég legyen; az erkölcsi elemet, mely a nemes és erőteljes tetteknek soha ki nem apadó forrása, pályanyertessé nyilvánítom.

De amidőn ezt teszem, hangsúlyozom, hogy még a morális erő sem állíthatja azt, miszerint a győzelem, az ő kizárólagos érdeme.

Sikeres eredmény csak ott jön létre, ahol mindennemű erő bőségesen áll rendelkezésre, ahol nem kell a fejet törni afölött, hogy az ellenséget legyőző erőtöbbletet melyik elem révén nyerjük meg.

Ebből következik, hogy ezen elemek mindegyiket ápolni, gondozni kell s elhanyagolni egyiket sem szabad.

Az istenek és géniuszok «Viktoria» ítélő szava előtt meghajolnak és csendesesen vonultak el.

Csak egyetlen lény maradt vissza; szomorúan, csüggesztett fővel, lassú léptekkel közeledik a győzelem istennőjéhez és így szól:

– Engedd, hogy kegyedet keressem s hatalmas pártfogásodért esedezzem.

– Ki vagy te és mit akarsz, szép leány?

– Én? Én azon állam védszentje vagyok, mely Európa szívében elterülve minden oldalról fenyegettetik. Népem: féltett kincsem; biztonságát szívemen hordom és azért kérlek, ó Viktória, segéld nemzetemet!

– Szegény gyermek, szól a győzelem istennője, akaratomnak ura én nem vagyok; én rendes körülmények között csak azokat segíthetem, kik hatalmasak és akik állami és társadalmi intézményeik, szellemi felsőbbségük folytán képesítve vannak engem magukhoz bilincselni; de miután irántatok rokonszenvvel viseltetem, néhány szóval megmondom, mi ként remélheti néped, hogy esetlegesen melléje szegődöm.

– Hallgass tehát ide:

– A háború nem egyszer dönt népek sorsa felett, nem egyszer hoz az egyiknek boldogságot, a másikat rabszolgaságot és nyomort.

Ezért arra a küzdő eszközre, melyet hadseregnek neveznek, a legnagyobb súly fektetendő.

Ha tehát nemzedet a valamikor bekövetkezendő küzdelemhez győzelmi esélyeket akar teremteni, akkor ellenségeinél erősebb, vagyis számra nézve nagyobb, jobban felszerelt, jobb vezérekkel bíró és vitézebb hadsereget kell alkotnia.

Ha ezt megdönthetetlen viszonyoknál fogva nem teheti meg, a hadsereg fejlesztési ügyekben a megengedett legszélsőbb határig menjen el, nem csak azért mert ekként – az érdekazonosság és az érdekellentétek világában – legtöbb esetben szövetségesekre bukkanhat, akikkel azután sikerrel való kilátással harcolhat azzal az ellenféllel, aki nálánál erősebb volt, de azért is, mert ha az állam kényszerülve lenne magára hagyatottan harcolni az erősebb ellenséggel, a katonák látván azt, hogy az ország mindent megtett, amit tehetett a honvédelem érdekében, hatványozott erővel fogják, súlyos feladataikat teljesíteni.

Népedet tehát az ő kisebb versenyképessége reményvesztetté sohase tegye. A kisebb versenyképesség nem szolgálhat neki okul, hogy «lasciate ogni speranza» kiáltással a megadás karjai közé vesse magát.

Nemzedet minden egyes védképes fia a védképesség szélső határáig legyen katona.

Minden polgár katonája, minden céhbeli katona polgára legyen a hazának azért, hogy a katonai és polgári életszükségletekről egyforma szeretettel s megértéssel történjék gondoskodás.

A nemzet a nép moralizálásán céltudatosan és állandóan munkálkodik.

Kezdődjék a moralizálás munkája a gyermek-ifjúnál, folytattassék a felserdült ifjúságnál, az érett embereknél; otthon, az iskolában, a templomban, a nyilvános és a magánéletben, szóval mindenhol, a szülő, tanító, pap, katona, hivatalnok és ami fő: a nő közreműködésével. Mert hiszen, ha az erkölcsi tényezőt nem is lehet oly csodaszernek tekinteni, mely az anyagi és szellemi téren mutatkozó minden hiányt tud pótolni, az bizonyos, hogy az erkölcsi tényező meglepő és bámulatos dolgokra képesít, amidőn lelket, ihletettséget, fanatizmust és ezzel együtt fokozott erőt önt a csapatokba, távol tartva tőlük a csüggeteg érzéseket, a gyávaság szellemét és a destructiv hatalmakat.

Neveljétek hát nagyra az erényeikei az erkölcsi tulajdonságokat, mert ezek azok, melyek nagygyá tesznek benneteket.

A győzelem istennője ezek elmondása után búcsút vett a «védszenttől».

Ez utóbbi emelkedett érzülettel bontá ki szárnyait s repült kliensei országába, hogy ott a most hallott elveket fennen hirdesse.

Odaérkezve háborús állapotban találta a nemzetet. Ennek többszörösen erősebb ellenséggel kellett verekednie.

Anyai gondozás alól alig szabadult ifjak, deres fejű családapák, asszonyi, kis gyermekeket, vagyont otthon hagyva, hősökként, sőt mi több félistenekként viselkedtek a veszély, a kínszenvedés a halál birodalmában, vagyis a harcok színhelyén. A mit senki sem hitt e földtekén, hogy lehetséges, az közönséges dologgá vált, vagyis az, hogy a katonák az egész vonalon hónapokon át minden nap és sokszor éjjelnappal rendületlenül harcoltak, nem törődve életükkel, de nem törődve a szenvedésekkel sem, mert hiszen zokszó nélkül éheztek napokon át és rongyos ruhákban túrték a légkör destructiv támadásait.

A katonák igazán emberfölöttit műveltek.

A csapatok szívóssága, erélye a harctéren páratlan volt.

De a harctér mögött az ország többi részében megnyilatkozott az emberek lelki nagysága. Az elhagyott, gyászba borult anyák, özvegyek, gyermekek, testvérek könnyeket nem hullattak.

A tönkrementek nem sírtak, nem panaszkodtak.

Gyermekek, nők, férfiak, gazdagok, szegények egyaránt önzetlenül fáradoztak, dolgoztak a közjó érdekében. Megosztották kenyerüket az éhezőkkel, odaadták ruhájukat a szűkölködőknek, felállítottak kórházakat, ápoltak, gyógyítottak sebesülteket, betegeket,

pénzeket bocsájtottak rendelkezésre az államnak, nehogy a hadviselés energiája lankadjon.

Könyörületes, áldozatkész, bőkezű és csupa szív volt az egész nemzet

A hazáért meghalni, vérezni, szenvedni, dolgozni, vagyont áldozni, mindenkinek édes, édes dolognak tetszett.

Bámulva nézte a védszent e magasztos képet és megilletődve jelenté ki, hogy e nemzet, mely ily nagy erkölcsi alappal bír, buzdításra, jó tanácsra immár nem szorul.

A védszent ezután imára kulcsolá kezeit és így fohászokodott:

«Isten áldd meg a magyart, jó kedvvel bőség-
nyújts feléje védő kart, most küzd ellenséggel.»

HADI BESZÉDEK

AZ ORSZÁGOS HADSEGÉLYEZŐ BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
KIADJA

M.KIR. HONVÉDELMI MINISTERIUM HADSEGÉLYEZŐ HIVATALA
A HÁBORÚBAN ELESETT, VAGY A HÁBORÚBAN KAPOTT SEBEK, AVAGY A HADI ÚRADALMAK
KÖVETKEZTÉBEN ELHALT KATONÁK ÖZVEGYEI ÉS ÁRVÁI JAVÁRA.

TISZA ISTVÁN GRÓFNAK 1914 .DECEMBER 22-ÉN TARTOTT
BESZÉDE.

HÁBORÚ HATÁSA A NEMZETI JELLEMRE.

BUDAPEST
PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG 1915.

TISZA ISTVÁN

HÁBORÚ HATÁSA A NEMZETI JELLEMRE.

Hölgyeim és uraim!

Az emberi élet legborzasztóbb zivatara, az ember sorsát romboló hatásoknak kitevő csapások legborzasztóbbika a háború. Talán zsenge gyermekkoromtól eltekintve soha nem tudott a háború vonzást gyakorolni képzelőtehetségemre. Az én képzeletemben a háború fogalma elvághatatlanul egybe volt forrva mindig, nemcsak katonák kiontott vérével, hanem gyermekeknek és aggastyánoknak, özvegyeknek és árváknak irtózatoss szenvedéseivel. A háború szó kiejtésénél lángba borult falvak, éhezők, didergők, nyomorgó asszonyok és gyerekek sokasága jelent meg szemem előtt és nagyon fiatal korom óta mindig azt vallottam, hogy a legnagyobb gonosztevő az, aki a háború átkai- és csapásainak szükség nélkül teszi ki az emberiséget. Másrészt azonban nemzetnek, amelyik érdemes akar lenni a nemzet névre, államnak, amelyik egy nemzet egyéniségét független erős szervezetben kifejezésre akarja juttatni, a háború lehetőségétől nem szabad elzárkóznia, a szükséges háborúra készen kell állnia. Olyan szempont ez, amelyet különösen nekünk magyaroknak egy pillanatig sem szabad szem elől tévesztenünk. Hiszen, én nem tudom, szerencsénk-e vagy szerencsétlenségünk, de mindenesetre dicsőségünk az, hogy minket, maroknyi magyar nemzetet a földtekének olyan pontjára, rendelt az isteni gondviselés, ahol védelmére szolgálunk az egész emberiség nagy kincseinek, ahol útjában állunk romboló hatalmak nagyravágyó törekvéseinek, ahol tehát fokozott veszélyekkel kell szembetekintnünk, fokozott harci készséggel kell készen állnunk, ha megakarjuk védeni nemzeti egyéniségünket, ha biztosítani akarjuk nemzeti függetlenségünket.

Különös az, hogy ez a nagy igazság egyszerre milyen gyorsan el tud tűnni a magyar nemzet öntudatából. Hiszen, ha csak az utolsó emberöltőre tekintünk vissza, még aránylag elég fiatal embereknek is emlékezetében lehet az az idő, mindön a 70-es és 80-as években olyan erjedési folyamat játszódott le közel határainkhoz, amely – hogy úgy fejezzem ki magamat – kézzelfoghatóvá lett minden magyar emberre nézve, hogy a háború veszedelmei minden pillanatban nyakunkba szakadhatnak és mégis, alig szűnt meg ez a politikai feszültség, alig állott be bizonyos időleges megnyugvás a Balkán félsziget fejlődése körül, olyan gyorsan felejtették el némelyek azt, hogy itt nem pillanatnyi komplikációkról, hanem egy közvetlen határaink mellett folyó nagy világtörténelmi processzusról van szó, amelyikbe akarva, nem-akarva bele vonatunk, amelyiknek intézésére irányadó befolyást kell, hogy gyakoroljunk, ha azt nem akarjuk, hogy fejünk felett, ellenünkre, a mi elsöprésünkkel menjen végbe ez a történelmi folyamat.

Csak röviden utalok rá. Ezelőtt 10-12 esztendővel, akkor, mikor a magyar nemzet védrendszerének kérdéseivel foglalkozott, fantaszták gyanánt gúnyolták azokat, akik ráutaltak ezekre a veszélyekre. És íme, alig néhány év múlva, milyen brutális kérlelhetetlenséggel cáfolt rá ezekre az illúziókra a történelem. Akuttá vált újból a krízis, egymásután játszódtak le események déli és keleti határainkon, amelyek napnál világosabban bizonyították be mindenki előtt, hogy nagy problémák megoldása kerül napirendre, nagy problémáké, amelyek létérdekeinket érintik. Ebben az időben is, az én nézetem szerint, nem lehetett más a magyar nemzet álláspontja, mint az, hogy készen álljon a háborúra, hogy ne lépesse meg magát az események által; de ne provokálja a háborút! Nincs veszélyesebb irányzat annál a gyarló, vég'es emberi bölcsességnél, amelyik azt mondja: megcsinálom inkább ma a háborút, mert úgy sem lehet elkerülni. Ki tudja, pár év múlva, nem rosszabb viszonyok között kell-e felvenni, a küzdelmet? Hát mélyen t. hölgyeim és uraim, ki tudja közülünk a jövőt? Mondják

meg nekem, nem nevetséges-e az az ember, aki látnoki tulajdonságokat arrogál magának, majd azt hiszi, hogy ő biztosra megállapíthatja a jövő veszedelmeit és aki most rázúdítja hazájára, nemzetére a háború összes borzalmait abból a számítás-bőiből, hogy evvel későbbi nagyobb háború veszélyét odázza el. Én azt tartom, hogy a háború oly rettenetes dolog, hogy a háború a veszélyeknek olyan irtóztos tömegét zúdítja az emberiségre, hogy azt felidézni, véges emberi eszünk gyarló kombinációi révén hazánkra oktroyálni nem szabad senkinek, akinek lelkében igazi felelősségérzet lakik. Olyan nagy momentumok ezek, a melyek között a nemzetek sorsát az Úristennek kell intéznie. Ő dönti el a háború esélyeit. Elhárítja azt vagy rázúdítja egy nem zetre. A hazaszeretet, – a nemzetek sorsa felől gondoskodó emberi belátás kötelessége csak az lehet, hogy lehetőleg felszerelve – készen álljunk a háborúra.

Én csak helyeselhetem, hogy ez a felfogás vezette mindazokat, akik a monarchia sorsát az utolsó kritikus esztendőben intézték. Ismét és ismét közel állottunk a háborúhoz. Ismét és ismét nagy békeszeretetre, az önmérséklésnek, a hidegvérnek nagy fokára volt szükség, hogy megőrizzük a monarchia népei számára a béke áldásait. Én helyesnek tartom, hogy monarchiánk ez utolsó 5-6 esztendő változatos válságai között megmaradt ezen békés politika mellett. Helyesnek tartom, mert most, mikor benne vagyunk egy világháború minden borzalmaiban, nyugodt lelkiismerettel, felemelt fővel mondhatjuk azt, hogy ezt a háborút nem provokáltuk, hogy ezt a háborút fel nem idéztük, hogy harcolnunk kell és harcolni fogunk, erőnk végső megfeszítéséig, de egy olyan háborúban, amelyet mások gonosz szenvedélyei idéztek fel reánk.

Hölgyeim és uraim! Abban a tekintetben, hogy elkerülhetetlenül szükséges volt-e a háború, mindnyájunk szeméről leesett a hályog – a sarajevói borzalmas bűntényt követő hetek alatt; a vizsgálat felderítette ennek a merényletnek egész undok hátterét. Az a szomszéd, a ki hat évvel ezelőtt avval vásárolta meg a békét a monarchiától, hogy ünnepélyes kijelentésben a jó szomszéd kötelességeinek loyális teljesítésére kötelezte magát, az a szomszéd, mond-'*«atni* egész nemzeti életét egy nagy agitatorius tevékenységben összpontosította. Behálózta önmagát és a szomszéd területeket a legkülönbözőbb egyesületeknek olyan homályban tartott rendszerével, a melynek célja, – a hogy ők magukat kifejezték, – a monarchia szerb lakosságának felszabadítása volt; a hogy az igazsághoz képest mondhatjuk: a monarchia meg-*rablása*, a monarchia megcsonkítása. Eszköze e cél elérésében a bomba és a revolver. E hálózat központi szálai felnyúltak az állami élet legmagasabb köreibé.

Ennek a hálózatnak felderítése és azok a provokáló nyilatkozatokba melyek a merényletet követő hónap alatt mindennaposak voltak a szerb sajtóban és unos-untalan ismétlődtek felelős szerb államférfiak, a szerb állam külföldi képviselőinek ajkain, ek háríthatatlan kötelességévé tették e monarchiának, hogy megtegye azt a komoly lépést, a mely hivatva volt véget vetni e bűnös merényletnek.

És akkor mit látunk? Az a bűnszövetkezet, a, mely bűnös célokat a legaljasabb eszközökkel kíván elérni, segítő társakat kapott; segítségére siettek azok a nagyhatalmak, a kik ma, mint Európa békéjének, függetlenségének, civilizációjának védelmezői akarnak feltűnni az egész emberiség közvéleménye előtt. Hölgyeim és uraim, ezzel a magatartással ő róluk is lehullott a lepel. Az a középeurópai szövetség, a melyre rátámadtak, egész fennállása alatt a békének, Európa nyugalmanak, Európa nemzetei függetlenségének szövetsége volt. Hisz a béke fentartásának érdeke, a status quo biztosítása hozta létre ezt a szövetséget és ezt a célt szolgálta nagy következetességgel, nagy mérséklettel, nagyé béketűréssel egész fennállása alatt. Es csak most tűnt ki, hogy az a másik szövetség, a melyik szemben állott vele, vagy a mint állították, az egyensúly fentartásának céljából alakult, hogy annak valódi feladata, valódi *raison d'être*-je nem az volt, hogy szembeállítsa ezzel az egy. hatalmas szövetséggel más nagyhatalmaknak olyan egyesülését, amely szintén a béke fenntartását tűzte ki céljául s másik támasza legyen Európa nyugalmaának és békességének. Ez a szövetség a kapzsiságnak, a hatalmi vágynak, az uralomra vágyanak szolgálatába szegődött. Ezeknek a

káros, romboló szenvedélyeknek szolgálatában egy rossz ügyet használva fel ürügyül, zúdította Európa összes népeire a mai világháború borzalmaival.

Reánk kényszerítették a háborút. Lehet-e egy reánk kényszerített háborút el nem fogadni? Amennyire áll az, hogy a legnagyobb bűn a földön egy háborúnak szükség nélkül való provokálása, annyira áll az is, hogy hitvány, silány, megvetésreméltó, az életre nem érdemes az a nemzet, a melyik kitér a reá kényszerített háború elől. Elibünk van állítva a maga egész borzalmas valóságában az a kérdés, ismerünk-e az egyénnél nagyobb élő lényt ezen a világon, ismerünk-e az önzésnél nemesebb indulatot, és e nagyobb lénynek a hazának, a nemzetnek fogalma, csak üres teoretikus fogalom-e, szappanbuboréka-e az emberi elmének vagy gyönyörűséges élő valóság, fenséges erkölcsi hatalom, a mely megragadja az emberi lelket, az emberi lény minden nemesebb ösztönét, a mely irányítja, magával viszi minden alacsonyabb indulat felett.

Ez a kérdés áll a nemzet minden tagja előtt és az a válasz, á mit erre a kérdésre nem szavakban, hanem cselekedetekben adni fogunk, az a válasz adja meg a nemzet erkölcsi értékének fő összegét, azt az összeget, a mely egyedüli, de biztos alapfeltétele a sikernek.

Hiszen az erkölcsi értéknek legbiztosabb mérője éppen az, hogy ismerünk a mi saját egyéni hajlamainknál, vágyainknál, hiúságainknál, szenvedélyeinknél nagyobb igazságokat és tudjuk ezeket egész lényünkkel önfeláldozóan és híven szolgálni. Az emberi életnek egyetlen más megpróbáltatása sem állítja ezt a kérdést oly elemi erővel az emberiség elé, mint a háború. És éppen ebben rejlik a háború minden borzalmassága mellett annak megtisztító, felemelő, nemesítő hatása. A lét- és nemlét problémája elé állít mi rident,' embert, családot, nemzetet.

Hiszen azok mellett a kérdések mellett, a melyek «egyéni életünkben most élénk állanak, minő siralmas csekélységek, minő értéktelen dolgokká válnak mindazok, a mik a mindennapi élet szürke egyformaságában öröme vagy bánatra hangolnak, a megelégedés vagy a csalódás érzését váltják ki belőlünk?

Ha most, ezután a négy hónap után, a mely alatt mindenki, ki az emberi névre egyáltalában érdemes, lelkének legjavát a nemzet sorsát és szerettei életét érdeklő nagy problémák között töltötte, – azokra az apróságokra gondolunk vissza, melyek körül foro^ mindennapi életünk, úgy hiszem, saját magunknak kell bizonyos szégyenkezéssel, talán bizonyos iróniával pálcát törnünk azok felett a kicsinységek felett, a melyek emberi életünknek, e földön való működésünknek, törekvéseinknek, tülekedéseinknek oly nagy részét veszik igénybe. Hova lettek mindezek a kérdések, a melyek az emberi hiúságnak, az emberi irigységnek, az emberi önzésnek gazdag tárházából kerültek elő? Ki gondol most azokra a csekélységek, a melyek annyi múlt örömet, annyi rosszkedvet, annyi csalódás!, annyi keserőséget okoztak elmúlt életünkben? Ki gondol arra most, amidőn a nemzet színe-virága küzd a messze harctereken és patakokban ontja vérért a nemzetért, amidőn mindnyájunk sorsa, egész hazám jövője, a magyar nemzet nagysága és dicsősége az ő küzdelmeik sikerétől és a mi itteni magaviseletünktől függ.

A lét- és nemlét problémája elé állítja a háború a családokat is. Hiszen alig van család, amelyik ne remegne egyik-másik, talán nagyon sok tagjának életéért és fájdalom, naponta szaporodik a száma azoknak a családoknak is, akik siratják a hazáért meghalt kedvesüket. Vajjon ily viszonyok között van-e még visszavonás, egyenetlenség, ízetlenség a család tagjai között? Vajjon nem az emberi lélek mélyében fekvő, tisztább, nemesebb érzelmek dominálnak-e most egész lelki életünkben, vajjon nem érezzük-e azt, hogy milyen közel állunk egymáshoz, hogy mennyire szeretjük egymást, hogy egyikünk sorsa, boldogsága mennyire össze van fűzve a másikéval s hogy egy nagy éltető erő van, amelyikért érdemes élni ezen a földön és ez a szeretet?

És vajjon ugyanez az érzés nem kell-e, hogy áthassa az egész nemzeti társadalom minden tagját is? Vajjon a háborúnak borzalmas napjaiban nem lesz-e élő valósággá az, hogy a nemzet minden tagja testvére a másinak? Vajjon nem állunk-e közelebb egymáshoz párt,

felekezet, osztály és nemzetiségi különbség nélkül, mint ahogy valaha állottunk ebben az országban? Vajjon a közös küzdelemnek, a közös veszélynek, a közös szenvedésnek, a közös áldozatkészségnek ez az időszaka nem mutatja-e azt, ami minden beszédnél, minden elméleti okoskodásnál szebb, erőteljesebb, meggyőzőbb, hogy azoknál a tényezőknél, amelyek tagolják, elválasztják, gyakran szembeállítják egymással az emberiséget, vannak sokkal hatalmasabb erők amelyek lenn szunnyadnak az emberi lélek mélyében, de elemi erővel törnek ki és elsepernek útjokból minden zavaró tünetet akkor, midőn a nagy megpróbáltatások nagy veszedelmek, nagy küzdelmek és diadalok órája üt.

Kiragad bennünket a háború a mindennapi élet kicsinyes apró, sivár légköréből, kiragad és egy magasabb légkörbe visz, hol küzdenünk, szenvednünk az emberi természet legszebb erényeit gyakorolnunk kell mindnyájunknak, nemcsak a katonáknak a harctéren, és nemcsak katonai erényeket, hanem az egész nemzetnek gyakorolnia kell az emberi élet legszebb erényeit: a bátorságot is, az önfeláldozást is, a mindenre kész tetterőt is és a szeretetet is.

A bátorság próbája a háború a nemzeti társa-, dalom minden tagjára nézve, nemcsak a katonára. Hiszen a háború különböző viszontagságai, különböző szenvedései, az ellenséges betörés közelléte, a járványok fellépte mennyi alkalmat nyújt a bátorság tanúsítására mindenkinek!

Bátraknak kell lennünk mindnyájunknak, férfinak és asszonynak egyaránt. Nagy tévedés azt mondani és megsértése a női nemnek, hogy bátornak csak a férfinak kell lennie. Igen, talán, ha bátorság alatt az izomerőnek, a dulakodásra való készségnek azt a kezdetleges fajtáját értjük, amely fizikai erőnek harcias kifejtésében nyilvánul. De ha nemesebb, mélyebb értelmét vesszük a bátorságnak, ha azt az erkölcsi erőt nevezzük annak, amely arra képesít valakit, hogy szembe nézzen a veszéllyel, hogy ha kell, szeretteiért vagy magasabb célokért kockára teszi mindenét s ha kell, feláldozza magát, akkor nem engednek bátorság dolgában az asszonyok semmit a férfinemnek. S ezt a bátorságot ellenség közel- létében, járványok elleni küzdelemben, általában mindazon emberi kötelességek teljesítésében, melyek a háborúval összefüggnek, a magyar asszonyoknak tanúsítaniuk kell. Kell-e mondanom, milyen nagy mértékben tette hívja a háború a szeretet erényét is? Kell-e erről beszélnem itt, Magyarországon, ahol – ne beszéljünk most a társadalom műveltebb rétegeinek munkájáról, – de ahol a szeretet, a jótékonyság a harcoló katonák s a katonák hátramaradott családtagjai iránti tettekre kész gondoskodás a nép gyermekéből, társadalmunk \legalsóbb osztályaiból olyan megható példákat tár elének?

Azt szokás mondani, hogy a társadalomnak kevesebb műveltséggel bíró és kevesebb vagyonnal rendelkező rétegei nem szoktak a szeretet munkájában részt venni. Hát az igaz, hogy ezektől sokkal nagyobb érdem, ha részt vesznek a szeretet munkájában, de mindig azt vallottam, hogy nem ismeri a magyar népet az, aki a magyar nép gyermekétől ezt a nemes emberi tulajdost el akarja vitatni. És most, vajjon ennek a nemzetnek minden fia, ennek az országnak minden polgára nem mutatja-e az áldozatkész jótékonyságnak folytonos fényes példáiban, hogy a háborúnak ebben az irányban is megvan a buzdító, felemelő hatása, hogy a jótékonyság, a szeretet jóltevő nemtője áldásosabban működik most, mint a béke mindennapi foglalkozásai között?

Mindenek felett pedig ha mi, akiket sorsunk arra rendelt, hogy itthon éljük át a háború viszontagságait, híven akarjuk szolgálni a nemzet ügyét, egész törekvésünkkel, egész magatartásunkkal juttatjuk érvényre azt a gondolatot, hogy rendkívüli időket élünk, rendkívüli időket, amelyek rendkívüli kötelességek elé állítanak minket Rendkívüli erőfeszítést kívánnak és megkövetelik, hogy erősek legyünk saját gyengeségeinkkel szemben, hogy félre tegyünk minden kicsinyes szempontot, minden önzést, minden széthúzó momentumot s erőnknek s egyéniségünknek legjavát a nemzeti ügy szolgálatára szenteljük.

Mindnyájunknak csak azt kell s csak azt szabad éreznünk, hogy az egész nemzet sorsa forog kockán, hogy lét és nemlét kérdése vettetett fel, hogy egy szebb, egy jobb, dicsőbb lét

biztosításáért folyik a küzdelem, hogy ebben a küzdelemben életüket dobják áldozatul a nemzet százazzei, s hogy azoknak kiontott vére hozzánk „beszél, hozzánk intézi azt a felhívást, hogy méltók legyünk öhozzájuk, hogy ne rontsuk le itthoni magaviseletünkkel azt, amit ők a nélkülözéseknek, az erőfeszítéseknek, a hőstetteknek emberfeletti mértékével vívnak ki a nemzet számára.

Ma mindnyájunkra nézve egy nagy szempont ehet csak uralkodó: mindent meg kell tennünk, ami erősíti a nemzet harci erejét, a gazdasági téren, kulturális téren és erkölcsi téren. Önbizalmat kell tanúsítanunk, bizalmat a nemzet erejében, bizalmat a sikerben és fokoznunk, hatványoznunk kell a hadrakelt nemzetnek testi és erkölcsi erejét. Minden helyes, minden hazafias, minden elismerésreméltó, ami ezt az erőt fokozza. Hitványság, silányság, a nemzethez és a mai időkhöz nem méltó lelki sivárság minden, ami csorbítja azt.

A vész hírek károkozásában tetszelgő jólétesültség a lelkiüresség amely nem képes mások lelkének teljességét, becsét megérteni, amely annál jobban érzi magát, mentül nagyobb nihilizmussal beszélhet mások felől, amely annál különbnek, annál okosabbnak, annál csalhatatlanabbnak képzei magát, minél jobban leszólja egyeseknek s az egész nemzetnek erőfeszítéseit: ez mindmegannyi, a mai időkhöz és a magyar nemzethez nem méltó kórtünet, parazitája a nemzet lelki életének, a melyet ártalmatlanná kell tennünk, ártalmatlanná azzal, hogy éreztessük vele saját eljárásának hitványságát, éreztessük vele úgy, hogy ne merjen a maga valódi színében mutatkozni a nyilvánosság előtt.

Hölgyeim és uraim! Hála istennek, szórványos jelenségek ezek, hála istennek, a magyar nemzet nagy zöme méltó a harctéren küzdő katonákhoz; a magyar nemzet nagy zöme helytáll és minden téren teljesíti kötelességét. De azért talán természetes, ha a méltatlankodás, a méltó harag érzéseivel fordulunk a kórtünetek felé; mert ha kevesen vannak is, nagy lármát ütnek és ezzel a nagy lármával, ha kárt nem sokat okoznak is, de bemocskolják a magyar nemzetnek épen e nehéz napokban is olyan tündöklő fényben ragyogó jó hírnevét.

A küzdelem folyik: nehéz, kemény, elszánt, de dicsőséges és reményre feljogosító küzdelem. Olyan háborúban vagyunk, amelyben nem könnyű a győzelem. Óriási erővel állunk szemben; el kellett készülnünk reá, hogy nehéz megpróbáltatások is fognak érni bennünket, de ebben a küzdelemben, kezünkben van a siker. S ha a magyar nemzet továbbra is kifejti azt az erőt, amelyet eddig kifejtett, továbbra is érvényesíti azokat a hadi erényeket, amelyeket eddig érvényesített, ha el nem veszti jogosult bizalmát önmagában, ha becsületesen megfeszíti az Istentől neki adott erőt, ha kitart az igaz ügy melletti küzdelemben: én bízom Istenben, hogy nem fog elmaradni a megérdemelt siker.

Karácsony előtt állunk. A rombolás szenvedélye gázol végig a szeretet ünnepén. Ezt a karácsonyt nagyon kevés magyar család fogja teljes családi körben megülni. Karácsony ünnepe a rendesnél is közelebb fogja hozzánk hozni azt a kemény valóságot, hogy mindannyiunknak küzdenünk, remegnünk és szenvednünk kell.

De a karácsony ünnepi hangulata, ha komolyabb lesz is a rendesnél, emeljen fel bennünket az elhatározásnak, a hazaszeretnek, az Istenben való bizalomnak azokba a magas régióiba, ahol a kötelességteljesítés nem ismer ingadozást, ahol csak egyetlen érzés hat át mindenkit: az, hogy előre menjen, előre – erőnk becsületos, teljes megfeszítésével, szilárd kitartással, előre egészen a teljes diadalig! És akkor adni fog az Úristen derültebb, nyugodtabb, szebb karácsonyt még a magyar nemzetnek.

Lukács György

A HÁBORÚ TANULSÁGAI.

A midőn máról-holnapra hirtelen belejutottunk ennek a legszonyatosabb világháborúnak keilő közepébe: szinte átmenet nélkül, egy csapásra megváltozott mindannyiunk felfogása. Van-e közöttünk valaki, van e ebben a hazában azok között is, akik a világbéke nagy eszméjének szolgáltak életük egész folyamán, egyetlen egy is, aki csak egy jajszóval, egy felkiáltással, egy sóhajtással merne tiltakozni a javában dúló háború ellen? Nincs senki. Mindannyian, a nemzet minden fia, a társadalom minden tagja, a harctérre vonultak és az itthon maradtak egyaránt, testtel-lélekkel, agyunknak minden gondolatával, szívünknek minden dobbanásával a háborún csüngünk, mindannyiunk egész valóját a háború tölti el, csak egy törekvésünk van: győzelmesen megvívni a háborút.

Mi történt a civilizált emberi lélekkel? Önmagából vetkőzött ki talán? Nem. Maradt, ami volt. Sőt nagyobb, magasztosabb, emelkedettebb lett, mint a békés kultúrmunka bármely ünnepnapján. Mert egyetlen, szent, nagy, mindent felülmúló, magasztos és végtelen eszmében és érzelemben forrott össze mindnyájunk agya, értelme, teste, szíve, lelke: a hazaszeretet szuverén gondolatában és szenvedélyében. Ennek tüze, lángja, heve úr ma mindannyiunk gondolatain és cselekedetein, ennek a szent, nagy érzelemnek imperatív lüktetése tette azt, hogy ma mindannyian, kivétel nélkül háború-pártiak vagyunk, a háborúnak élünk, annak dolgozunk, azt magasztaljuk, csak azért hevülünk. Mert a háború az egyetlen módja, az egyetlen eszköze, az egyetlen lehetősége annak, hogy hazánkat megvédjük. íme tehát, a hazaszeretet szent glóriájában megnemesül a háború. Amit szívünk, lelkünk, agyunk elítél: a háború, – nagyra, nemesre és dicsőre válik előttünk, mert hazaszeretetünk most így diktálja ezt, hazaszeretetünk, minden érzelmünk leghatalmasabb ja.

Bármily elszomorító, bármily gyászos, bármily visszataszító is tehát, hogy a művelt emberiség gyilkos háborúba száll: íme, a rút háború csiholja ki lelkünk legnemesebb tartalmát, az önfeláldozó hazaszeretet legszentebb erényét. És megindul az áldozathozatalok végtelen sora, az altruisztikus jelenségek lélekemelő nagy felvonulása. Mindenki áldoz, lehetőleg azt, ami legértékesebb neki. Legtöbbit áldoznak, akik a csatatéren küzdenek: életüket ajánlják fel a hazáért. De megindul az itthon maradottak sorában is az áldozathozatalban való dicséretes vetélkedés. Végső erőmegfeszítéssel garmadába hordjuk a hadviseléshez szükséges mérhetetlen kincseket. A földből teremnek elő a megsebesült és megbetegedett harcosok ápolására szolgáló kórházak. A harcban levőkön és itthon maradt gyámolra szoruló hozzátartozóikon való segítségnek legkülönbözőbb tennivalói káprázatos sokoldalúságban hozzák létre az áldásosabbnál áldásosabb intézményeket.

Ez a nagy érzelmi összeolvadás egy csapással megszüntette a széthúzásnak mindazokat a tényezőit, amelyek normális időkben vallás, nemzetiség, politikai hitvallás szerint nemcsak ellentétes, hanem – sajnos – nem egyszer ellenséges táborokra szakítják a nemzet fiait. A közös nagy veszedelem, a nemzeti lét kockán forgása elenyésztettek közöttünk minden különbséget, minden széthúzást: egy nagy cél – nemzeti létünk biztosítása érdekében működnek össze mindannyian s hozza meg mindenki a tőle telhető legnagyobb áldozatot.

Formailag a háború az önzés klasszikus világa, mert hiszen azt jelenti, hogy az erősebb leteperi a gyengébbet. S mivé lett a gyakorlatban a háború? A legnemesebb emberi érzelmeknek, a hazaszeretetnek, az összetartásnak, egymás megértésének, a minden áldozatra kész altruizmusnak szakadatlan gyakorlásává. Ezer átok sújt reánk a háború villámaiból, de azért mégis a háború revelálta lelkünk nemesebb felét. Jobbak, önzetlenebbek, erényesebbek vagyunk, mint valaha.

S a háború nyomása alatt lelkünkben kiváltott nemes érzelmeknek ezt a harmóniáját, amely könnyűvé teszi elviselnünk a háborúval együtt járó tenger szenvedést, szinte megszenteli az a felemelő öntudat, az a nemes önérték, hogy nem mi voltunk azok, akik a háború átkait az emberiségre felidéztük, mert mi kényszerítve voltunk a magunk létének megvédésére fegyvert fogni. A mi háborúnk önvédelmi háború. Provokált részesei, de nem előidézői vagyunk a rettenetes mérkőzésnek. A rombolás felidézéséért sem Isten, sem a világtörténelem előtt nem minket terhel a felelősség. A tiszta lelkiismeretnek ebből fakadó öntudatát majdan a történetíró nem utolsó tényezőjéül fogja megállapítani annak a nagy győzelemnek, mellyel ennek a szent, igazságos háborúnak reánk nézve végződnie kell.

Sem mi, sem nagy szövetségesünk – Németország, nem önzésből indítottunk háborút. Hanem önvédelemből. Németországot nemzeti erőinek bámulatos kifejlesztésében, példátlan előrehaladásában akarta meggátolni az angol dölyf és irigység, monarchiánkat, mint a Balkán elnyelésének akadályát, félre akarta dobni az orosz telhetetlenség. S ugyanilyen önvédelmi motívum sodorta háborúba a török félholdat is, az orosz és az angol kiszemelt prédáját. Az angol és az orosz mindent elnyelni kívánó telhetetlensége ellen foly most a világháború. Többi ellenségeink csak ennek a két telhetetlen hatalomnak áldozatai: mondjuk ki az igazat, Franciaország és Belgium Angliának, Szerbia és Montenegró pedig Oroszországnak áldozata. S ugyanez a sors vár Portugáliára is, mely – úgy látszik – Anglia nyomása folytán kénytelen lesz beleugrani a világháborúba.

És hogy a hadbaszállás motívumainak különbözősége mily különböző erkölcsi hatással van a hadviselő felekre, az a mostani világháborúban tűnik ki nagyon szembeötlően. Mi – Németország és monarchiánk – akik erkölcsi motívumok alapján állunk, akik nem gondoltunk másnak megrablására s csak létünket és haladásunk feltételeit védjük, mint egy test, egy lélek álljuk a harcot, egymásért kölcsönös áldozatokat hozva. S mi történik az ellenoldalon? Megkapta-e Franciaország, megkapta-e Belgium a vélt és várt segítséget az angoltól és az oroszától és a szerbeket vergődésükben oltalmazza-e az atyuska mindenható karja? Nem, ezeket a beugrasztott szerencsétlen nemzeteket ridegen szolgáltatják ki sorsuknak az angol meg az orosz s eszükbe sem jut elámitott szövetségeseikért méltó áldozatot hozni, ha ez nem teljesen egyez a maguk önző érdekével.

Senki közülünk nem kételkedik abban, hogy a reánk kényszerített világháborút kikerülnünk lehetetlen volt. Csak akkor kerülhetünk volna ezt el, ha önként lemondottunk volna szuverenitásunkról s az északi moloch reánk kivetett hálóját önként magunkra vettük volna. Ezt az öngyilkosságot el nem követhettük..

Saját magunkon tanultuk meg azt a szomorú igazságot, hogy a háború ellen a mai fejlett civilizáció sem nyújt biztosítékot. Bennünket nem vezetett hódítási vágy, senkinek területét ujjal sem kívántuk érinteni, csak a magunk számára követelünk háborúatlanságot, zavartalanságot annak, hogy békésen fejlődhessünk. Nem engedték meg nekünk: létünk érdekében kénytelenek voltunk hadba szállani.

Nagy és szomorú tanulsága tehát a mostani világháborúnak, hogy a kultúra nem óv meg a háborútól. Még a mostani fejlett civilizáció mellett sincs biztosítva egyetlen nemzet sem a háború ellen, még akkor sem, ha maga a leggondosabban kerüli más nemzetek érdekeinek megsértését és tartózkodik minden provokációtól. Az állambölcseiség elve tehát azt követeli, hogy a békés kultúrmunka közepette se feledkezzünk meg a magunk biztosításáról, tehát már békében készüljünk elő a háborúra.

Az előkészültség alatt nemcsak azt értem, hogy legyen kellő számban kiképzett katonaságunk, legyen kellő mennyiségű lőszerünk és mindennemű hadi felszerelésünk, legyenek megerősített helyeink és hadi hajóink, hanem értem azt is, hogy a nemzet olyan erkölcsi világban éljen és olyan testi erőben és rugékonyságban növekedjék fel, amely békében mennél nagyobb kultúrmunka kifejtésére, háborúban pedig a hadviseléssel járó testi fáradságok és emésztő lelki gondok elviselésére képesíti. Az antik görög nevelésnek

voltaképpen két képző eszköze volt: a testgyakorlás és a zene. Még ma sem lehet okosabb program-műnk, minthogy a harmóniának azt a gondolatát igyekezzünk megvalósítani ifjúságunk nevelésében, amelyet az antik világ a testgyakorlás és a zene, mint a test és léleknevelés alaptényezőinek előtérbe helyezése által igen bölcsen kifejezésre juttatott.

A testi erő és rugékonyság kiképzésére újabb nevelési rendszerünk nagy gondot fordít. Helyesen van ez így. Csupán arra van még szükség, hogy az erő, és ügyesség fejlesztése a hygienikus ismeretek mennél alaposabb elsajátításával legyen kapcsolatba hozva. Szükség van továbbá arra, hogy a hygienikus erőfejlesztés és fentartás a szoroson vett nevelési időszakon túl abban az életkorban is folytatva legyen, amidőn az ifjú keresővé és családfentartóvá lesz, amidőn tehát testi ellenállóképességének fokozása nemcsak saját magának, hanem családjának, a reá szorulóknak is elsőrendű érdeke.

A szellem képzése, mennél nagyobb kultúrfoknak elérése nemcsak a békés fejlődés idején bír fontossággal, hanem elsőrendű jelentősége van ennek a háborúra való kihatásában is, mert hiszen a szellemi képzettség a harcban való csüggedetlenségnek a legnagyobb biztosítója. Mennél nagyobb kultúrájú valamely nemzet katonasága, annál inkább átértik a harcosok a háborúhoz fűződő nagy életérdekeket, tehát azt, hogy mily végtelen fontossága van a katonaság háborús munkájának s annál inkább tudják értékelni a honmaradottak is azt, mily nagy szüksége van a hazának minden fia-, tehát az itthon maradottak részéről is mennél több áldozat hozatalára.

A test- és szellemképzésen kívül nemcsak békében, hanem háborúban is rendkívül nagy fontossággal bír a nemzet erkölcsi énjének kialakulása. Az erkölcsi erő szívósságot és ellenállóképességet kölcsönöz a jellemnek, a szilárd jellem pedig a hadi kitartás főtenyezője és a hadi fáradalmak bírásának jelentékenyen megkönnyítője. Az erkölcsi tartalom emeléséhez lényegesen hozzájárul az egyszerűségnek, mint élet-princípiumnak mennél nagyobb tiszteletben tartása. Egyszerűség az életmódban, táplálkozásban, ruházkozásban, egyszerűség a szokásokban és az élvezetekben mindmegannyi forrása a test egészségének és a jellem megacélozódásának. Az egyszerűség nagy erényeknek szülője békében s háborúban egyaránt.

A nemzet emberanyagának testben, lélekben és erkölcsben harmonikus kiképzése a békének legfőbb feladata. Mennél inkább képes valamely állam, valamely nemzet ennek a feladatnak megfelelni, annál inkább tudja békében kulturális és közgazdasági életét kifejleszteni és annál inkább tudja helyét a háborúban is megállani. Az ilyen nemzetek szolgáltatják a győzők táborát. Míg a testben gyöngye vagy elpuhult, lélekben ingatag, erkölcsben laza népek még akkor is legyőzöttek, ha hadi felszereltségük és elő-készültségük még oly megfelelő is.

De nemcsak az emberanyagának kell békében előkészülnie a háborúra, hanem a társadalmi és közintézményekben való berendezkedésnek is olyannak kell lennie, hogy az ne csak a békés előhaladás érdekeit szolgálja, hanem szükség esetén háborúban is beváljon, azaz segítőtje, támogatója legyen a harc tüzeiben küzdő seregeknek. E tekintetben klasszikus például szolgálhat az egészségügyi berendezkedés.

Az emberi együttélés szülőanyja az egészségi ártalmaknak. Az elszigetelten élő ember megközelítőleg sincs annyi egészségi ártalomnak kitéve, mint a tömegekben együttlakó, együttélő, egymással folytonos érintkezésben levő népesség. Természetes dolog, hogy a tömegesen együttéléstől származó ártalmak hatványozott mértékben érvényesülnek a háborúban, ahol sem idő, sem mód, sem alkalom azoknak az egészségügyi rendszabályoknak a megvalósítására, amelyek az együttéléssel járó ártalmak tovaterjedésének meggátlására szolgálnak. A háború hatványozza az egészségi ártalmakat és szinte ideális terjesztője a fertőző betegségeknek. Ahol napokon és heteken át mosdóvízhez jutni nem lehet, a hiányos táplálkozás és a testnek szükséges nyugalom hiánya folytán a test ellenálló ereje megcsökken, a hideg, a nedvesség avagy a hőség ellen védekezni alig lehet, a hullák temetetlenül hevernek

és feloszlásnak indulnak, ivóvíz nincs, vagy meg van fertőzve: hogyan lehessen ott ama rendkívüli nagy tisztaságot és gondosságot kifejteni, amellyel egyedül lehet a fertőző kórok el-harapózását megakadályozni? Már pedig az egészségügyi rendszabályok erélyes alkalmazása semmivel sem kevésbé fontos tényezője a győzelemnek, mint az, hogy minő haderőt tud egyáltalában egy nemzet kiállítani.

Az egészségügyi ártalmak legalább annyira, de a tapasztalatok szerint még nagyobb mérvben pusztítják a hadseregeket, mint az ellenség. A fertőző betegségek (typhus, kolera, vérhas, stb.) óriási pusztítást visznek végbe a háborúban, nagyobbat mint az ellenséges golyók és ágyúlövegek.

Már békében elő kell tehát készülni azokra a fokozott követelményekre, melyeket a háború egészségügye megkíván. Mert ha ez az előkészület nincs meg, akkor a háború borzalmas pusztításaival egyidejűleg, főleg pedig háború után újabb, talán még iszonyúbb csapások következnek a polgári népességre szétterjedő járványok pusztításai folytán.

A háborúra egészségügyileg való előkészülésnek két nagy teendő köre van: egyfelől a sebesültek és betegek gondozásának munkája, másfelől a fertőző betegségekkel szemben való küzdelem. Mi, a mostani háború kezdetén bizony nem eléggé bővelkedtünk a sebesült és beteg katonák ápolására szolgáló kórházakban, de azután olyan imponálóan nagyszabású tevékenység indult meg a hadvezetőség és a társadalom részéről, hogy most már nemcsak hogy bővelkedünk kórházakban és üdülő intézetekben, hanem meglepéssel konstatálhatjuk azt, hogy oly roppant számú férőhely áll mindezen intézetekben rendelkezésünkre, hogy a férőhelyek egy része nem egyszer üres. Nem baj ez, mert legalább teljesen biztosak lehetünk abban, hogy egy-egy nagyobb ütközet után kivétel nélkül minden sebesült és beteg katona megkaphatja a szükséges ápolást, gondozást.

A fertőző betegségek ellen való védekezésünk sem volt kellőleg előkészítve a háború kitörésekor, pedig egész biztonsággal lehetett arra számítanunk, hogy erősen fellépnek a fertőző betegségek, és pedig annál inkább, mert a velünk közvetlen harcban álló ellenséges államok – úgy az orosz, mint a szerb – a miénknél kisebb kultúrával bírnak úgy, hogy náluk a fertőző betegségek békében is állandóan és elég bőségesen szedik a maguk áldozatait. Most már a fertőző betegségek behurcolása ellen is nagy apparátussal védekezünk, aminek legeminensebb példájául utalok arra, hogy határszéli városainkban nagyszabású kolera-megfigyelő állomások rendezettek be. A háborúnak már eddigi folyama alatt is nagyon sokat tanultunk a tekintetben, hogyan kell már békében olyan higiénikus berendezéseket teremtenünk, amelyeknek birtokában a háborúval kapcsolatban szükségkép nagyobb mértékben támadó egészségügyi veszedelmekkel megbirkózni képesek vagyunk.

A háborúra a katonai előkészültségen kívül nemcsak kulturális és közegészségügyi, hanem közgazdasági előkészültség is szükséges. A háború teljesen felforgatja a közgazdasági rendet,¹ megbontja a kereslet és kínálat között normális időkben létrejött arányosságot, egyes iparágakat, amelyek a hadviseléssel kapcsolatosak, túlságos munkával halmoz el, a hadviseléssel kapcsolatban nem levőket pedig szinte tönkreteszi, mert megszünteti a munkaalkalmakat. A kereső foglalkozások nagyrésze megrendelés hiányában teljes pangásnak indul, a vállalozási kedv minimumra redukálódik, a közgazdasági életet alimentáló egyéni iniciatíva előtt bezárul az érvényesülés minden tere. Szóval olyan helyzetbe sodorja a háború a közgazdasági életet, mely teljes összeroppanással fenyeget, hacsak idejében nem történnek meg ennek feltartóztatására a szükséges óvintézkedések. Ezen óvintézkedések egyik igen lényeges neme az u. n. moratórium, az az államhatalmi tény, amely a polgároknak a háború előtti időről származó vagyoni kötelezettségei közül azoknak a teljesítésére, amelyek pontos teljesítésére a polgárok a kereseti és közgazdasági viszonyokban beállott katasztrofális hatások folytán egyelőre képtelenné válnak, halasztást engedélyez. Németország bámulatos vagyoni megalapozottságára és közgazdasági viszonyainak abszolút szilárdságára vall az a körülmény, hogy a mostani világháborúban résztvevő nemzetek között az egyetlen, amely

megengedheti magának azt a fényűzést, hogy polgárait a moratórium védelmében ne részesítse.

Természetesen a moratórium nem elegendő arra, hogy a gazdasági rendet a felborulástól megóvja, szükség van ezenfelül az államhatalom széleskörű intézkedésére és a társadalom nagyarányú segédkezésére avégből, hogy az itthon maradiaknak munkaalkalmakat teremtsünk és a hadbavonultak hozzátartozóinak ellátását biztosítsuk.

Hogy minálunk a háború kiütése aránylag nem volt megsemmisítőén katasztrofális hatással közgazdasági életünkre, az főleg annak a következménye, hogy hazánk még a háború kitörése előtt olyan hitelválságon ment keresztül, mely már évek óta visszatartja közönségünket minden jelentősebb vállalkozástól úgy, hogy akkor, amidőn a háború bekövetkezett, az nagy üzlettelenséget és nagy közgazdasági pangást talált, nem volt tehát oly pezsgő közgazdasági élet, melyet a háború elperzselhetett, leforrázhatott volna.

Szinte szerencsénk, hogy a háború kitörésekor körülbelül lefolyt már az a hitelválság, amely az 1912. és 1913. években letarolt hazánkban mindent a közgazdasági életben, ami nem teljesen életképes. Ha a háború akkor szakadt volna reánk mikor ez a hitelválság javában dült, akkor még sokkal nagyobb lett volna a mi közgazdasági megpróbáltatásunk.

Az a nagy hitelválság, amely ezer szerencsénkre nem közvetlen a háború küszöbén tört ki, nem volt egyéb, mint ellenségeink előzetes háborúja. Előbb közgazdaságilag akartak bennünket tönkre tenni.

Amikor gazdaságilag meg vagyunk törve, akkor – gondolták – sokkal könnyebb lesz a fegyveres elbánás! Hogy ez így van, az világos, ha a lefolyt közgazdasági krízis okait fürkészszük. A lefolyt közgazdasági krízisnek csak egyik oka volt a világ konjunktúrák megváltozása. Ezen, az egész világra egyetemesen ható tényezők nem sodorták volna hazánkat és Ausztriát nagyobb gazdasági krízisbe, mint más államokat. Nálunk a krízisnek volt még egy más, speciális, sokkal hatalmasabb előidéző oka, t. i. az, hogy az entente hatalmak, a francia és angol piac, a világ pénzrezervoárjai, egy csapásra bojkottálták az akkori hármasszövetséget, de főleg Németországot és monarchiánkat. A legridegebben visszavontak minden hitelt tőlünk is, a németektől is. A német ezt a bojkottot alig érezte meg, mert hiszen gazdasági berendezkedése teljesen önálló, mi azonban rémítően megéreztük, mert – fájdalom – nekünk nincsenek felhalmozott tőkéink és többnyire külföldi hitel alimentálja iparunkat, kereskedelmünket. Minket tehát iszonyúan sújtott a hitel brusque elvonása. De kibírtuk a válságot. Sok összeomlás történt, gazdasági teljesítő képességünk mégis megmaradt. A krízisből levonhattuk azt a nagy tanulságot hogy közgazdaságilag is a magunk lábán kell megállanunk, hogy gazdasági berendezkedésünket saját magunk erejére kell fektetnünk és a külföldi hitelnek csak szubszidiáriusnak szabad lennie.

Hogy a keserű lecke használt, ezt fényesen tanúsítja a hadikölcsön imént lezárt jegyzése, melynek dicső eredménye az, hogy ez a nagy közgazdasági válságon átment és most a háború minden átkát nyögő magyar nemzet képes volt egy milliárdot ajánlani fel önszántából a hadi költségekre. Jobb időkben az állami járadékok szinte szabályszerűen külföldön nyertek elhelyezést s íme nemcsak a visszadobott értékeket szívta fel közgazdaságunk, hanem rettenetes nehéz gazdasági helyzetünkben képesek voltunk arra, hogy először helyezzük el itthon önmagunknál a rentét

A nagy tanulság, amit ezentúl sohasem szabad szem előtt tévesztenünk, az: hogy a magunk gazdasági erejére vagyunk utalva, gazdaságilag sem szabad senkire másra támaszkodnunk, mint önmagunkra!

A háború tanulságai nagy anyagot szolgáltatnak a gondolkozónak. íme, én csak belekezdtem annak taglalásába, hogy mi minden tanulságot vonhatunk le a háborúból, máris abban kell hagynom hangos gondolkodásomat, mert az előadásomra szabott idő letelt. De még sem távozhatom az előadó asztaltól, mielőtt rá ne terelném tisztelt hallgatóim figyelmét arra, hogy mind az a sok tanulság, amelyet mi magunkra nézve levonhatunk a háborúból,

csékélyesség ahhoz az óriási nagy tanulsághoz képest, amellyel mi szolgáltunk Európának és az egész világnak.

Az a szisztematikus aláaknázás, melynek minden veszedelmével régóta, tervszerűen hálózik körül bennünket az északi kolosszus és annak szolgálói, azon a feltevésen alapult, hogy gyöngék vagyunk. Békeszeretetünket gyöngeségnek magyarázták. Hitték-e ellenségeink, avagy csak suggerálták önmaguknak, mindegy, de annyi bizonyos, hogy arra a tételre alapították rég tartó alattomos aknamunkájukat, hogy ez a monarchia egy koncentrikus erős támadást nem fog kibírni. Mesterséges összealkotásnak tekintették ezt a dunai nagyhatalmat, amely csupa centrifugális elemből van egybetákolva, centrifugális elemekből, amelyek között nincs kohézió és amelyek kellő előkészítés, aláaknázás és behálózás után bekövetkező energikus támadás hatása alatt darabokra fognak széthullani. A nemzetiségi és politikai széthúzásnak a béke idejében megnyilvánult jelenségeiből azt következtette a prédára éhes és testünkön keresztül a Dardanellákra vágó ellenségünk, hogy karmainak csapása alatt szétzüllünk.

És íme, mi következett be? Nem az, amire ellenségeink kárörvendve lestek, hogy t. i. a széthúzás elemei óriási méretek szerint fognak a háborúban megnövekedni és a belső egyenetlenség olyan tényezőivé fejlődni, melyek könnyűvé fogják tenni az ellenség győzelmét. Ami bekövetkezett, az éppen ennek az ellenkezője.

Kitűnt, hogy a békében mutatkozott ellentétek nem mélyrehatóak, hogy ezek a közös veszély nyomása alatt, mint szappanbuborék oszlanak szét és helyükbe oly utógondolat nélkül való egyetértés és önfeláldozó testvériség lép, mely meghatványozza ennek a kettős birodalomnak különben is tekintélyes erejét. Kitűnt, hogy a monarchia nem mesterséges tákolmány, hanem történelmi szükségesség, melyet –, ha nem volna meg, meg kellene alkotni az európai egyensúly érdekében. Ellenségeink erőtlenség aggodalmát vélték monarchiánkban s ahelyett erőttől duzzadó ifjúra találtak benne, akinek nem az elenyésztés a rendeltetése, hanem friss, pezsgő, lüktető új élet és haladás. A leáldozó nap bágyadt birodalmának tekintették monarchiánkat a fürkésző ellenséges szemek s íme a fölkelő nap ragyogó fénye vakítja meg ádáz tekinteteket.

A rendszeresen rágalmozott monarchia, melyet quantitativ négligeablenak tüntettek fel ellenségeink, olyan erőteljes nagyhatalomnak bizonyult, mely önmaga intézi sorsát s melynek szava döntően esik latba a világ nemzeteknek sorsa intézésében.

A legnagyobb tanulság tehát, mely ebből a háborúból elsősorban ellenségeinkre, de azután a világ összes népeire és hatalmasságaira, hárul az, hogy a Habsburg Ferencz József jogára alatt szövetségbe két testvér birodalom olyan erőt és hatalmat képvisel, mely belső életerejénél fogva fogja diadalmasan megvívni a reá kényszerített élet-halál harcot, amely élet-halál harcból a monarchiában szövetségbe két nemzet és a körükben tömörülő népfajok szebb, dicsőbb jövőre fognak ébredni.

A monarchia nemzeteknek és népeknek ez az erős, egységes, öntudatos, imponáló összetartása maga már fél győzelem. Csak kitartás kell a dicsően megkezdett úton s miénk lesz a végleges győzelem!

Szászy-Schwarz Gusztáv

A HÁBORÚ ÉS A NŐK.

Abban a minden idők legnagyobb hőskölteményében, amelynek ritmusában forog ma a földgolyó, kijut a maga szerepe az emberiség mindkét felének: a férfi fele harcol, a női fele sir. Vajjon melyik a nagyobbik hős a kettő közül: a harcoló-e, vagy a szenvedő? Vajjon melyik hozza a nagyobb áldozatot: a férfi, aki a maga életét teszi kockára, vagy a nő, a kinek végig kell néznie a kockavetést mindazok élete felett, a kiket szeret? Kinek keresztje nehezebb: a férfié, aki szembeszáll a veszéllyel, vagy a nőé, akinek védtelenül kell lesnie, hogy szerette miként pusztul? Mi sötétebb sors: meghalni, vagy túlélni mindazt, ami életünket életté tette? Csak aki magán kívül soha mást nem szeretett, nem tudja, hogy van valami, ami nehezebb, mint meghalni: *temetni!*

Szenvedő hősöknek neveztem a nőket. Nem-e magában való ellenmondás ez a kifejezés? Hiszen hős – azt fogják mondani – tetőtől-talpig aktív fogalom, a hős nem szenved, hanem cselekszik. A római költő e szavakkal kezdi hires eposzát: «Arma virumque cano», «Fegyveres férfiút énekelek» és semmi kétség: a népképzelet hagyományos hőse csakugyan a «fegyveres férfiú», aki küzd és győz, nem pedig a szenvedő nő. Mégis könnyű kimutatni, hogy valójában a hős fogalmára nem kell sem férfi, sem fegyver, sem győzelem, sőt még küzdelem se, másfelől, hogy nincs hős a szenvedés fogalma nélkül.

Hogy a hősnek nem kell férfúnak lenni, felesleges bizonyítani. Hiszen még a népregében is ott van az amazonok története, amelyre nézve különben megjegyzem, hogy az újabb őstörténelmi tudomány arra hajlik, hogy e mítoszokban egy régi történeti világ emlékezéseit lássa. Úgy látszik, volt egy kor, mikor az Aegei-tenger szigetein és partjain, a hol később a görög kultúra székhelye volt, nagyszámú népek éltek, a kiknél a nő kezében volt minden hatalom és a férfiak voltak a nők legyőzött rabszolgái. E népeknél nők voltak az uralkodók, nők voltak a családok fejei, nők voltak az egyedüli harcosok is. A görögök ezeket a népeket az őskor századaiban legyőzték és magukba szívták és e régi harcok költői megemlékezései az amazon-mondák. A hősrre tehát nem kell *férfi*. De nem kell *fegyver* sem. Midőn Sámson, kit a filiszteusok fegyverétől megfosztottak, csak meztelen két karjával rántja magára és az ellenségre a templom falait: vajjon nem nagyobb hős-e ez a meztelen óriás éppen azért, *mert* fegyver nélkül való? És a *győzelem* sem kelléke a hősnek. Hős lehet az is, aki nem győz, sőt olykor éppen a bukott hőst veszi körül a hős legfényesebb glóriája. Ha végig tekintünk egész tragédiái irodalmunkon, a görögökön kezdve Shakespeareig és Bánk bánig: a főszereplők nem-e egytől-egyig bukott hősök, s nem-e éppen bukásuk tragikumuk mutatja őket legnagyobb hősiségükben? És hogy napjaink nagy hőskölteményéből merítsek példát: van-e ennek a háborúnak nagyobb hőse, mint a Csingtau védelmezői, kik a biztos bukás tudatában mentek vesztükbe? És amint győzelem nélkül lehet valaki hős, úgy lehet *küzdelem* nélkül is. Hogy történetünkben mondjak példát: Görgei Artúr forradalmunk történetében mint Isaszeg és Budavár hőse él. De újabban mindinkább nő azok száma, akik a Világos melletti Görgeit is hősnek nézik: hősnek nézik éppen azért, mert *nem* bocsátkozott egy előre kilátástalan küzdelembe és inkább a honárulás rettenetes vádját vette magára évtizedeken keresztül, semhogy hazája ifjúságát egy reménytelen küzdelemnek áldozza.

Íme: az a magatartás, mely az embert hőssé teszi, nemcsak a küzdelem felvételében, hanem, ha a helyzet úgy kívánja, a küzdelem abban hagyásában is állhat. Ezért hős – hogy az újabb irodalomból mondjak példát – Monna Vanna is: az ő hőstette nem a küzdelemben, hanem a megadásban áll a haza érdekében.

Íme ennyit annak igazolására, hogy hősrre nem kell sem férfi, sem fegyver, sem győzelem,

sem küzdelem. Viszont azt mondtam, nincs hős a *szenvedés* fogalma nélkül. Mert hős szerintem az, – és ezzel a kritikától a pozitív formulázásra térek át – hős szerintem az, aki valamely eszmei cél érdekében valamely jövő szenvedést vállal magára.

Hogy nincs hős *eszmei cél* nélkül, magában világos. Aki önző érdekből, vagy éppen nemtelen vágytól indítatva bármi merész dolgot visz végbe, az lehet bátor, vakmerő ember, de nem hős. De épp ily bizonyos, hogy nincs hős a nélkül, hogy valamely útjában álló jövő szenvedést ne vállaljon. Bármi magasztos az eszme, amelyet valaki meg akar valósítani: ha veszélytelen az út, amely oda vezet, ő nem hős. Hős csak az által lesz, hogy a céljához vezető úton valami veszély, azaz valami jövő szenvedés kilátása fenyegeti és ő e fenyegető szenvedéstől meg nem tántorodik, hanem azt a cél érdekében magára *vállalja*.

Íme, ennyi száraz fejtegetést kellett előre bocsátanom, hogy érthetővé tegyem, miért nevezem a háború hőseinek a nőket is. Mert ha a szenvedés vállalása teszi a hőst, akkor a háború hősei a nők is, kikre hiszen a háború mérhetetlen szenvedést mér és kik ezt a szenvedést a háború eszményi célja érdekében vállalják. Sőt többet mondok, ha a szenvedés vállalása teszi a hőst, akkor a hős annál nagyobb, minél nagyobb a vállalt szenvedés. A szenvedés pedig annál nagyobb, minél érzékenyebb, azaz minél gyöngébb a vállalkozó. Ugyanaz a botütés, mely egy felnőtt erős férfiúnak csak alkalmatlan, egy gyöngé gyermeknek szinte elviselhetetlen fájdalom. Ezért ha ugyanazzal a botütés fenyegetésével dacol a férfi is, a gyermek is: a férfi nem hős, de a gyermek az. Ezért a nő is, éppen *mert* gyengébb, mint a férfi, éppen *mert* érzékenyebb minden testi-lelki fájdalommal szemben, mint a férfi, nagyobb hős, mint a férfi, ha e fájdalmakat vállalja. Ha Achilles egész teste sebezhetetlen volna, nem lehetne hős: mert aki sebezhetetlen, azt nem fenyegeti szenvedés. Ezért paradoxon formájában azt lehetne mondani, Achilles csak azért hős, mert Achilles-sarka van. És amit Thétis az ő fiával, Achillessel művelt, azt teszi a természet és az élet többé-kevésbé minden férfiúval: megcserzi a bőrét az élet fenyegető bántalmaival szemben. A nő bőre nincs megcserézve: ezért a nő a nagyobbik hős, amikor e bántalmakat mégis vállalja.

És van még egy körülmény, amely a nő háborús szerepét nehezebbé teszi a férfiéval szemben. A férfi a háború veszélyeivel szemben védekezik. Ő vállalja a háború bajait, de fegyvert ragad ellenök és ha küzdelme eredményes, megmenekül. Nem így a nő. A nő nem vehet részt a csatában, ő nem védekezhetik, ő csak retteghet, de ettől a rettegéstől nem is óvhatja semmi. Ebben a súlyosbított értelemben neveztem a nőt a háború szenvedő hőségnek.

És most, hogy egész nagyságában állítsam önök elé a háború női hőségét, egész nagyságában kellene leírnom a szenvedést, mit a háború a nőre mér. De erre nem a tudós elemző okfejtése kellene, hanem a költő varázsszava. Mert ki írja le a szenvedést, amit a háború az anyának jelent? A háború rettenetes véráldozatát elsősorban az anyák fizetik. Niobe tragédiája ismétlődik most minden anyában és a Niobe-szikla könyvataja újra megindul. Csakhogy a mitos Niobéjétől az istenek vették el a gyermekeit, a mai Niobe pedig maga kell, hogy átadja gyermekét a hazának. Ezért a mitikus Niobe csak áldozat, a mai Niobe pedig hős. De ha érdeme ezért nagyobb: kisebb-e ezért fájdalma?

Ám a nő háborús szerepe nem merül ki a rettegésben. A nő kiveszi részét a háború munkájából is, a nő a háború munkájának is hőse. Egy darab szociáltörténetet kellene leírni az utolsó hónapok tapasztalatai alapján, hogy ezt apróra kimutassam. Nem tudom, nemzetgazdászaink és statisztikusaink összegyűjtötték-e már valamit abból az anyagból, amit a háború eddigi története abban a tekintetben nyújtott, mily mértékben és mily formában pótolta a női munka azt a hiányt, amely a férfiak harcavonulása által előállott? Mi a nagyvárosban legfőleg a konduktorasszonyt látjuk, ki a bevonult férje tisztét ideiglenesen átvette. De ez csak magában jelentéktelen szimbólum. Valóságban sok millió férfikézből sok millió női kéz vette át Európaszerte a mezőn a kapát-kaszát, a gyárakban az ipari szerszámot, a hivatalokban és intézetekben az író tollat Soha, a mióta organizált társadalom van, annyi női munka nem folyt a gazdaság minden terén. A két nemnek bibliai két átka közül

a háború tartamára a nő mindkettőt vette magára: nemcsak a gyermeket szüli fájdalomban, de verejtékében keresi a mindennapi kenyeret is. És mit mondjak végül arról a munkáról, amit a nő nemcsak a háború alkalmából, hanem egyenesen a háború céljára végez? Arról a munkáról, amelylyel tulajdonképpen az állam hiányzó gondoskodását pótolja, midőn a katonát ruhával, élelemmel, betegsegéllyel, kórházi ápolással ellátja, midőn hátrahagyottjairól, özvegyeiről, árváiról gondoskodik; mit szóljak egyszóval a női jótékonyság azon ezeralakú munkájáról, amelynek mindeddig példátlan példája ez a háború? Tudom én azt, hogy a nők jótékonysági sürgés-forgása is nagyon sokféle természetű, mint a nők sürgés-forgása általában. Hosszú a létra, mely a lelkes önfeláldozástól, mint amilyenre csak a nő képes, levezet a lelkes léhasáig, mint amilyenre ismét csak a nő képes. És ennek a létrának alantasabb fokain ott ülnek, ott forognak, ott fontoskodnak, ott szapulnak, pompázkodnak és sütkéreznek a jótékonysági világvásár kapaszkodói; kiknek a háború világtüze is éppen csak arra jó, hogy személyes hiúságuk apró leveskéit főzzék meg rajta; kiknek az ápolónővér ruhája is csak toilette, a segélyző akciók bizottsági ülései is csak zsurok és a jótékonyság is csak alkalom arra, hogy nevüket az újságban forgathassák. Óh, egy percig sem mondom, hogy ezeknek a hölgyeknek a munkája is haszonnal járna. A világ úgy van berendezve, hogy gépezetében nagy szerepe jut a hiúság ezer apró kerekének is. És ezért: ha a hölgyvilág egy része csak azért gyűjtja is alá a jótékonyság tüzét, hogy nekik világítson: meleget áraszt az a szegény fagyoskodónak is és ezért azt mondom: áldás legyen az ő munkájukon!

De az én szemem fölfelé pillant végig a pátriárka lajtorjáján, amelynek teteje a mennyországba vész. Mentül magasabb a létra foka, annál nehezebb a munka, melyet rajta végeznek; és persze, mentül magasabbra száll a létra, annál jobban eltűnnek a dolgozók arcvonásai, míg végül a magasságban csak egy nagy egyéntelen női sereg látható. Ebben a magasságban ülnek a háborús munka női hősei: a névtelenek, az ügyszeretők, az igaziak. E magasságig fel nem hatolnak a hiúság kínálgatásai, – de felhatol a beteg sebesült halk nyöszörgése, az árvák és nyomorultak csendes sóhaja. E magasságban kötik be a beteg sebeit, e magasságból virrasztanak éjjente a lázasok ágya mellett. E magasságból küldik az otthonmaradtak táppénzeit. E magasságból árad minden áldás, amivel női szív és női kéz a háború retteneteit takarja. Kérdezzétek meg e nőktől, mit dolgoznak? Azt fogják felelni: mi most itt ugyanazt csináljuk, mit egész életünkben: segítjük a férfiakat. Kérdezzétek meg, hogy miért dolgoznak? Azt fogják felelni: mert ez a nő alázatos hivatása. Kérdezzétek meg, hogy miféle eszme zászlaja alatt végzik hősi munkájukat és ők szende mosollyal fogják felelni, hogy ezek nagy szavak, amelyekről még nem értek rá elmélkedni.

Pedig van nekik eszményük, a háborús munka e női hőseinek is! Hiszen ha eszményük nem volna – emlékezzünk csak a hős fogalom meghatározására, – nem lennének hősök! És miben áll ez a női eszmény? Megpróbálom formulázni.

Mikor egyetemet jártam, volt egy híres professzorunk, neve eljutott a mostani nemzedékre is, de akkor hatalmában tartotta az egész ifjúságot az ő átfoglaló szelleme és ellenállhatatlan dialektikája által. Kerkápolyi Károlynak hívták. Az ő ezer eredeti mondása közül emlékszem arra, ahogy a különbséget magyarázta a fiú meg a leány lelke között. Ha játékszert adunk a fiúnak – azt mondta, – akkor az igazi fiú az első huszonnégy óra alatt földhöz fogja vágni, hogy összetörjön; a leány pedig gondosan be fogja csomagolni és eltenni, hogy baja ne történjék. Amelyik fiú kezében egy játékszer nyolc napon át töretlen marad, abból nem lesz igazi férfiú és amelyik leány a maga játékszerét meg nem őrzi és ha baja esik, nem gondozza, tatarozza, rendbe nem hozza, abból nem lesz valamire való – asszony. Én mindig úgy találtam, hogy ebben a tréfás mondásban benne van a két nem egész filozófiája. Mert bizony mi fiúk, férfikorunkban is, össze szeretjük törni, a mi utunkba akad; és bizony a nőknek fele élete abban múlik, hogy rendbe próbálják hozni, amit mi összetörtünk. Ez az, amit tudományos nyelven a nők konzervatív természetének mondanak a férfi nyugtalan, folyton

újra törő, destruktív természetével szemben. A férfiúnak ilyennek kell lennie, hogy a világ haladjon; viszont a nőnek amolyannak kell lennie, hogy a világ a haladásban tönkre ne menjen. A közfelfogás is így nézi a két nem hivatását: a férfi hivatása, hogy keressen, azaz hogy teremtse elő azt, ami még *nincs*; a nő hivatása pedig az, hogy takarékos legyen, azaz hogy takarja a pusztulás elől azt, ami *van*.

Íme, ezt az eszményt szolgálja a nő a háborúban is. Amit a férfiak a háborúban pusztítanak, azt a nők kímélni, dajkálni, menteni iparkodnak; az emberi értékek e konzerválása: ez az az eszme, amelynek szolgálatában a nők háborús munkája áll. És mik azok az emberi értékek, amelyeket a háború fenyeget? A háború az egész embert fenyegeti: a testét meg a lelkét.

Hogy a háború az ember testét pusztítja és hogy a nők háborús munkája elsősorban ezen pusztítás enyhítésére törekszik: ezt nem kell magyaráznom. Hisz a háború már eddig is több emberáldozatot követelt, mint a történelem bármely ismeretes katasztrófája és amit a nők a csatatéren, a kórházakban, mint ápolók és mentők művelnek, amit annak érdekében tesznek, hogy a harcba vonulók és betegen visszatérők élmezőny, ruházkodás, erőkímélés tekintetében jobb állapothoz jussanak: ebben áll a nők küzdelme a háború testi pusztítása ellen.

De a háború az ember lelkét is pusztítja és nem tudom, hogy kétféle rombolása közül melyik a rettenetesebbik? Hány halottja, testi nyomorékja van ennek a mostani háborúnak, azt valamikor számszerint ki fogják mutatni. De hogy a lelki károkat, melyeket az emberi kultúra évszázadokon keresztül ember és ember között szőtt, hogy lazította, hogy roncsolta, hogy tépte: erről nem szól a statisztika. Vértől részeg ma az emberiség fele és egyik nem ismer többé a másikra. A nemzetközi gyűlölet orgiáinak napjait éljük és ez a gyűlölet oly általános és oly mély, hogy erre a civilizált emberiség történetében nincs példa. Aki meg akarja mérni azt az elidegenedést, melyet a jelen háború a világra hozott, az olvassa el, hogy a harcban álló nemzetek vezető szellemei, írói, költői, tudósai, egyetemei és akadémiái, hogy nyilatkoznak az ellenfélről. Tanulságos, ha e tekintetben a mostani háborút az 1870-ikivel összehasonlítjuk. A mai napig reánk maradt az az érdekes nyílt levélváltás, mely a párisi emlékezetes ostrom idejében a német David Friedrich Strauss és a francia Renan között folyt. E levelekben Strauss a német, Renan a francia hazafi álláspontját védi; de mindkettő a másik nemzet szellemi nagysága előtt leteszi az elismerés koszorúját és a tudós készültségével, a bölcsész emelkedettségével és az íróművész ízlésével kifejezi, mit köszön neki a világ kultúrája. Hol találunk ma az egész művelt világon ehhez a Strauss-Renan-féléhez hasonló dokumentumra? Hogy a hadakozó államok politikusai hogy beszélnek, újságírói hogy írnak egymásról, azt fel sem említem: aki a piac tömegének beszél és ír, annak a népszavazás szolgálatába kell állania, különben meg se hallgatják. De hogy a civilizáció első vezető nemzetének első vezető szellemei mit mondtak, mit írtak, mit tettek, hogy viselkedtek a szemben álló nemzetek legjobbjaival szemben: ez a szellemi elvadás oly fokára mutat, melyet azelőtt szinte lehetetlennek tartottak. Elsőrangú írók, mint Anatole France és Romain Rolland, az angol Kipling a belga Maeterlinck barbároknak és hunoknak mondták a németet; a francia Masson nyílt levélben fegyházban való tolvajnak nevezi Németország első műtörténészét, Bódét; az oxfordi egyetem nyilatkozatot ad ki, melyben a történelmi tudomány nevében Németországot nevezi a háború szerzőjének; a francia filozófus, Bergson, a francia akadémia ünnepi közülésén a civilizáció tiltakozását jelenti ki a németek erkölcsi elaljasodása ellen; tudós társulatok és akadémiák, mint érdemetleneket törlik az ellenséges állampolgárságot valló tagjaikat. Mit mondjak többet? Bábel tornya lett tényleg mára az európai kultúra épülete és akik évszázadok óta dolgoznak rajta, nem értik meg többé az egymás nyelvét!

Es mit csinálnak a férfiak ez őrzője közben a nők? Ezt is egy levélváltással szeretném illusztrálni. A Frankfurter Zeitung ugyanazon számában, amely az olasz d'Annunzio tomboló kifakadását hozta a németek ellen, olvasható volt egy német nő levele egy francia nőhöz. A

levélíró egy egyszerű polgárosszony volt egy északnémetországi városból. Nála be volt szállásolva egy francia sebesült, ki pár napi szenvedés után sérüléseibe belehalt. A német asszony erről, az elhunyt kívánságára, annak Franciaországban élő édesanyját értesítette. Elmond neki a levélben mindent, amit az elhunyt utolsó napjairól tud: hol és mikor sebesült meg; hogy ő maga az ápolás ideje alatt hogy szerette meg a rokonszenves idegent; mik voltak utolsó napjainak gondolatai, végső kívánságai; megnyugtatja végül, hogy noha ő maga hívő protestáns, de katolikus papot hozatott a haldoklóhoz, ki őt vallásának utolsó vigaszában részesítette. Mindezeket – így zárja levelét – ismeretlen létére is megírja a távoli anyának, mert ő maga is anya, ki a francia csataterén küzdő fiáért reszket, és ezért hiszi, hogy egyik síró anya meg fogja érteni a másikat.

Íme, ha a háború e női dokumentumát ama férfiúi nyilatkozatok mellé tesszük: nem mentői-e a nők az emberi közösség azon érzésének, mely a férfiak küzdelmében elveszett? As. író, a művész, a tudós, az akadémikus a háború tüzeiben csak idegengyűlölő franciává, angollá lesz, aki a németben csak a tűzzel-vassal pusztítani való ellenséget látja. De a nő nemcsak politikai állat, mint a férfi: ρ elsősorban nő, ki az idegenben is csak az idegen anya gyermekét látja, és kiben a hadvész pusztítása nem a politikai düh tajtékzását, hanem a részvét könyét váltja ki: és a részvét minden megértés kezdete.

Pedig erre a kölcsönös megértésre nagy szükség van, mert nélküle az emberiség a maga munkáját nem végezheti. Csak ha vége lesz a háborúnak, fogjuk érezni, hogy e nélkül a megértés nélkül a béke munkájához nem foghatunk. Keresni fogjuk ismét a szálakat, amelyek a háború előtt embert és embert összekötöttek, keresni fogjuk a százados kultúra közös emlékezeit, keresni fogjuk a kölcsönös becsülést, a bizalmat, az emberszeretetet, amely nélkül eredményes összeműködés emberi közösségben nem képzelhető. És ekkor borzadva fogjuk érezni, hogy mi férfiak mindezt a háborúban megöltük, hogy mindez ott fekszik ennek a rettenetes világháborúnak tömegsírijában. De a nő meg fog vigasztalni «Nincs megölve – fogja mondani könyes mosollyal – csak megsebesült De mi azalatt, hogy távol voltatok, ápoltuk, pólyáztuk, dajkáltuk, és gondunk volt reá, hogy addig is, míg a háborúból visszajöttök, teljesen el ne pusztuljon. Most pedig, hogy a háborúnak vége van, nyújtsatok: ti is kezet: egyesült erővel majd ismét talpra állítjuk.»

Beöthy Zsolt

HÁBORÚ ÉS CULTURA

A bécsi invalidusok palotájában van egy nagy csatakép. Krafft Péter festette, David egyik jeles tanítványa, ugyanaz, kitől a mi ismert nagy Zrínyi-képünk való. Tárnya: a lipcsei csata. E kép egyik oldalán egy fiatal huszártiszt van ábrázolva, ki sasteintetével maga elé néz, nem biztos irányban, mintha a távolba vagy jövőbe tekintene. S ez a fiatal tiszt ott, a lipcsei népek-csatájában valóban a távolba is, a jövőbe is nézett. A távolba: Magyarországra, hazájára s a jövőbe: Magyarországnak, hazájának" a jövőjébe.

A fiatal tiszt Széchenyi István, kinek lelkében, *Naplói*-nak tanúsága szerint, már akkor erősen forrongott az az érzés, melyből utóbb nagy eszményei fakadtak. Feladatát, életének célját keresi s még maga sem tudja, hogy abban az érzésben, – nemzeti érzésében – ezt a feladatot, ezt a célt már meg is találta. Hogy megtalálhatta, a világosságnak egy sugarát nem bocsátotta-e lelkébe az, amit a népek nagy csatájában látott és amit ott gondolnia kellett? Szemtől-szembe látta az erőket, melyektől a népek sorsa függ és éreznie kellett csekélységét, elmaradottságát, az erőknek ebben a tombolásában szinte elítéltetését a maga kis népének. Mintha hazánk sors-könyvének is egy véres lapja lett volna az a csata, mely a jövőt mutatta. E sugár, mely itt szökött lelkébe, talán első kalauza volt honmentő útjára, Arra az útra, melyen haladva új magyar politikát, új magyar társadalmat, új magyar gazdaságot, szóval új magyar culturát teremtett. íme egy háború és egy cultura kapcsolata egy teremtővé fejlődő lélek mélyén.

S ha most ennek az új culturának kapcsolatát keressük a most folyó háborúval, nem találhatjuk-e meg? Nem találjuk-e meg a múlt század politikai culturmunkájának eredményét abban az államszervezetben és magyar katonai erőben, melyet a magunk érdekében és világkérdések eldöntésére a mérlegbe vethetünk? A gazdasági culturáét abban az anyagi erőben, melylyel terheit viselni képesek vagyunk? És nem küzd-e ott a háborúban ennek a mi culturánknak virága, nem küzd-e ott a magyar lelkesedésben, a magyar önértzetben, a magyar hősiségben, a mi világjáró János vitézeinkben, világbíró Toldijainkban, közkatonáinkban, akik «nagyobbak, mint a hadvezérek», – Arany és Petőfi lelke?

A háború nemcsak az anyagi erőket, hanem az érzéseket, a gondolatokat, világfelfogásokat is szembe állítja egymással. Az erők harcának borzalmas képeiben, a gondolatok vívódásában sokszor úgy látszik, mintha háború és cultura egymást kizáró ellentétek lennének. Bizonyos, hogy a cultura fenntart, életet alkot, a háború pedig rombol, pusztít, öl. Úgy látszik, mintha a háború természete szerint megakasztaná, visszavetné, megsemmisítené a culturát, romokba döntené alkotásait, eltemetné alkotóit, vérbe fojtaná reményeit. Mintha a sok ifjú élettel együtt magát a haladó jövőt terítene le. Mintha a pusztulás mezején a jövő haladás magjai ki nem csírázhatnának. Mintha elvenne mindent és nem adna helyébe semmit. Bizonyára érezzük mindnyájan a háború rémségeit, bizonyára szorongva érezzük a jövő kétségeit, bizonyára mindnyájan féltjük culturánkat De a háború és cultura kizáró ellenmondásának ebbe a látszatos és szélsőséges felfogásába mércsem nyugodhatunk és nem nyugszunk bele. E felfogás egyoldalúságára törekszem néhány szerény utalással rámutatni.

Mi voltakép a cultura? Semmiesetre sem az életnek az a tétlen, ernyesztő, bomlasztó felfogása és vitele, mely csak élvezetet, nemest és nemtelent, kínál és követel. Nem az a léha phrasis, amelylyé az úgynevezett aestheták zagyva nyelvében eltorzult. Ellenkezőleg, inkább az az élet, mely tudni akar, dolgozni akar, szeretni akar embert és hazát. Nemcsak élvezetre váró idegei vannak, hanem munkás izmai is. Röviden szólva: emberi szellemünknek, emberi felsőségünknek, tehát embervoltunknak megnyilatkozása, érvényesülése az élet felfogásában, módjában, eszközeiben, küzdelmeiben, alkotásaiban és örömeiben. A haladni törekvő, de

tudatosan törekvő élet, a tudás hatalmát s a művészet szépségét érző és éreztető élet. Emberi élet, mely a természet titkainak kiderítésével, erőinek a maga szolgálatába hajtásával biztosítja és terjeszti uralmát s gondolatlan, érzéssel, képzelettel fölője emelkedik.

Életet mondtam. Mert a fölfedező és föltaláló elme sikerei, a gondolkodó lélek és művészi erő alkotásai a szó igazi értelmében culturává csak akkor lesznek, ha a közösség birtokába mennek át. A cultura megteremtéséhez, fenntartásához, fejlesztéséhez összefoglalt s összefoglaltságában elfogadó erő szükséges. Hogy a természettudományok kutató munkájából vasút és távíró, közegészségügy és gyermekvédelem legyen, a gondolatnak át kell törnie a laboratóriumok falán s nagy közösségek életének, ereje jenek részévé lennie. Petőfi versét is culturánk igazi elemévé csak az a sok-sok szív és elme, az a sok-sok érzés, értés, akarat avatja, melyet meghódít és irányoz. Ezek a nagy közösségek érlelik a gondolatokat culturává, a maguk culturájává s határaikon túl más közösségek culturájává. Széchenyi még egyik ifjúkori útja alkalmával Angliában írta naplójába: «Az egész polgárosodás és haladás titka a közszellemben rejlik.»

A nemzeti cultura kérdéséhez jutottam, annak a viszonyok kérdéséhez, melyben ez a nemzeti művelődés az emberi művelődéshez áll. A legegyszerűbb és legigazibb feleletet megint azokról az ajkáról halljuk, melyekről az új Magyarország «legyen» szava elhangzott. Széchenyi vezető gondolata nagy célja kitűzésében és reá való elszánásában az, hogy egy nemzetet, a maga sajátosságaiban rejlő erővel, az emberiség számára kell megmentenünk, mert ezekre a külön erőkre az emberiség közcéljának van szüksége. A nemzeti munka, a nemzeti culturamunka emberi jelentőségének ép oly egyszerű, mint mély formulázása ez. Ha a culturát csak egyik oldaláról, csak az értelmiről, mint a tudásban való haladást tekintjük is: a nemzetek sajátos lelkének, eszejárásának, nyelvének értékére világosan rámutat. Mi ez az észjárás, mely a magának legalkalmasabb nyelvet megszötte; mi ez a nyelv, mely a maga alkotó lelkét legtisztábban kifejezni képes? A gondolkodásnak egy-egy külön útja az igazságok keresésében. Ki tudja, nem épen ez az út, talán valamelyik kis nép eszejárásának útja vezet-e legbiztosabban célhoz; ki tudja, hogy ez az út a maga külön mentén milyen, az egész emberiségnek drága kincsek nyomába vezet; ki tudja, másutt lelt igazságok megalapozásához nem szolgáltat-e új, erősebb köveket Az angol szellemnek gyakorlati iránya, sőt külön jellemző hatalmi törekvése volt az, mi Bacon módszerével az egész tudományos vizsgálatba új életet öntött. Descartes sugallója ép úgy, mint utána az egész úgynevezett fölvilágosító culturáé a francia szellemben gyökerezett raison-eszmény. Hát hálánk a nagy német tudomány iránt nem legelső sorban a német lelkiismeretet és szorgalmat illeti-e? Mindegyik a maga módján szolgálja a maga és az emberiség culturáját, melynek mindegyikre szüksége van. A nemzetek külön cultur-munkájában megnyilatkozó külön szellemi ereje alkotja meg a közös emberi műveltség összhangját és teljességét.

Aki ezen az állásponton, a nemzeti cultura egyetemes értékének álláspontján áll, más szemmel fogja nézni a háborút. Az olyan háborút legalább, a milyenben mi ma aratunk dicső babért és dicső sebeket; az olyat, melyben nemzeti létünket, nemzeti erőnket, nemzeti valónk szabad kifejtését védelmezzük. Védelmezzük valónkban és valónkkal azt az erőt és azt a munkát, melylyel a világ culturájához hozzájárulhatunk és hozzájárulni tartozunk. Százados háborúinknak, bár műveltségben kénytelenül elmaradva véreztünk közöttük, a nyugoti haladás védelmében volt meg culturális jelentőségük. Ma, istennek hála, már módosul a helyzet s mostani háborúnk más viszonyban van az európai culturával. Észak és dél véráztatta csataterain ma már ennek az európai culturának azt a részét is védelmezzük, amely ami lelkünkben fakadt, ami lelkünkben él és ami lelkünk által fejlődhetik. Megbízható közlések szerint száz és száz orosz katonák közül egy sem tudott megfelelni arra a kérdésre, hogy miért harcol, míg a mieink közül egy sem maradt adós a felelettel. Nem katonai parancsra, hanem magyar szívökre hivatkoztak. Ez a kis adat nem világítja-e meg a szembenálló erők cultural értékét és a háború eredményének cultural jelentőségét? Minél inkább meg vagyunk győződve

arról, hogy a nemzeti érzésben és gondolatban a culturának kiapadhatlan forrásai buzognak: annál könnyebb lesz a kapcsolatot megtalálni ami féltett culturánk és a háború között. A nemzeti culturának egyik eleme a nemzeti hagyomány. Ennek a hagyománynak összefoglaló, egységesítő, összefűző ereje, legalább a mi külön valónk, külön fejlődésünk szerint, szinte culturális haladásunk föltételének tetszik. Ha magában még nem cultura is, de bizonyára ez a termékeny talaj, melyben a cultura vetése megfogyanik. Nemzeti hagyományaink éltették leigáztatásunk és elmaradottságunk hosszú, keserves, reménytelen korszakaiban azt az érzést, melynek erejével újjászülettünk. Múlt századi egész átalakulásunkban, politikában, társadalomban, irodalomban, művészetben, sőt a gazdaságban is, igazi, megindítója és táplálója ez az érzés volt. Nem annyira culturális lelkesedésből született meg ez az új culturánk, mint inkább hagyományaink táplálta nemzeti érzésből. A külföldet, melyre Széchenyi mutatott, mikor ébresztő kürtszava hangzott, ép oly kevésbé értette a nemzetet, mint a nagy alkotó terveit; de megértette azt és megértett annyit, hogy létéről van szó, hogy cultural haladásunk nemzeti fenmaradásunknak feltétele, s legősibb hagyományának nemzeti érzésének, faj szeretetének életösztönével teremtett magának új culturát, új létet, új jövőt. Ezt a hagyományt ezzel az érzéssel védelmezi az a millió ifjú magyar szív, mely lelkesedésben égve keres győzelmet vagy halált. Ebben az érzésben pedig a mi védett culturánknak leghatalmasabb tápláló ereje lüktet s terjeszti messze túl a harcmezőkön, szerteszét a hazában sugalló erejét.

Mert a culturának nemcsak értelmi, hanem érzelmi, erkölcsi elemei is vannak. Csak a kettőnek összhangos egybeolvadása, egyiknek a másiktól való át-hatottsága adja meg az életnek azt a tartalmát, melyet culturának nevezünk. A culturák hanyatlásának és bukásának történetei azt a tanulságot tárják szemeink elé, hogy a süllyedést és pusztulást rendszerint ennek a két tényezőnek meghasonlása és szétválása okozta. Ezt a bomlást mutatja a pusztuló római kultúra, s annak az egységnek keresését az emelkedő keresztyén művelődés. A culturának épen ez az oldala hívja fel különösen figyelmünket, mikor a háborúval való viszonyáról van szó. Mert ennek az érzelmi, erkölcsi culturának igen sok eleme az, mely a háborúban és egyenesen a háború által fejlődik, szilárdul, terjed s az egész nemzeti lélekre szinte átalakítóan hat. Mert mikor az életet zord veszedelmek közé dobja, esetleg áldozatul követeli: ennek az életnek egyszersmind komoly felfogására tanít; mikor a cultura erőit és alkotásait nem kímélheti: gyászunkban egyszersmind közelebb hozza szívünkhöz s a romokon meginduló új munkáját becsesebbnek érezteti; mikor ellenségeinkkel szembe állít, a mieinkkel szorosabban fűz össze s elvesztett kedveseink helyett a testvérek millióit adja nekünk.

Ha csak futó pillantást vetünk a magunk lelkébe és magunk körül; lehetetlen nem éreznünk és nem látnunk ezt a háború követelte és végezte nagy benső átalakulást s ennek az átalakulásnak culturális értékét. A közösség, az összetartozás érzésének, a fáradalmakkal, csapásokkal és veszedelmekkel szemben a kitartásnak, bátorságnak és türelemnek, az összeforrasztó nagy célok lelkesedésének, az áldozat alkut nem ismerő készségének, az igazságban való rajongó hitnek milyen dús hajtásokba szökkenése, milyen gazdag kivirágzása ez körülöttünk, a harctereken és itthon egyaránt. Sőt annak is, amire úgy köz-, mint magánéletünkben talán legégetőbb szükségünk lenne: a kötelesség- és felelősségérzetnek. Milyen friss, milyen éltető, milyen tiszta levegő árad felénk észak havas síkjairól s a délnek félelmes sziklatetőiről! Az önzés, a hiúság, az élvezethajhászat rongyai helyett az élet legbecsesebb értékének egyszerre a legnagyobb áldozatot érezzük és tartjuk. Mint a föld katasztrópháiban, az emberi életnek ebben az iszonyú forrongásában is új termőföld készül: jövő, nemesebb kulturánknak dúsabb és tisztább termést ígérő talaja.

Feladatunknak erre a mozzanatára, melyet nálam hivatottabb elmék ismételve és alaposan kifejtettek, csak egyszerűen rámutatni kívántam. De a háború és cultura most érintett kapcsolatának van egy láncszeme, melyre legyen szabad még röviden, de külön utalnom. Az

egyenlőség érzete ez, melyet semmi nem gyökerezthet mélyebben az emberi lélekbe, mint a törekvéseknek és céloknak, a szenvedéseknek és dicsőségnek, az életnek és halálnak az a közössége, mely a katonát a harctéren várja. Hogy ez az egyenlőség és érzése milyen benső összeköttetésben van a cultura haladásával, nem szükséges bővebben fejtegetnem. Szorító békóinak minden tágulása: az emberi culturának egy-egy lépését jelenti előre. A halálban való egyenlőség, melyet a középkori ember borongó szeméi a Haláltáncok képeiről olvastak, még csak egy kis vigasztalás volt az élet visszasságai között, a megadásnak egy leckéje, szemben a jogos és jogtalan hatalmak súlyával. Az Isten előtt való egyenlőségnek gondolata, a protestantismus különös súlyával, már az emberi önérzet fejlődésének, a kéz és elme munkájának lett új ösztönévé. A jogegyenlőség, a liberalismus vívmánya, a lekötött erők millióit szabadította föl, még pedig fölszabadította a szellemeknek olyan erő kifejtésére a cultura mezején, melyhez hasonlót akár terjedelemre, akár sikerre az emberiség története nem mutat föl. A haza védelmének nagyra és kicsinyre, gazdagra és szegényre egyenlően kiterjedő kötelessége a mi korunkban, megint egy lépés előre. Ezen, a legszentebb kötelességekben és a legsúlyosabb áldozatban való egyenlőség a háborúban valósul meg benyomásának mélysége és teljessége szerint, érzése innen árad szét egész erejében s innen veszi igazán szárnyára a culturát. Mikor az életfelfogás elemévé, az intézmények lelkévé lesz: ebben jut legnemesebb és legfelső kifejezésre. Általa kerül felszínre, jut hatásra minden igazi érték, általa érvényesül szabadon minden igazi erő. A cultura a mindnyájunkra érvényes természeti törvények kiderítésével egyenlősít bennünket s az egyenlőség érzését állandóan táplálja bennünk; ezt a drága ajándékát az egyenlőség dúsan fizeti vissza a culturának.

Íme, a háború nemcsak áldozatokat követel a culturától, hanem érlel is számára új erőket. Nemcsak politikai és gazdasági érdekeinket védelmezi, a szavaknak szűkebb értelmében, hanem védi ezekben culturánk föltételét, a múlt hagyományait és a jövő reményeit. Fejleszti, erősíti ennek a culturának erkölcsi elemeit, melyektől épsége, tápláló ereje függ. Lélektana egy új, nemesebb, önzetlenebb, erősebb kulturai fejlődésre veti fényét. Ne féltsük culturánkat mi se a háborútól; bizony sokkal több okunk volt féltetni a békétől, melyet elriasztott. Ennek a békének fel-feltünedező intő jelei, a bomlás tünetei, külső és belső meghasonlásban vergődött lelke, párt-, osztály- és felekezeti harcainak vaksága, együtt kishitúsége és elbizakodása, közönye múlt és jövő iránt, léha bálványai és idegen istenei: ezek voltak culturánknak igazi sötét, fenyegető vész felhői. Úgy érzem, csataterünk viharágyúi szétűzték őket. A háború im egyetlen érzést, egyetlen hitet, egyetlen akaratot nyilatkoztatott meg, közszellemünknek még nemrég bomlani látszott erejét. A közszellemnek ez a megnyilatkozott s a háború viharai közt megedzett ereje a cultura munkájában is helyt fog állani s kiépíti a Széchenyitől megjósolt jövőndőt. Magyarország lesz!

MAGYARY GÉZA

BÉKEMOZGALMAK ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

Első tekintetre merészségnek látszik békemozgalmakról beszélni, mikor a háború tetőpontját érte el, s izgalmai egészen hatalmukba kerítették idegeinket. Valójában mégsem az, sőt a mostani időpont talán legalkalmasabb erre. Mert most áll legélesebben előttünk az a kérdés, hogy az a hatalmas mozgalom, amelynek célja a háború okait, s magát a háborút is lehetőleg elhárítani, miért nem tudta megakadályozni a mostani háborút, mit várhatunk tőle a háború alatt, s mit annak befejezése után? És meggyőződésem szerint ennél fontosabb kérdés nincs is. Mert az emberiség nem az öldöklő háborúban, hanem a békés együttlétben tölti be rendeltetését, a békemozgalmak pedig éppen ezt a békés együttlétet kívánják megteremteni.

A kérdéssel minden időben sokat foglalkoztak, de sohasem annyit, mint a múlt század közepétől kezdve a mostani háború kitöréséig.

A múlt század közepétől, főleg azonban utolsó évtizedétől kezdve, a most dúló borzalmas háború kitöréséig két irányzat vált uralkodóvá a világpolitikában. Az egyik kölcsönös megértéssel és megfelelő jogintézményekkel törekedett a nemzetközi érintkezést biztosabbá, az államok békés együttlétét lehetővé tenni. A másik folytonos fegyverkezéssel, a hadseregek létszámának folytonos emelése, s fegyverzetük tökéletesítése által kívánta az államok létét, fejlődését minél biztosabb alapokra fektetni.

Nem mondhatnám, hogy ez a két irányzat céljaiban merőben ellentétes lett volna. Mert voltak államok, amelyek nem azért fegyverkeztek folyton, hogy másokat támadjanak, hanem a szüntelen hadikészülődéssel járó terheket éppen a béke fentartásáért vállalták magukra. Úgy ítélték meg a helyzetet, hogy saját békés fejlődésüket, s az általános békét akkor biztosítják leghatályosabban, ha meg is van a készültségük, hogy diadalmasan tudjanak mellette sikraszállani. A hármasszövetséghez tartozó államok voltak ennek az irányzatnak hívei. A hármasszövetség békeszövetség volt, amely soha sem gondolt támadásra, hatalmas fegyvereivel csak a békét kívánta szolgálni. Ma, midőn a legnagyobb világtörténelem készül, senki sem vállalkozhatik a tárgyilagos történetíró szerepére, én sem teszem. Annyit azonban mégis mondhatunk, s nyugodt lelkiismerettel várhatjuk a történelem ítéletét, hogy mikor majd nem minden fillérünket a fegyverkezésre fordítottuk, senkit sem akartunk támadni, hanem csak a saját biztonságunkról kívántunk gondoskodni. Mi nem voltunk ellenségei a békés irányzatnak sem, sőt minden békemozgalomból bőségesen kivettük részünket, minden nemzetközi jogintézményhez a béke biztosítására hozzájárultunk, csak a fegyvert nem akartuk eldobni kezünkől, mert láttuk, csalhatlan jelek mutatták, hogy ellenségekkel vagyunk körülvéve, akik csak az alkalmat várják, hogy minket megtámadhassanak.

A mostani háború igen könnyen azt a meggyőződést kelthetné bennünk, hogy a két irányzat közül az utóbbi lett győztes, s hogy a békés irányzat elbukott. Bizonyára sokan vannak, akiknek ez a meggyőződésük, akik elveszítvén csekély hitüket a békemozgalomban, mindennél világosabban látják bebizonyítva, hogy csak néhány, az igazi életet nem ismerő szobatudós és publicista ábrándozásáról volt szó, amely fölött az események napirendre tértek. A háború már nagyon sok pusztítást okozott és bizonyára még sokat fog okozni. Ezek közt a legnagyobbak egyikének tartanám, ha ez a nézet szélesebb körökben verne gyökeret, mert lerontaná azt a hitünket, hogy az emberiség magasabb erkölcsi eszmék befogadására képes.

A mostani háború nem jelenti a békemozgalom bukását. Áldásos hatásaikat érezzük a háború alatt és szebb jövő vár rájuk a háború után. Főcélom, éppen erre ráirányítani a közönség figyelmét. Midőn most a világ legműveltebb népei vak szenvedélytől elfogult lélekkel egymás életére törnek, az egyetlen megnyugtató gondolat, hogy az a sok önzetlen

fáradozás, amellyel annyi kiváló elme és nemes szív az emberiség erkölcsi közösségét szorosabbra törekedett fűzni, nem veszett kárba.

A békemozgalmaknak ugyanaz a sorsa, mint minden nagy eszméé, mikor először feltűnik: félreértik. S épen ez oka annak, hogy nehezen tudnak tért hódítani. A békemozgalmak nem kivannak örökbékét. A háború is az emberi természet egyik megnyilatkozása, amelyet teljesen elhárítani alig lehet. A békemozgalmak csak arra törekednek, hogy a háború okai ritkábbak legyenek, s minél kevésbé kerüljön a sor háborúra. Céljuk tehát a békés megértés szellemét megteremteni, s oly nemzetközi jogintézményeket létesíteni, amelyek a fegyveres mérkőzéseket lehetőleg elhárítják. Ezen jogintézmények közt a legfontosabb a nemzetközi bírászkodás. Ha pedig ezt sikerül megteremteni, akkor elérhető a békemozgalmak legfőbb célja is, a fegyverkezés korlátozása. Minthogy azonban ezek az eszmék egyhamar alig valósíthatók meg teljesen, a békemozgalmak még egy másik célt is tűztek ki maguk elé: enyhíteni a háború borzalmait. Ha a háború már kitört, az minél kevesebb szenvedéssel járjon a hadviselőkre és az emberiségre. Ha ezt a kettős céljukat átértjük, nemesen gondolkodó ember alig lehet ellenségük. Nem megvalósíthatlan, utopistikus programot tűznek ki maguk elé, hanem a leggyakorlatibb és egyben a legnemesebb célokat szolgálják.

A békemozgalmak különféle utakon kívánták céljaikat elérni. Egyesületek, hivatalos és nem hivatalos kongressusok, s hatalmas irodalom terjesztették a békés megegyezés eszméjét. Mindezekről most természetesen nem lehet szó. Talán csak azt említhetném fel, hogy a békés megértés annyi szála még soha sem szövődött államok és nemzetek közt és soha sem volt oly sűrű az érintkezés közöttük, mint a legutóbbi időben úgy, hogy annál fájdalmasabban érint az a mélységes szakadás, amelyet közöttük a háború előidézett. De különösen elszomorító, hogy ezt a szakadást azok a nemzetek idézték elő, amelyek a békemozgalmak lelelkesebb híveinek mutatkoztak.

A békemozgalmak legértékesebb eredményei: a hágai békekonferenciák és az ezeken kötött békeegyezmények. Gondolatmenetemet most csupán ezekhez kívánom fűzni.

Midőn 1899 május 18-án 26 állam képviselői az első békekonferenciára Hágában összeültek, az egész világ, kivéve néhány békebarátot, a legnagyobb kétkedéssel nézett a tanácskozás kimenetele elé. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn látták a fényes eredményt, amellyel a konferencia végződött. Midőn pedig 1907 június 15-én a második békekonferencia ült össze, ugyancsak Hágában, a bizalmatlanság iránta már nem volt oly nagy. Most már 44 állam vett részt a tanácskozásokon, s az eredmény is gazdagabb, mint az első konferenciáé.

Az első békekonferencia a békemozgalmak összes törekvéseit felvette programjába, a fegyverkezés korlátozását, habár egyelőre csak igen enyhe formában, és a nemzetközi bírászkodást is.

Az általános leszerelés azonban nem vezetett megoldásra. A konferencia csak egy elvi kijelentésben tudott megállapodni. Kimondotta: «hogy a hadügyi kiadások csökkentése, melyek most az egész világot terhelik, az emberiség erkölcsi és anyagi jólétének gyarapítására nagyon is kívánatos.»

Előre volt látható, hogy még a legbékésebb államok is, mint Magyarország, Ausztria és Németország, mindaddig nem tehetik le a fegyvert kezükből, míg azok az ellenséges áramlatok, amelyek létüket és békés fejlődésüket veszélyeztetik, meg nem szűnnek. S ezek az első konferencia után nemcsak, hogy nem szűntek meg, hanem hevességük egyre fokozódott. Midőn a második békekonferencia összeült, a fegyveres béke szüksége iránti meggyőződés már annyira általános volt, hogy a lefegyverezés kérdését a tanácskozás programjába fel sem vették. Angolország képviselője programmon kívül mégis felvetette, mire a konferencia megismételte az első alkalommal hozott elvi határozatát. Mind a két konferencia, hivatalosan is, békekonferenciának nevezte magát, de a lelkekben mégis csak ott rejtőzött az érzés, hogy a fegyver a legerősebb békebiztosíték – legalább az akkori viszonyok közt – amelytől

egy állam sem foszthatja meg magát.

Ha pedig a békekonferenciák pozitív eredményeit nézzük, ezekben ugyan a békemozgalmak több programpontját találjuk megvalósítva, de azért itt is észrevehetjük, hogy a háború gondolata uralkodott a lelkeken. A második békekonferencián 13 egyezményt kötöttek, s egy nyilatkozatban állapodtak meg. Az egyezmények közül csak kettő szolgálja a békés nemzetközi érintkezést: az I., a mely a nemzetközi összeütközések békés elintézéséről szól és a II., amely szerződési kötelezettségek teljesítése céljából az erőszak korlátozásáról rendelkezik. Ezekhez sorozható némileg még a XII., a mely egy felsőbb zsákmánybírószágot szervez, ez azonban már háborús viszonyt tételez fel. A többi egyezmény, valamint a nyilatkozat is, már a háborús viszony szabályozásával foglalkozik. Ezen egyezmények legnagyobb részét a magyar törvényhozás is törvénybe iktatta az 1913: évi XLIII. t.-c.-ben.

Habár a békés nemzetközi érintkezésre vonatkozó egyezmények száma csekély, jelentőségük mégis alig becsülhető meg eléggé. A nemzetközi jog újabb korszakát számítjuk ezen egyezményektől. Vezérlő gondolatuk a nemzetközi bírászkodás szervezése és kiterjesztése minél szélesebb körre, hogy ekként az államok közti összeütközések fegyver helyett bírói szóval nyerjenek kiegyenlítést. Az elért eredmény a békebarátoknak ugyan nagy csalódást okozott, de így is meg lehetünk vele elégedve, mert messze meghaladja azokat a várakozásokat, amelyeket a nemzetközi bírászkodáshoz még csak két évtizeddel ezelőtt fűztünk.

Legnagyobb előnyét abban kell keresnünk, hogy a jog eszméjét teszi uralkodóvá az államok közti vitákban. Amint rendes állami élet csak akkor kezdődött, mikor a jog általános uralomra tudott jutni, épúgy az államok léte is azáltal nyert biztosabb alapot, hogy a jogot fogadták el vitáik elintézésében irányadónak. Ebben egyébiránt korunk állami és jogi életének egyik igen szép jellemvonása nyilatkozik meg. A mai államok belső életét teljesen, minden ízében áthatja a jog gondolata. Minden életviszony számára a magán- és büntetőjogtól kezdve a közigazgatásig a legteljesebb jogvédelmet törekeshnek nyújtani. Mindenki és minden körülmények közt álljon bírói jogvédelem alatt. Ez az eszme íme már áthatolt a nemzetközi térre is, az államok egymáshoz való viszonyára. Az államok vonatkozásaiban ne az erősebb hatalmi szava, hanem a jog parancsa legyen a cselekvés szabálya. És bármily szerény köntösben jelenik is meg ez az eszme, alig lehet kétségünk, hogy idővel nagy átalakító hatással lesz a nemzetközi életre.

A hágai békeegyezményben szabályozott nemzetközi bírászkodás azonban még nagyon kezdetleges, mert nem kötelező és nincs teljesen kifejlett bírósági szervezete, azaz nincs oly bírósága, amely állandóan alkalmazott bírákból alakulna és folytonosan működne. Az állam igazságszolgáltatása akkor válik teljessé, midőn ellentmondást nem tűrve, mindenki alája van rendelve és midőn állandó bíróságok útján folytonosan működik. Ezt a hágai békekonferenciákon a nemzetközi bíráskodásnál nem sikerült elérni.

A tanácskozásokon a kötelező nemzetközi bírászkodást, most csak ezt óhajtom érinteni, behatóan tárgyalták, sok érvet hoztak fel mellette, de az eszmét nem tudták győzelemre vinni. Az önhatalom eszméje itt erősebb volt, mint a jogé. Ez mindig így van, valahányszor nincs biztos kilátás arra, hogy a hozandó bírói határozatban a jog eszméje fog megnyilatkozni. A sok nehézséget, amely ezen pont körül támadt, mesteri szövegezéssel a 38. §. törekszik leküzdeni, amely, miután a kötelező bírászkodás már nem volt elérhető, az államoknak jogi kérdésekben a nemzetközi bírászkodást, mint leghatályosabb és legméltányosabb módszert melegen ajánlja. A kötelező nemzetközi bírászkodás iránti rokonszenvüket csak egy elvi kijelentésben fejezték ki a békekonferenciák.

De ha sikerült is volna a kötelező nemzetközi bírászkodást az egyezménybe beiktatni, ez nem lett volna elérhető kivétel nélkül minden ügyben. Ez a kérdés annak megvilágítására, hogy a mostani háború megindítása mennyiben igazolható, igen nagy fontossággal bír, s azért különös figyelmet is igényel.

A bíraskodás alapeszméje a jog kiszolgáltatása, dönteni a fölött, hogy kinek oldalán van a jog. Azonban vannak ellentétek, a magánéletben is, de különösen az államok viszonyában, amelyeknél a jog egyáltalában nem játszik szerepet, hanem amelyek hatalomvágyból, érvényesülési törekvésből, pusztán érdekek összeütközéséből fakadnak, amelyeket ennél fogva bírói szóval kiegyenlíteni nem is lehet. A hágai egyezmények ilyen kérdéseknek bírói úton való eldöntését nem is vették célba, miután mint említettem, a jogot tették az elbírálás alapjává. A mostani háborút megelőző ellentétek is legmélyebb okai nem a jog, hanem jogilag nem értékelhető hatalmi szempontok. Ezt tehát még a legfejlettebb nemzetközi bíraskodás sem tudta volna elhárítani.

De még jogi kérdésekben is a bíraskodás az államok életében sok nehézségekbe ütközik. Induljunk ki ezen a ponton is az állami igazságszolgáltatásból. Mint láttuk, az állam nem engedi meg, hogy igazságszolgáltatása alól bárki is kivonja magát, de azért az önhatalmat szükség esetében saját igazságszolgáltatása mellett is eltűri. A magánéletben gyakran előfordul, hogy önhatalomhoz vagyunk kénytelenek folyamodni, minthogy az állam nem mindig képes nekünk jogvédelmet nyújtani. Annál sűrűbben fordulhat ez elő egy még csak kialakulóban levő szervezetben, mint aminő az államok közössége a nemzetközi jog uralma alatt. Ebben a szervezetben ma még elérhetetlen kívánság, hogy az államok nemcsak, hogy elismerjék a nemzetközi bíraskodást, hanem azt kivétel nélkül minden ügyben ismerjék el. Belátta ezt az első hágai békekonferencia elé terjesztett orosz javaslat is, s oly kérdések gyanánt, amelyek kiveendők a kötelező nemzetközi bíraskodás alól az állam vitális érdekeit, s a nemzeti becsületet jelölte meg. Ezen a nyomon halad az 1903 október 14-én Franciaország és Anglia között létrejött külön szerződés is a választott bíraskodás tárgyában. Ez a szerződés, ha a diplomáciai tárgyalás nem vezet eredményre, a választott bírói eljárást kötelezővé teszi, de mégis kiveszi alóla azokat a kérdéseket, amelyek a szerződő államok vitális érdekeit, függetlenségét, becsületét, vagy pedig más államok érdekeit érintik. És ezóta a békebarátok lelkes táborának számos ellenvetése dacára uralkodóvá vált a felfogás, hogy a nemzetközi bíraskodás, ha még kötelező is, nem terjedhet kivétel nélkül minden ügyre.

De mindezeknél világosabban bizonyítja, hogy mennyire kivihetetlen a minden ügyre kiterjedő kötelező bíraskodás, az az elvetemült orgyilkosság, amely a mostani háború kitörésének közvetlen okául szolgált, ha azt mint jogkérdést is fogjuk fel. Szerbia pártfogása mellett gyilkosok orvul rátámadnak Magyar-ország trónjának örökösére és őt megfosztják életétől. A hivatalos vizsgálat kiderítette, hogy ez a rémes cselekedet csak egyik részlete volt egy messze elágazó összeesküvésnek, amelynek minden szerbországi hivatalos tényező és ú. n. hazafi volt a részese, s amely nem kevesebbet tűzött ki céljául, mint azt, hogy a kettős monarchia területi épségét megcsorbítsák. Ez a merénylet a nemzet vitális érdekeit, létét és becsületét szíven találta. De ez még nem volt elég. Az orgyilkos népnek csakhamar igen magas pártfogói akadtak. Közéjük szegődött az az ország is, amely közismert kényességében másfél évtizeddel ezelőtt még a diplomáciai összeköttetést is megszakította Szerbiával, mikor királyi holttesteken át jutott trónjára mostani királya, s amelynek lapjai trónörökösünk meggyilkolása után úgy írtak a szerbokról, mint Európa gyülevész népéről, amelyet Európából ki kellene seprűzni. A hangulat azonban csakhamar megváltozott, s egy hatalmas szövetség állt síkra a királygyilkosok védelmére.

Magyarország és Ausztria éppen az utolsó évtizedben Szerbia ellen az angyali türelem próbáit állották ki, amelyet a kevésbé beavatottak már-már inkább gyengeségnek, mint az erősebbhez illő elnézésnek voltak hajlandók tekinteni. Megengedtük, hogy két évvel ezelőtt területe majdnem megkészszerződjk, azt hívn, hogy megtér, minden munkásságát népe boldogítására fogja fordítani. És ekkor nagyzási mámorában hálából gyilkos kezét emelte fel trónunk örököse ellen. Lélektanilag lehetetlenség volt az ügyet bírói eljárás tárgyává tenni. Az önvédelem és önfentartás ösztöne, amely minden élőlényben megvan, hajtott minket, hogy saját kezünkkel toroljuk meg azt a sok gyalázatot, amely minket egy jelentéktelen kis állam

részéről ért. Lehetetlenség volt ez jogilag is. Mikor több hatalmas állam a gyilkosok pártjára állott, alig kaphattunk volna bíróságot, amelyben megnyugodhattunk volna. De a nemzetközi jognak nincs is az a hatálya, hogy bármely nemzetközi bíróság minket kellően megvédhetett volna. A nemzetközi bíraskodás nem büntető igazságszolgáltatás, a nemzetközi bíróság nem ítélt nemzetközi bűncselekmények fölött, amelyeket államok más államok ellen 'elkövetnek' s nem szabhat ki értük büntetést. Már pedig Szerbia bűneiért a legsúlyosabb büntetés jár, amelyet önmagunknak kell kiszabnunk és végrehajtanunk. Hiába, ha a jogrend megtagadja a szolgálatod csak az önhatalom veheti át az uralmat. Bármily magasztos is a jog eszméje, bármily rajongó tisztelet töltse is el lelkünket az igazságszolgáltatás intézményei iránt, a bíró keze nem védhet meg mindig. Nem különösen az államok életében, ahol az egyéni szempontok még nagyobb szerepet játszanak, mint a magánéletben, s ahol, mint már érintettem, az igazságszolgáltatás csak a fejlődés alsó fokán áll még. A hágai békekonferencia tanácskozásainak rendkívül tanulságos jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy a békemozgalmak két legfontosabb pontja: a fegyverkezés korlátozása és a kötelező nemzetközi bíraskodás körül Oroszország és Németország közt volt a legnagyobb ellentét. Míg Oroszország, amelytől egyébiránt az első békekonferencia eszméje is kiindult, világuralmi törekvéseiben már évszázadok óta az európai béke legveszedelmesebb tényezője, a pro-grammba felvette a fokozatos lefegyverzést és a kötelező nemzetközi bíraskodást, addig Németország volt az, amelynek pedig, mint mindenki tudhatja, semmi területszerzési szándékai sem voltak, ellenezte leghevesebben mind a kettőt. Mostani hangulatunk nem épen alkalmas arra, hogy ítéletet mondjunk a nagyon radikális orosz program öszinteségéről. Hogy azonban Oroszország cselekedetei programjával merő ellentétben állottak, azt a legutolsó tizenöt év története eléggé bizonyítja. Ámde ez az eredményen mit sem változtat. A nemzetközi bíraskodás az a kezdetleges formája is, amelyet a hágai békekonferenciák létrehoztak, az államokat mégis némi szervi kapcsolatba hozta s a nemzetközi jogot kiemelte eddigi szervezetlen állapotából. Ez már magában véve is nagy eredmény.

A béke fentartásának ezen és egyéb eszközei, amelyeket nagy részben a hágai békekonferenciák létrehozta és tovább fejlesztettek, a mostani háború kitörése előtt igen nagy szolgálatokat tettek az emberiségnek. Vannak a legutóbbi két évtized történetében meg nem vívott háborúk is, nagyarányú nemzetközi összeütközések, amelyek más körülmények közt háborúra vezettek volna, de amelyek nem utolsó sorban a békemozgalmak szellemének kiegyenlítő hatása alatt békés elintézésel nyertek véget.

Fentebb már kiemeltém, hogy a hágai békekonferenciákon a háború gondolata uralkodott. A háború borzalmainak enyhítésére kétségkívül többet értek el, mint a béke biztosítására. De ezzel a béke eszméjének is szolgálatot tettek. Hogy ennek jelentőségét jobban tudjuk felfogni, állítsuk egymással szembe a háborút és a jogot.

Háború és jog merőben ellentétes állapotok. A jog konzervatív tényező az emberek életében. Célja mindazokat, akik kötelékéhez tartoznak, megvédeni és boldogulásukat biztosítani. Nem lehet feladata kötelékéhez tartozó bármely tagját, addig, míg ahhoz tartozónak elismeri, megsemmisíteni. Ezzel szemben a háború destruktív elem az emberiség életében. Célja, támadás vagy védelemképen, megsemmisíteni vagy legalább ártalmatlanná tenni azt, a ki reánk káros. Ekként a jog és a háború merőben ellentétes életviszonyok. Szorosan véve ellenmondás, beszélni a háború jogáról. A kit megsemmisíteni akarunk, azzal szemben csak a megsemmisítés lehet a cél, ott nem lehet feladatunk olyan törekvés, amely az ő javát előmozdítani akarja. Egészen más kérdés az, amelyet azonban nem óhajtok bővebben vizsgálni, hogy a háború mennyiben jogosult, helyesebben, erkölcsi szempontból mennyiben megokolt. Vannak jogosult, sőt szükségszerű háborúk, de a történelem tud sok olyan háborúról is, amelyek a legalacsonyabb okokból fakadtak. Most azonban nem erről van szó, hanem csak arról, hogy ha a háború már kitört, az nem tölti be azt a szerepet, mint a jog. Régebben a háború megsemmisítő, pusztító hatásainak semmi korlátja sem volt. Nem volt az

az eszköz, amelytől a cél elérésére visszariadtak volna. De a kultúra idővel itt is megtette a magáét, s a háborúnak határokat szabott, meddig terjedhet a megsemmisítés; meghatározta az eszközöket, amelyek a megsemmisítésre felhasználhatók. Ha már nem lehet az emberi természetet megváltoztatni és a háború okait megszüntetni, akkor a háború megsemmisítő hatása ne terjedjen tovább, mint ezt célja multhatatlanul megköveteli és ne használjon fel olyan eszközöket, amelyek fölösleges szenvedéseket okoznak. A humánus háború a magas kultúra eredménye, azt is mondhatnám, bár ellenmondásnak látszik, kultúrvívmány.

A hágai békekonferenciák itt is nagy eredményeket értek el. Megalkották a szárazföldi és tengeri háború kódexeit s ezzel a béke eszméjének is megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek. Különösen a második békekonferencia volt ebből a szempontból rendkívül sikeres. Legjelentősebbeknek azon egyezményeket tartom, amelyek még a háborúba is törtek utat a jog eszméjének. Mint említtem, jog és háború ellentétes, ki nem egyenlíthető fogalmak. Ha azonban sikerül megszabni a határokat, a meddig a háború megsemmisítő hatása terjedhet, akkor ezeken a határokon túl azonnal megkezdődik a jog fentartó és védő uralma. Az egyik egyezmény kimondja, igaz, hogy csak mellékesen, s ez épen csökkenti értékét, hogy az ellenség polgárainak háborúban is megadandó a jogvédelem és tiszteletben tartandó a magántulajdon. A háború az egyik államnak a másik ellen irányuló megsemmisítő akciója, békés polgárokat és jogaikat a megsemmisítés ne érje. Az egyezmény oly nagy súlyt fektet ennek a megállapodásnak tiszteletben tartására, hogy minél szélesebb elterjesztését a hadseregek katonái közt is elrendeli. De valamennyi közt legértékesebb a genfi vöröskereszt-egyezmény tökéletesítése és kiterjesztése a tengeri háborúra is. Ha átlapozzuk a régiebb háborúk krónikáit és olvassuk azokat a szívtépő szenvedéseket, amelyeket a háborúban megsebesült katonáknak el kellett viselniök, látjuk csak, hogy mily megbecsülhetetlen jótéteménye a vöröskereszt az emberiségnek. Az eredeti genfi egyezményt 1907. július 6-án új egyezményre pótolták, s ennek tökéletesített megállapodásait terjesztették ki a tengeri háborúra. Ez az egyezmény minden intézmény közt, amely a háború szenvedéseinek enyhítésére létrejött, a legértékesebb.

És ha igen nagy haladásnak tekintjük is, hogy a jog uralma behatolt még a háborúba is, ne lepjen meg, ha más oldalról azt látjuk, hogy ezt az uralmat mégis gyakran elnyomják a háború pusztításai. Ebben a háborúban mennyit olvastunk már ellenségeink barbárságáról, amellyel a magántulajdon ellen törtek. Hányszor kellett már a legnagyobb felháborodással tapasztalnunk, hogy a hágai egyezmények által tiltott fegyvereket használtak. És mennyi felháborító sérelem esett részükről a vöröskereszt intézményén. A jog, béke idejében is csak küzdelmek árán érvényesül, midőn pedig minden feltétel megvan arra, hogy megvalósuljon. Annál nehezebb érvényesülése oly körülmények közt, amelyek a jogrenddel a legmerevebb ellentétben állanak. Igen nehéz feladat a jogot beültetni a pusztítás talajába és még nehezebb megvalósulását ebben a talajban biztosítani. Ez a hadakozókban nagy lelki emelkedettséget és magas műveltséget tételez fel, amelyek sokszor hiányzanak bennük, mint ezt minden jobbjézésű ember nagy szomorúságára, ebben a háborúban ellenfeleinkben is tapasztaltuk.

Ezek a jelenségek azonban ne téveszsenek meg ítékezésünkben. Már az, hogy a hágai békekonferenciák a hadviselés szabályait nagy részletességgel megállapították, fog mérséklőleg hatni a hadviselő felek szenvedélyeire ebben a háborúban. És a sebesültek gondozására fennálló intézmények sem fogják eltéveszteni jótékony hatásukat. Itt nyilatkozik meg a békemozgalmaknak, de különösen a hágai békeegyezményeknek, megbecsülhetetlen jótékony hatása a mostani háborúban.

És ha most fejtegetéseimből a végső eredményt akarjuk levonni, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a békemozgalmak, de különösen a hágai békekonferenciák, ugyan már szép sikereket értek el, hogy azonban ezek inkább csak féleredmények. Ha pedig ennek okait keressük, ismét azt találjuk, hogy teljes siker a békemozgalmakhoz azért nem fűződhetett, mert, legalább Európában, hiányoztak feltételei. Egyik kézben pálmaággal, a másikban

fegyverrel nem lehet teljes sikerű békeakciót kifejtteni. A békemozgalmak, mint ezt a hágai békekonferenciák eredményein láttuk, túlnyomó részben abban állottak, hogy a háború borzalmai enyhüljenek és csak kisebb részben abban, hogy összeütközések békés úton nyerjenek kiegyenlítést, pedig az igazi cél mégis csak ez volna. Ez azért nem lehetett másképp, mért, mint említtem, hiányoztak a hozzávaló feltételek.

Békemozgalmak csak oly államok közt vezethetnek teljes sikerre, amelyek mindegyike őszintén akarja a békét, amelyek közt egy sincs, amely hol nyíltan, hol titokban a másik életére tör, a hol becsületes munkájuk által felfelé törekvő államokat a többiek kaján irigysége nem akarja megfosztani munkájuk gyümölcsétől. Pedig Európában már majdnem félszázad óta ezek az indulatok voltak több államban. uralkodók. Ezek már eleve kizárták a békemozgalmak teljes sikerét. Midőn nap mint nap attól kellett tartani, hogy Európa lángba borul, a békemozgalmaktól nem lehetett teljes eredményt várni. Tartós és nagy sikerű békemozgalmakra a talaj Európában még nem volt előkészítve, s azért csak félsikerre vezethettek.

A mai háború izgalmai a külpolitikai helyzet ismeretére mindnyájunkat sokkal jobban megtanítottak, semhogy bővebben is kellene vázolnom. Csak néhány legjellemzőbb vonásra szorítkozom.

Magyarországnak és Ausztriának régi haragosa Oroszország, egyszerűen azért, mert útjában állunk. Oroszországban épen olyan jól tudták, mint ahogyan nálunk is közismert volt, hogy hódítási terveink nem voltak. Egyedüli célunk a belső konszolidáció volt. És mégis Oroszország folyton ellenünk tört. Bennünk látta akadályát annak, hogy a szlávság Európában uralomra jusson és hogy a Földközi-tengert hatalmába kerítse. De haragosa lett Németországnak is, amint a német egység létrejött. Régóta baráti viszonyt tartott fenn Poroszországgal, míg ez ellentétben állott a többi német államokkal. Neki kedves volt egy gyöngye Németország, de nem egy erős. A közös sors létrehozta köztünk és Németország közt a szövetséget. Franciaországot a revanche eszméje hevítette s kiirthatatlan gyűlölete Németország ellen meghozta a francia-orosz szövetséget, amelyhez fogható természetellenes politikai szövetség még alig létezett. Angliát pedig az egységes Németország fellendülése, tengeri haderejének hatalmas megnövekedése, a német ipar és kereskedelem óriási térhódítása tette féltékennyé és Németország ellenségévé. Világhatalmát féltette tőle, emiatt lett az ő ellenségeinek szövetségesévé, akikhez egyébként semmi érdekközösség sem fűzi. Csak így történhetett meg, hogy egy kis balkán állam pártfogása mellett elkövetett orgyilkosság a mostani világháborúra vezetett. Ha Oroszország nem látta volna, hogy az ő törekvései számára Szerbia a legalkalmasabb eszköz, akkor támadásait területi épségünk ellen nem pártfogolta volna. És ha Szerbiában nem számítottak volna teljes bizonyossággal arra, hogy Oroszország minden körülmények közt védelmükre kel, akkor az orgyilkosságot el sem követik. Vagy ha igen, megmaradt volna elszigetelt jelenségnek, amely a törvényszék tárgyalótermében nyert volna elintézését, legfeljebb csupán Szerbiára szorító diplomáciai vagy háborús összeütközés lett volna belőle. A nagyhatalmak között fennálló mélyreható érdekellentétek azonban az orgyilkosság alkalmából a világ legnagyobb háborúját idézték fel. Szomorú bizonyítéka ez annak, amit már annyiszor kellett sajnósán tapasztalni, hogy Európában kétezer éves fejlődés után sem tudtak úgy elhelyezkedni a népek, hogy köztük az élet-halál harc veszedelmét felidéző okok megszűntek volna. Európa eddig fáklyavivője volt a nagy emberiségi eszméknek s a tudományos haladásnak, de nem volt és nem is lehetett fáklyavivője az államok békés együttlétét biztosító jogintézményeknek. Sajátságos ellentét az emberiség legtekintélyesebb részének történeti fejlődésében, amellyel az eddiginél többet kell foglalkoznunk.

Ennek az áldatlan állapotnak nemcsak az európai államok, de az emberiség érdekében is meg kell szűnnie. Mert bizonyos, hogy ha Európa eddig nem lett volna kénytelen anyagi erejének túlnyomó részét fegyverkezésre fordítani s ha nem fél, hanem két kézzel

munkálkodhatott volna népei boldogulásán, a világ a fejlődés magasabb fokán állana.

És ebben megtaláljuk a választ arra a kérdésre is, amelyet bevezetésül felvettem, hogy a békemozgalmak miért nem tudták a mostani háborút megakadályozni. Az ok nemcsak az, hogy a hágai békekonferenciák nem vezettek arra az eredményre, amelyet eléjük tűztek. Mert ha ezek nagyobb eredménnyel is végződtek volna s ha el is érték volna azokat a célokat, amelyeket kívántak, ami azonban az adott viszonyok közt nem volt lehetséges, a mai zilált külpolitikai helyzetben a háború mégis alig lett volna elkerülhető. Ott, hol az államok egy részének léte és területi épsége nincs biztonságban a többiek terjeszkedési törekvései előtt, a legteljesebb sikerű békemozgalmak sem háríthatják el a háború veszedelmét. Ebből ismét látható, hogy a békemozgalmak legfőbb céljához, a háború megelőzéséhez, nemcsak az szükséges, hogy az államok bizonyos megállapodásokra jussanak, hanem az is, hogy létüket és területi épségüket kölcsönösen véglegesnek és megtámadhatatlannak ismerjék el. Ha ez a hajlandóság hiányzik, a veszélyeztetett államnak fegyverrel kezében kell résen állania, bármily sokatígérők is volnának egyébként a béke biztosítására irányuló megállapodások. És ezt a hajlandóságot csak az államok egyensúlya szülheti, amelyet ismét szükség esetén csak háború útján lehet létrehozni. Ekként a háború, amelynek a békemozgalmak hadat üzennek, a körülményekhez képest, ha sikerül az államok közt az egyensúlyt megteremtenie, a békemozgalmak legfőbb céljának, a tartós békének leghatályosabb előmozdítója lehet.

A mostani háború is a békemozgalmak aranykorszakának megteremtője lesz, ha s ez valamennyiünk legerősebb reménysége, a mi fegyvereinké lesz a győzelem. Nem egyedül a hazám sorsáért aggódó lelkem legforróbb kívánsága adja ajkamra ezeket a szavakat, hanem a hidegen mérlegelő s minden érzelmi szemponton felülemelkedő jogász meggyőződése is. Anglia és Oroszország világuralomra törekszenek, eddigi uralmukat megerősíteni és kibővíteni akarják. Többi ellenségeinkről, beleértve a szerencsétlen Franciaországot is, beszélni is alig érdemes, mert ezek számára a győzelem sem hozhatna számottevő eredményeket. Annak a két államnak világuralma azonban nem lehetne áldást hozó az emberiségre. Ha a földkerekség nagy része két állam uralma alatt sínylődnék, ez nem mozdíthatná elő sem a haladást, sem a békés nemzetközi együttlét feltételeit. Folytonos elégedetlenség és lázongás az elnyomottaknál és mindennapi fegyveres beavatkozás az uralom biztosítására, volna a népek sorsa, mindaddig, míg az a két állam, amelyek egymásnak mindig ellenségei voltak, a közös uralmon össze nem vesznének s azt saját egyenetlenségük folytán el nem veszítenék. Mert jegyezzük meg, hogy a világuralmak sohasem voltak tartósak. Látott a világtörténelem már sok világuralmat megbukni, a mostani sem kerülné el sorsát, sőt végzete még korábban elérné, mint régen. Világuralom némi állandósággal csak a fejlődés igen alacsony fokán álló népek fölött tartható fenn. Ma azonban a kultúra fénysugarai Ázsia és Afrika legtávolibb sivatagjaiba is bevilágítanak, ma már ezek népeinek tartós szolgálai meghódolására sem lehet számítani. Legkevésbé áltassa magát Oroszország balkán törekvéseivel. A balkán népek, beleértve Oroszország dédelgetett gyermekét, Szerbiát is, nem azért rázták le a török igát, hogy azt most az oroszszal felcseréljék, ők szabadságot és függetlenséget akarnak. Az pedig, hogy Angolország a világ minden fontos tengerszorosát, kikötőjét, csatornáját és szigetét maga számára törekszik megtartani, amely természetellenes, mert nem is áll arányban erejével, époly bántó és lealázó a világ többi kultúrnépeire. Világuralom ma a legnagyobb anakronizmus, amelyből senkire, sem az emberiség békés fejlődésére haszon nem fakadhat. Ezt jelentené az ő győzelmük s ezért volna az vészthozó az egész emberiségre.

Ezzel szemben a mi győzelmünk a népek szabadságát és függetlenségét fogja meghozni. Sem mi, sem Németország, nem törekszünk világuralomra, idegen népek leigázására. Mi az államok elhelyezkedésében az egyensúlyt akarjuk megteremteni, amely a tartós békés együttlétnek legfőbb feltétele. Gátat akarunk vetni azoknak a féktelen szenvedélyeknek, amelyek más államok léte és nagysága ellen törnek, s amelyek az államok békés együttlétét

folyton zavarják. Ezért oly nagyjelentőségű a mi győzelmünk a békemozgalmakra s az emberiség szebb jövőjére. A mi győzelmünk nemcsak a magyar nemzet hatalmas felvirágzását fogja meghozni, de megteremti azon törekvések számára is az erős alapot, amelyek az államok békés együttlétének előmozdítására irányulnak. Európát ki kell szabadítani mostani anarchikus, jog nélküli állapotából. Az európai államok közt szorosabb nemzetközi kapcsolatnak kell létrejönnie létük kölcsönös tisztelete alapján, amely azokat az okokat, melyek a mostani háborút előidézték, csirájukban megöli. Ennek a jogi egyensúlynak létre kell köztük jönnie, mert különben Európa elveszti a világ fölött vezető szerepét. És ezt az egyensúlyt csak a mi győzelmünk hozhatja meg. A mi győzelmünk nyomában meg fog születni az életerős nemzetközi bíraskodás Európában is. A béke apostolait ne ejtse kétségbe a mostani háború, ne tartsanak attól, hogy minden fáradozásuk gyümölcsét egyszer s mindenkorra elsöpri. Nem, mert ha a vihar fejünk fölött elvonul, a béke fája lesz az, amely legszebben fog kivirágozni. A megpróbáltatás nehéz napjaiban az a meggyőződés erősítse katonáink bátorságát s mindnyájunk lelkét, akik itthon küzdünk, hogy a mi győzelmünk nemcsak hazánkat fogja megmenteni és számára boldogabb jövőt megnyitni, hanem az egész emberiségnek is tartós békét és nagyobb boldogságot fog hozni.

Küzdelem lesz ezentúl is az emberek közt, mert élet nincs küzdelem nélkül. Lesznek ellentétek és összeütközések is az államok között, de ezek a jobban szervezett nemzetközi életben többnyire vérontás nélkül fognak kiegyenlítődni. És lesz háború is, de csak igen ritkán. A fegyverkezés nem fogja annyira kitölteni a béke idejét és nem fog annyi szellemi- és anyagi erőt felemészteni, mint most. S így be fog teljesedni az, amiből kiindultam, hogy az emberiség jobban fogja betölteni rendeltetését, mert a tartós békét nem fogják megkeseríteni a háborútól való folytonos rettegés súlyos gondjai.

Ezért oly végtelenül fontos, hogy mi győzzünk.

Lenhossek Mihály

A HÁBORÚ ÉS AZ EGYETEM.

Egyetemünk minden évben hagyományos ünnepélyvel üli meg a tanév kezdetét. Az idén az idők komolysága miatt elmaradt ez az ünnep és így az egyetem rectora s annak a karnak a dékánja, amelyből az egyetem rectorat választotta, elesett attól a nagyratartott hagyományos előjogától, hogy az egyetemi hallgatóság összességéhez szólhasson.

Erre most alkalmunk nyílik, s szólni fog az ifjúsághoz a következő előadásokban a tanároknak egy sora is. Ezen előadások tárgya az lesz, ami most mindnyájunk lelkét kitölti, ami gondolkozásunk, aggodalmaink és reményeink legfőbb tárgya: a háború.

Igaz, hogy most a tettek beszélnek s a szavak csak másodrendű jelentőségűek. De ne becsüljük kevésre a szavak irányító, megnyugtató, lelkesítő hatását a társadalomra s küzdő fiaink lelkületére is. Ilyen nagy időkben a közvélemény méltán elvárja a tudomány férfiáitól, hogy tudásuk s kutatásaik fáklyával megvilágítsák a világot megrendítő nagy események mélyebb okait, történelmi hátterét, a jelen s a jövő függő kérdéseit és feladatait. Egyetemünk se maradhat távol a háborúhoz fűződő nagy kérdésektől. Mi tudósok nem akarunk elszigetelt olympusi magaslatokon, maradni, hanem nemzetünkkel összeforrva, tudományunkkal éltetni és hatni, az eleven nemzeti élet munkásai akarunk lenni.

Egyetemünk ebben a viharos világtörténelmi évben is megnyitotta kapuit, s hogy ezt helyesen tette, azt az eredmény tanúsítja. 5409 beírt hallgatónkkal, még ha leszámítjuk is azt a talán ezer hallgatót, aki csak névleg iratkozott be, valójában pedig katonai szolgálatot teljesít, még mindig nagy és népes egyetem vagyunk. Tantermeinkben, dolgozó helyiségeinkben, klinikáinkon, megfogyott számú hallgatóság mellett ugyan, de rendben folynak az elméleti előadások és az életre előkészítő gyakorlatok, s ifjúságunknak az a része, amely egy vagy más okból nem vehet részt a haza fegyveres védelmében, buzgón és komolyan végzi munkáját, talán még buzgóbban, mint a rendes években. Mi célja is lett volna annak, hogy félbeszakítsuk a cultural munkát? Ezer érdek fűződik ahhoz, hogy míg fiaink odakünn vérük hullajtá-sával védik a haza földjét, idehaza a gazdasági és kulturális élet fel ne boruljon egészen, hanem lehetőleg tovább folyjon a maga rendes medrében. Ellenségeink mohón kapnak azokon a, szerencsére költött híreken, amelyek nálunk és szövetségesünknel a társadalmi élet felbomlását újságolják. E hírekből egy szó sem igaz. A magyar társadalom nagyszerűen állja a háborúnak hazánkön végig zúduló viharát és kormányzó köreink kitűnően gondoskodtak és gondoskodnak arról, hogy e nehéz időkben is épen maradjanak a rendes nemzeti élet keretei. S olyan fontos kereke a társadalom gépezetének, mint a felsőbb oktatás, nem hiányozhat anélkül, hogy azt az egész gépezet meg ne érezze.

Méltán dicséret illeti meg közoktatásügyünk vezetőjét, hogy a háború első idejének óriási izgalmai között is azonnal meglátta a helyes utat és erélyesen megvalósította azt az elvet, hogy a cultur-munkának a háború alatt nem szabad szünetelnie, s hogy különösen a közoktatásnak félbeszakítás és lehetőleg hiány nélkül kell folynia az egész vonalon. Ez annál nagyobb érdem, mert önálló elhatározáson alapul, mely nem támaszkodhatott külföldi példára. Mi egy hónappal előbb kezdjük a tanévet, mint a nyugati egyetemek s nálunk dönteni kellett a tanév sorsáról, múltott odakünn még csak szóba is jött volna ez a kérdés. Most már könnyebb volna az intézkedés, nemcsak, mert lelkünk már szinte beletörődött a háború gondolatába, hanem azért is, mert példa áll már most bőven rendelkezésre. Ausztria és Németország egyetemei a két galíciai, cernowici egyetem kivételével szintén megnyíltak, valamennyien a rendes időben, s a német közoktatásügyi ministerek nyomatékosan fejezték ki külön rendeletekben azt az óhajtasukat, hogy az egyetemi tanítás, az egyetemi intézetek

munkája lehetőleg teljes intenzitással folyjon minden irányban, a hadba vonult erőknek másokkal való helyettesítésével. S íme Németországban a valódi népháború óriási erőfeszítései mellett ép oly kevésbé némultak el és haltak ki a tudomány csarnokai, mint minálunk, folyik ott is, bár a rendesnél szerényebb keretben a serény munka, s nemcsak az egyetemeken, hanem az akadémiákon s a tudomány más otthonaiban is. A véletlen úgy hozta magával, hogy Németországban is, épúgy mint minálunk, épen erre a háborús esztendőre esett a békés tudományos életnek egy jelentős és örvendetes eseménye: a tudomány egy új gócpontjának, egy új egyetemnek a megnyitása. Az új frankfurti egyetem történetének elején ugyanaz az emlékezetes mondat fog állani, mint ami két új egyetemünk történetének első lapján: hogy működésének megindulta egybeesik a világtörténelemnek egyik legnagyobb eseményével, az emberiség történetének egyik legmeggrázóbb válságával.

Egyetemünk levéltárában egypár érdekes adatot találtam arra, hogy mi történt egyetemünkön 68 évvel ezelőtt, nemzetünknek egy másik nagy krisise idején. Megállapítottam, hogy 1848/49-ben egyetemünk működése nem szakadt félbe, csak kissé eltolódtak a tanévvégi és eleji terminusok: az 1848-iki nyári félév előbb végződött s a következő téli félév később kezdődött a rendesnél. Báró Eötvös József közoktatási és cultusminister 1848 április 24-én a következő rendeletet bocsátja ki: «Engedvén azon számos felterjesztéseknek és kérvényeknek, melyek a tanintézetek igazgatóságai s a tanuló ifjúságtól közelebbről hozzám jutottak, hogy mind a szülék a hazának mostani idejében megnyugtassanak, mind a tanítók a jövő tanrendszer előkészítésében, amennyiben fel fognak szállíttatni, közremunkálhassanak, rendeltetik: hogy gymnasiumok, lyceumok, akadémiák, collegiumok és egyetem igazgatóságai, mihelyt a tanárok bevégeznek tanítványaikat, a tanuló ifjúságot, az iskolai év vége előtt is, bocsássák el. Ezen rendelet szolgáljon ösztönül a tanároknak, tanítványaik minélelőbbi bevégzésére, s a tanuló ifjúságnak a szorgalmatosságra.»

S 1848 július 18-án Eötvös bárónak egy újabb rendelete lát napvilágot, mely a jövő tanév kezdetéül mind a gymnasiumokra, mind a felsőbb tanintézetekre nézve november hó első napját tűzi ki, de nem a válságos időkre való utalással, hanem tekintettel «az iskolai ügynek tervezetbe vett korszerű, mind anyagi, mind szellemi elrendezésével kapcsolatban levő teendők halmazára.»

Hogy még a következő válságos évben, 1840-ben is milyen gondot fordított a magyar közoktatási kormány az egyetemi tanítás zavartalan menetének megóvására, az kiderül Horváth Mihály miniszternek 1849 június hó 12-én kelt leiratából, melyben Pest város hatóságának felkérésére átengedi az egyetem tantermeit a pesti újoncok ideiglenes elhelyezésére, de azzal a megjegyzéssel, hogy ez az engedély csak július 31-ig, vagyis a nyári szünet végéig szól, akkor pedig a tantermek mulhatatlanul újra kiürítendők, nehogy kárt szenvedjen az egyetemi tanítás.

Nehéz időkben egyedüli vigaszunk a munka lehet. Igaz, hogy nem könnyű felzaklatott lelkünket, habár rövid időre is, kiragadni azoknak az érzéseknek és hangulatoknak özönéből, amelyek azt elfoglalva tartják s amelyek a háborúnak hullámszerűen változó napi hírei szerint bensőnkben hol örömmel, hol meg hazafias gonddal töltik el. Hogyan találjuk meg ilyen lelkiállapotban azt a lelki szélcsendet, amelyet a tudományokkal való foglalkozás kíván? Ámde ilyenkor válik az be, hogy az embernek bizonyos fokig hatalma van a lelkiállapotai felett Szilárd akarattal urává lehetünk hangulatainknak, s gondolatainkat és figyelmünket tudatosan a magunk elé tűzött tárgykörre fordíthatjuk. Mi egyetemi tanárok attól tartottunk, hogy szinte lehetetlen lesz az előadás, nemcsak a hallgatóság figyelmének hiánya miatt, hanem főképen azért, mert magunk nem leszünk képesek előadásainkat megtartani. De a dolog jobban sikerült, mint hittük volna, sőt a tudományos munka, a rendes tanszéki tevékenység valóságos áldásnak bizonyult e nehéz napokban, valóságos mentsvárnak, ahova menekülhet a felizgatott lélek s ahol, hacsak egy időre is, visszanyerheti nyugalma,

egyensúlyát. S hogy így érez az ifjúság is, azt az előadásokon való figyelme, komolysága bizonyítja. S ugyan mit használunk hazánknak azzal, ha tétlenül s szinte dermedten szemléljük az eseményeket s egyebet nem teszünk, mint lelkesedünk és aggódunk a haza sorsán? Nekünk, akik idehaza maradtunk, első kötelességünk, hogy erőnk és egyéni viszonyaink szerint beállítsuk a mi közreműködésünket is a háborúval közvetlenül kapcsolatos nemzeti munkába, legyen az betegápolás, gyűjtés, segélyactió, vagy bármi más fajta szolgálat. Azonfelül meg kötelességünk, hogy polgári foglalkozásunkat ezekben a nagy időkben is híven teljesítsük, abban a tudatban, hogy mi is sejtjei vagyunk annak a társadalmi szervezetnek, amelynek zavartalan működése a háború alatt nemzeti érdek. Az ifjúságnak komoly munkájához szolgáljon az a gondolat buzdításul, hogy a hazának, ha a háború elmúlt, még fokozottabb mértékben lesz szüksége képzett erőkre, derék, szakmájukhoz értő munkásokra.

A nagy Cuvier, Goethe kortársa, akit méltán neveznek az őslénytan apjának, a geológiai rétegek kihalt, csak kőületeiből ismert állatvilágának a magyarázatára kigondolta az ő kataklysmos-elméletét. Óriási elemi katastróphák zúdulnak időnként végig a föld kerekességén, megrázzák ezt a mi vén bolygónkat, átváltoztatják kérgének arculatát és elpusztítanak minden élőt a föld felszínén. De a régi világ romjain új élet kel, az elpusztult szerves élet vérével áztatott talajból egy új világ csirázik elő, új és tökéletesebb alakzatokkal, a teremtő Eszme magasabbrendű alkotásaival. S a halálnak és újraéledésnek ez a váltakozása időről-időre megismétlődik, s így halad elő, új és új teremtések lépcsőfokain, a szerves élet a fejlődés magasabb állapotai s a teremtés koronája: az ember felé.

Ma a tudománynak már megállapított igazsága, hogy sem a föld felszínének alakulását, sem a szerves élet tökéletesülését nem ilyen nagy katastróphák szabják meg. Porszemek lerakódásából, parányi, észrevehetetlen elváltozások halmozódásából tevődik össze lassú, évezredek és évmilliók folyamatokban a föld felszínének s a szerves világ képének metamorphosisa. A vulkáni kitörések, a nagy áradások csak apró-cseprő, helyi jelentőségű epizódok.

A nagy kataklysmosok gondolata már rég kiszorult a föld és a szerves világ fejlődésének, történetének eszmeköréből. Ezek a nagy katastróphák csak az emberiség történetében vannak meg. De itt megvannak; az emberiség története ilyen kataklysmosok sorozata. Most is ilyen nagy katastróphát élünk át, a legnagyobbat talán, amióta az emberiség él és küzdök a földön. Erezzük a nagyságát, a megrázó erejét. Mi, a béke áldásos évtizedeiben nevedett kultúremlerek, akiknek eddig a háború jóformán csak iskolás éveinkből és olvasmányainkból ismert papirosfogalom volt, akiknek talán az volt a hitünk, hogy egy nagy európai háború mai nap már lehetetlenség, íme most benne vagyunk a világháborúnak szörnyű és nagyszerű valóságában, heroikus és történelmi nagyságában.

A természettudós, a biológus nemcsak megilletődve, hanem a dolgok végokát kereső értelemmel is áll az erők ez óriási mérkőzésének hatalmas látványa előtt és keresi ennek a világot megrázó emberi kataklysmosnak kapcsolatát a természet örök törvényeivel, a szerves élet közös, kérlelhetetlen alaptüneményeivel. Igaz-e, hogy mint annyian mondják, a háború nem egyéb, mint a létért való küzdés természeti alaptörvényének emberileg módosult, az emberi psyche szerint átfarmálódott alakja?

A struggle for life-nak oly sokat hangoztatott jelszavát Darwin vetette be a szerves élet haladásának okait magyarázó eszmekörbe. Darwin lelki szeme előtt, mikor elméletének alapjául vette ezt a Malthus-tól kölcsönzött gondolatot, nem is annyira az állatoknak egymással folytatott küzdelme lebegett, mint inkább azok a tusák, melyeket a szerves lények a fukar természettel, a környező világ zordonságával vívnak a megélhetésért. Csak a későbbi epigonok élesítették ki a Darwin-féle koncepciót az állatok közt folyó ádáz, könyörtelen harccá, az élő lények háborús chaosává, melyben minden lény a másiknak az életére tör.

Én nem hiszek ennek a küzdelemnek általánosságában s még kevésbé tudok abban hinni,

hogy ez a küzdelem lehetne mozgató ereje, alapja a haladásnak. Igaz, hogy a szerves lények közti küzdelemre sok példát lehet felhozni az állat- és növényvilág életéből, de minden példára tíz olyan példa esik, amely azt tanúsítja, hogy az élőlények békésen megférnek egymással, egymás körét nem zavarják, egymáshoz alkalmazkodnak, sőt számos példáját találjuk annak is a természetben, hogy az élőlények egymásnak kölcsönösen támogatást, segítséget nyújtanak. Egy orosz természettudós és sociológus, Kropotkin Péter herceg, gyönyörű művében sok példáját hordja össze ennek a kölcsönös segítségnek, ennek a mutualizmusnak s a kegyetlen Darwin-féle tannal szembeállítja azt a gondolatot, hogy nem a kölcsönös pusztítás, hanem igenis az egymásnak nyújtott támogatás alaptüneteménye a szerves életnek s egyúttal kútforrása a haladásnak az élők világában. Ez a támogatás persze nem képzeldendő olyasvalaminek, mint az emberi lélekben fakadó szánalom, hanem egy ösztönnek, egy rideg természeti törvénynek a megnyilvánulása.

Legritkább a természetben az, amit Plate intra-speciál-küzdelemnek nevez, vagyis ugyanazon állatfajta példányainak a küzdelme egymással. Pedig ennek kellene a legáltalánosabbnak, a leghevesebbnek lenni; mert hisz ott várhatjuk a legsűrűbb összeütközéseket, ahol a létfeltételek azonosak. Plate, aki különben hangyszorgalommal" gyűjtött össze mindent, amivel Darwin koncepcióit támogatni lehet, csak igen kevés meggyőző példát tud erre fölhozni. A ragadozó állatok vérre szomjaznak és gyilkos természetűek, mert szervezetük alkotása szerint csak hússal tudnak táplálkozni s ahhoz, hogy megszerezhessék az életükhöz szükséges eledelt, életet kell kioltaniuk. De csak más fajtát pusztítanak el; tigris a tigrist, farkas a farkast nem bántja s ha valahol megfogytak a megélhetés feltételei, az éhező állat inkább éhen hal, vagy máshová vándorol, mint sem hogy megtámadja, megölje és elfogyaszsa a maga fajtáját. Leginkább még a nőstényért való küzdelem az, ami viaskodásba keveri egymással egy-egy fajta híméit; persze közvetve ez is küzdelem a létért, csak nem a már meglévők létért, hanem az eljövendő «hatalmas harmadik»-nak a létrejöheteért. Csakhogy ennek a küzdelemnek nagyobb szerepe, nagyobb jelentősége nincs: nem általános tüneteménye az állatvilágnak. Az pedig sohasem fordul elő, hogy egy-egy állatfajtaból csapatok verődnek össze, amelyek egymással harcra kelnek.

Az emberiség nagy fegyveres küzdelmeinek megértésére hiába fordulunk a természethez; az állatvilágból inkább harmónia csendül felénk, szemléletéből inkább a békés megférés szelíd gondolata bontakozik ki. Az ú. n. történelmi materializmusnak az a tétele, hogy az emberek közti küzdelem mindig gazdasági harc s ezzel a közös indító okával a háború belekapcsolódik a létért való küzdelem általánosságába, hibás alaptól indul ki.

A háború sajátlagosan emberi tünetemény: a dúsan kialakult emberi értelem és egyéniség talaján burjánzó különleges emberi cselekvés. Az emberi léleknek ezer színben játszó tarka világában, az emberi érzelmek, szenvedélyek, törekvések és eszmények végtelenségében különülnek ki azok a sympathiák és antipathiák, azok az érdekközösségek és érdekellentétek, amelyek az embercsoportokat, a népeket és népcsaládokat hol közelebb hozzák egymáshoz, hol meg szembeállítják egymással az összeütközések politikai és társadalmi formájában, vagy a fegyveres háború tényeiben. A háború beletartozik abba a váltságdíjba, amit az emberi nem fizetni kénytelen az óriási módon fejlődött és kialakult agyvelő s a csodává gazdagodott értelem ajándékáért. A háború nem az állati ösztönök nyilvánulása az emberben, hanem az embert az állat fölé emelő emberi értelem és akarat szomorú szülöttje.

De ha ez így van, akkor a háborúnak szaporodniuk kell az emberi öntudat dúsbabb fejlődésével, akkor az emberi elme gazdagodása, az emberi művelődés haladása egyúttal út a paradicsomi béke felől az örökös harc felé. S itt ellentmondást látunk az általános felfogással. A kezdetleges, culturátlan, «vad» népeket, a távoli földrészeknek, délvidéki szigeteknek ősi állapotban maradt benszülötteit a közfelfogás vérengző, emberevő, örökösen hadakozó lényeknek képzele s arról is meg van győződve mindenki, hogy ilyen harcias vademberek lehettek a mi történelem-előtti, barlanglakó nomád őseink is. A civilizáció nemes feladata,

hogyan bevezesse az egymást örökösen gyilkoló vad népeket a műveltségnek áldásos, békés, napsugaras birodalmába.

Hobbes, a XVII. század angol bölcészének sociológiai elméletében leli ez a felfogás első határozott kifejezését. Az emberiség ősi, eredeti állapota ő szerinte a féktelen vadság, a *bellum omnium contra omnes*; a művelődés hajnalán az első társas alakulás s később az államok keletkezése nem egyéb, mint szervezkedés ennek az örökös harcnak a legyőzésére.

A biológus szemével nézve az embert, már eleve más véleményhez kell jutnunk. Az emberi szervezet, ha nem tekintjük a hatalmasan fejlődött agyvelőt, oly fegyvertelen, olyannyira híjján van a támadás és védekezés minden szervezetbeli eszközének, hogy első rápillantásra is nyilvánvaló, hogy az ember a maga ősi primitív állapotában a békés életre s nem a küzdelemre van teremtve. A harcra alkalmassá az ember csak azzal lesz, hogy természetes fegyvereinek a hiányát csel vetéseivel, különösen pedig mesterséges fegyvereivel pótolja. Ezeket pedig az ember csak művelődésének haladásával eszeli ki és tökéletesíti. Az emberiség történetének elején egy védtelen és szelíd, a dús természet ölen ellenségek és versenytársak nélkül békésen élő lény áll. S ezt a tanulságot vonhatjuk le közvetlenül a néprajzi tapasztalatokból is. A legkezdetlegesebb, legősibb népek szelídek, békések, gyámoltalanok. Azt persze nem mondhatjuk, hogy azt a boldog aranykort tárják elénk, amelyet a klasszikus kor költőinek, Ovidnak, Virgilnek és Tibullnak a képzelete festett meg, sem azt a megelégedett, eszményi, nyugodt természetes állapotot, amelyről Rousseau álmodozott, sőt inkább nagyon is nyomorúságosan élő, sokat nélkülöző szegény párák, de bizonyos, hogy nem harcias természetűek. A Stratz-féle protomorph népfajok, amelyeket a mai embertan a kihalt diluviumi fajták után a földet egykor benépesítő ősi emberiség utolsó kiháló maradványainak tekint, mind szelíd, félnék és egymással békésen megférő emberek. Ilyen képét festi Klaatsch az ausztráliai őslakóknak, a két Sarasin a ceyloni veddákknak, mások a délafrikai koikoinoknak, az újguineai pápuáknak s a délamerikai őserdők lakóinak. A kezdetleges népek szel id életébe a háború elemét először nem a létért való küzdelem, nem a táplálékért való versengés viszi be, hanem leginkább a babonának már nagyon korán megjelenő különleges emberi vonása, olyasvalami tehát, amiben az ember sorsának természetfeletti végokát kereső magasabb emberi értelem első derengését láthatjuk. A pápuák egy falujában valaki megbetegszik; a falu bölcsei tanakodnak és megállapítják, hogy ennek az oka nem lehet más, mint a szomszéd falu valamelyik lakosa, aki megbűvölte a beteget. Erre meg is indul már a büntető expedíció. Az ausztráliai benszülöttek helyenként minden halálesetet ilyen megbűvölésből magyaráznak s az ebből fakadó vérbosszú az ő egyetlen háborúskodásuk. Ez csak két példa, de igen sok ily példát hozhatnánk fel. A háború ezen első motivumához az emberi psychének szövődöttebbé alakulásával, az emberi iparkodások gazdagodásával, a népek közötti viszonylatok szaporodásával az összeütközéseknek új és új forrásai szegődnek, hol a gazdasági, hol az erkölcsi élet köréből.

A cultura haladását az emberiség történelmi időszakának évezredeiben mindinkább sötétedő és növekvő árnyékként követi a háború. De a történelem azt is tanúsítja, hogy a háború rombolásainak nyomában új élet fakad, s nemcsak új élet, hanem legtöbbször magasabbrendű élet is, az emberiség magasabbrendű céljait inkább megközelítő társas és politikai alakulás. Az emberhez méltóbb állapotokat, a szabadságot leginkább a háborúk vívták ki s az a sok elfolyt vér, az a sok viruló fiatal élet, melynek jelene a harctereken múlttá lett, megalapozója egy gazdagabb és boldogabb jövőnek. S enyhítheti a háborúk képének sötétségét az a gondolat is, hogy a háborúnak nemcsak borzalmi vannak, hanem van etikája is: van nevelő, nemesítő, tisztító hatása, s nemcsak a háborúnak, hanem már a háborúhoz való előkészületeknek, a békében való katonai szolgálat fegyelmének is. A háború életre kelti, kifejleszti, felszínre hozza az emberi léleknek egyes olyan nemes tulajdonságait, olyan erényeit, sugárzóvá teszi az emberi szívnek olyan fényességeit, amelyek a hosszas békében elhalványulnak, elcsenevésznek. A háború közelebb hozza egymáshoz, eggyé olvasztja az

önfeláldozásban, a hazaszeretetben, a kölcsönös segítségben a szíveket.

A háború a culturának a gyermeke, a culturával születik és növekszik s mégis az utolsó századok tapasztalatai azt tanúsítják, hogy a háború gyakorisága a magasabbrendű művelődés térfoglalásával inkább csökken. A háborút kiváltó ellentétek szaporodásával együtt halad ugyanis a humanismus haladása is. Az emberies gondolkozás visszariad a háborúval járó sok nyomorúságtól s amíg lehet, féken tartja a kitörni vágyó, összeütközni kész erőket, s így a haladó cultura nemcsak a háborút nemzi, hanem annak az ellenszerét is, mint ahogy az emberi szervezet is önmagára veszedelmes mérgeket s ezeket ártalmatlanná tevő ellenmérgeket is termel. S nekem megvan az az optimismusom, hogy ez az ellenmozgalom valaha elég erős lesz ahhoz, hogy lehetetlenné tegye a népek közötti feszültségeknek fegyveres kisüléseit: a társadalmi fejlődés logikája odautal, hogy az emberiség elvégre is meg fogja találni annak módját, hogy más úton egyenlítse ki az embercsoportok közt támadó ellentéteket.

De ne szójuk most az örökbéke szép álmát: nem időszerű az e pillanatban. Értsük meg az idők szavát. Háborúban élünk s nekünk most kötelességünk és létérdekünk, hogy egész valónkkal, lelkesedésünk, elszántságunk, bizakodásunk teljességével ennek a háborúnak s a szükséges és biztos győzelemnek a gondolatával forrjanak össze.

Érezzük és értsük át, hogy mi forog, most kockán: hassa át egész valónkat az a tudat, hogy veszedelemben forog ennek a hazának fennmaradása, nemzetünk léte, tehát minden, ami nekünk az életet értékessé és kívánatossá teszi. Ezt a háborút végig kell küzdenünk és győzelemmel befejeznünk. A győzelmet csak elszánt akarat, minden erőnk megfeszítése, korlátlan áldozatkészség és magunkban a győzelemhez szükséges bizakodó lelkiállapot változatlan fenntartása biztosíthatja.

Ez a háború is sajátlagosan emberi motívumok összeütközése, a szó rossz és jó értelmében. Bismarcknak az a jóslata, hogy a legközelebbi nagy európai háború gazdasági harc lesz, nem vált be. Ez nem merőben csak gazdasági harc, hanem inkább politikai, nemzeti aspirációk, emberi szenvedélyek összeütközése. Az emberi lélek erkölcsi gyarlóságaiból s nem a gyomor elfogadható szükségleteiből fakadó erők azok, amelyek valóságos gyűrűvé fonódtak össze körülöttünk és dicső szövetségesünk körül, hogy megfojtsanak, feldaraboljanak bennünket, hogy elvonják tőlünk az élethez, a továbbfejlődéshez szükséges levegőt és napsugarat. Egy erkölcsi törvényeket nem ismerő, rossz vezetőktől félrevezetett és felizgatott balkáni nép féktelen nagyzási hóbortja zsoldjába állt az északi colossus hagyományos, telhetetlen terjeszkedésvágyának és az egész világ feletti uralomra éhes kapzsiságának, s aknamunkával s a kihívások szakadatlan sorával s végül egy szörnyű merénylet gaszágával életére tört a mi békés monarchiánknak. S amikor a nagy német nép, híven állva a szövetségi hűség fogadalmát, hatalmas, legyőzhetetlen erejét a mi védelmünk szolgálatába állította, megmozdult a német nép ősi ellensége, a nyugtalan vérű, a revanche rögeszméjétől beteg francia nép s a Németország csodás gazdasági és kulturális emelkedésére régóta irigykedő, tengeri felsőbbségét féltő angol kalmárnemzet.

S emberi érzésekből s nem az anyagi megélhetés állati ösztönéből fakad a mi' küzdelmünk, a mi védekezésünk indító oka is ebben a reánk erőszakolt háborúban; de a mi szent meggyőződésünk szerint az emberi lélek nemesebb sphaeráiból, erkölcsi magaslataiból. A mi békeszeretetünkhöz a kétség árnyéka sem férhetett s azt, hogy a legnemesebb emberi tulajdonságokat, a jellem és szív annyi fényességét magában egyesítő agg fejedelmünk csak a béke eszméjének élt, még ellenségeink sem tagadhatják. Minket nem a gyűlölet nem az irigység vezetett, s nekünk csak egy érdekünk fűződik a háborúhoz, az, hogy biztosítsuk hazánknak a zavartalan, nyugodt fejlődés lehetőségét a meglévő keretekben. Mi magyarok nem kíváncsoztunk túl azokon a határokon, amelyekkel évezredek küzdelmes létében történelmileg kialakult a mai Magyarország. Nem volt más vágyunk, mint hogy ezeken a határokon belül békésen szentelhessük erőinket nemzetünk politikai és gazdasági kiépítésének s a nemzeti geniusunkban rejlő szellemi erők kifejlesztésének.

S midőn mi e hazát a monarchia földjét védjük, érezzük, hogy egyúttal harcosai vagyunk egy nagy emberi eszménynek: a civilizatio, a közös emberi cultura érdekének is. Magyarországnak, úgy látszik, a gondviselés által kijelölt történelmi hivatása, hogy védbástyája legyen a haladott nyugati műveltségnek a kelet előretörő barbarismusa ellen. Az idők változnak: az a keleti nemzet, amelynek előrenyomulását nyugat felé évszázadokon keresztül nekünk kellett föltartóztatnunk, íme most velünk együtt harcol a közös ellenség, a moszkovitizmus ellen, melynek szennyes hullámai, elárasztani igyekeznek a középeurópai művelődésnek gondosan ápolt talaját. Hogy mit várhatunk ettől a moszkovita áradattól, azt a kozák hordák garázdálkodása eléggé mutatja hazánk északi megyéiben, Keletporoszországban, Galíciában. A legnagyobb örület, amit ez a háború felszínre hozott, nyugati ellenfeleinknek az az állítása, hogy a civilizatióért küzdenek, mikor le akarják törni az emberiség által eddig elért legnagyobb műveltség hazáját, Németországot, mikor segédkezet nyújtanak ahhoz, hogy a kozák és szibériai hordák ellepjék Németországot, Ausztriát és a mi szép hazánkat s amikor idecsődítik Afrika és Ázsia barbár tömegeit s még a sárga veszedelmet is, Európa sok ezer éves kultúrájának a megsemmisítésére. Mi magyarok az osztrákokkal, németekkel ezt a culturát védjük. Szent a háború nekünk, mert nagy és nemes célokért ontjuk vérünket. Ahol a küzdelemnek ilyen erkölcsi alapja van, ahol ilyen erkölcsi erők szállnak síkra az erkölcstelenség ellen s oly szent akarat állja a küzdés nagy próbáját, ott a győzelem nem maradhat el. Ez a mi szilárd hitünk.

Magyarország fiai a nemzet és a király iránti hagyományos hűséggel, az önfeláldozás elszántságával ragadtak fegyvert és sereglettek a zászlók alá, mikor elhangzott a fejedelem hívó szava. A magyar nép meleg, lelkesedni tudó szíve, hősiessége, melyről történelmünk minden lapja tanúskodik, még mindig a régi.

S ami hőseink közt ott küzdenek ennek az egyetemnek a fiai is. Ti pelyhedző állú ifjak, akik elhagyátok a tantermek padjait, a laboratóriumokat, akik könyveiteket fegyverrel cserélve fel, ott küzdetek az északi és déli harctereken ennek az országnak s a culturának ellenségei ellen, hozzátok száll a lelkem.

Felkeres benneteket a nedves lövészárkokban, a harctér golyózáporában, a menetelések fáradalmai és nélkülözései közt. Elviszi hozzátok a mi üdvözetünket, hálánkat és azt a kívánságunkat, hogy minél előbb viszontláthasson benneteket az egyetem, a győzelem babérjával díszítve. Isten óvja és áldja meg hazánkat ebben a küzdelemben!

Orosz Emil

AZ ORVOSI TUDOMÁNYA HÁBORÚBAN

A háború az államtól, a társadalomtól s az egyesektől egyaránt nagy áldozatokat követel. Nagy hiba volna, ha ezeket titkolnók vagy elhallgatnók.

Ellenkezőleg, ismernünk kell azokat, hogy védekezhessünk ellenük, hogy hatásukat kisebbíthessük s veszteségeink pótlásáról gondoskodhassunk.

A háború borzalmi között felemelő és vigasztaló momentum: a betegségek ellen való védekezésben és a sebesültek gyógyításában elért siker. Az orvosi tudományok értéke a háborúban épen olyan mértékben emelkedett, mint a technikai tudományoké, csak hogy míg utóbbiak a rombolás, az öldöklés szolgálatában is állanak, addig az orvosi tudományok kizárólagosan azon célra törekszenek, hogy a betegségeket elhárítsák, azokat meggyógyítsák, a sebesülteknek enyhülést nyújtsanak, munkaképességüket visszaadják, életüket megmentsek.

A modern hadviselés óriás mértékben megnövelte a feladatokat, melyeknek betöltése az orvosi tudományokra vár. Minden jel oda mutat, hogy a múlt század munkája, melynek alapjait a német Koch és a francia Pasteur, a magyar Semmelweis és az angol Lister vetették meg, az orvosi tudományokat képessé teszi a nagy, szinte emberfeletti feladatok megoldására.

A feladatok sokaságából kettő emelkedik ki, melyeknek mindegyike jogosan számot tarthat a közvélemény érdeklődésére.

Az első a sebesültek gyógyítása.

A másik a betegségek s első sorban a járványos betegségek ellen való védekezés.

A sebesülések közt legtöbb a lövési sérülés. A kard- és bajonettesebzések egészen háttérbe szorultak, a golyó, a shrapnell, a gránát játszik a főszerepet. (A japán-orosz háborúban 1%-nál kevesebb volt a hideg fegyver által okozott sebesülés.) Míg régen a háborúban ember emberrel állott szemben, ma a roham az utolsó felvonás, melyet gyilkos tűzérési golyóharc előz meg. E helyzetben nem változtat az, hogy a repülőgépek felelevenítették a nyilak szerepét és pedig első ízben épen a most folyó háborúban. Francia és angol repülőgépekből kb. 5 cm. hosszúságú hegyes nyilak százait szórták le, melyek mélyen behatoltak a katonák és a lovak testébe.

A lövési sérülések között még aránylag legkevesebb fájdalmat s legkevesebb pusztítást okoznak a kis kaliberű puskaövegek, melyek tüdön, izmokon, sőt még a szíven s a koponyán is áthaladhatnak nagyobb roncsolás s veszedelem nélkül. A modern lőfegyvereknek ezen úgynevezett humánus voltát legelőbb az angolok rontották meg, Dum-Dum golyókkal. Ezek a történelem ítélőszéke előtt tanúskodni fognak arról, hogy az angolok a civilizációt milyen eszközökkel terjesztették Indiában. Ebben a tartományban van a Dum-Dum-gyár, ahol a lövegek külső acélburkolatát meghasítják, vagy lecsiszolják, hogy az ólommag ki nyomulva, az ember testében roncsolásokat hozzon létre. A shrapnell, mely sok száz golyót tartalmaz, csak akkor okoz tömeges és súlyos sebesülést, ha a katonák fölött kis magasságban robban föl. A gránátok pusztításai a legborzalmasabbak.

A sebkezelés módszere alaposan átalakult. Száz évvel ezelőtt a lövési csatornába forró olajat öntöttek, később a zúzott, roncsolt sebeket erős antiseptikumokkal (fertőtlenítőkkel) tisztogatták és mosták. Ma pedig alapszabály, hogy a lövési sérülést a katona magával hordott kötszercsomagjával fedje be, anélkül, hogy a sebhez bárki is hozzányúljon. Napoleon zseniális tábori orvos-főnöke, Larrey, a harc vonalban, a legradikálisabb eljárás híve volt, míg ma a Bergmann és Billroth példájára, a legnagyobb sebészek a legkonzervatívabbak s ma a harctér közelében a józan, teljes abstinencia uralkodik. Kiderült ugyanis, hogy a lövési sérülések gyakorlati szempontból nem tekinthetők fertőzött sebeknek s a sebcsatornába mégis

bejutott kórokozó csirokkal szemben a legbiztosabb védelmet a szervezet egészséges szövetei nyújtják. Annak ismeretét, hogy a fertőzés contact infectió útján jön létre, Semmelweisnak köszönhetjük s pusztán az ő tanának értékesítése és alkalmazása a háborúban is számtalan élet megmentésére vezetett.

Még nagyobb haladást mutathat az orvosi tudomány a betegségek ellen való küzdelemben. A háború betegségei első sorban a járványos betegségek: a kolera, typhus, himlő, dysenteria, pestis. Ezek régebben több, sokkal több áldozatot követeltek volt, mint a fegyverek. A krími háborúban a franciák 20.000 katonát vesztek sebesülés s 65.000-et járványos betegségek által; az amerikai polgárháborúban 110.000 katona halt meg fegyvertől, 225.000 betegségben. Már az osztrák-porosz háborúban 12.000 fegyver által okozott halállal szemben 16.000 betegség-halál áll, a német-francia háborúban 1870/71-ben 28000 német katona esett fegyvernek áldozatul s 15.000 betegségnek, ellenben az 1877/78-iki orosz-török háborúban 34.000 fegyverhalállal szemben 82.000 betegség okozta áll. Jelölül annak, hogy nem a járványok ereje gyöngült.

Ezen változásnak forrása, hogy megismertük a járványos betegségek kórokozóit s megtanultuk, mikép lehet azokat ártalmatlanná tenni. Hogy a siker csakugyan ezen nyugszik, azt néhány példával megvilágítom. A francia-német háború alatt a himlő nagy pusztításokat okozott, mind a francia hadseregben, mind a Németországban internált francia foglyokban, sőt Németország polgári lakosságában is, de úgyszólván teljében megkímélte a német hadsereget. A különbség onnan származik, hogy míg a német hadseregben az újraoltást szigorúan keresztülvitték, addig a francia hadsereg alig 34%-a volt beoltva, a polgári lakosságból még kevesebb s akkor Németországban sem volt még az újraoltás törvényesen szabályozva, sőt a járvány kitörésekor nem is állott elég oltóanyag rendelkezésre. A háború után megalkotott himlőoltási törvény Németországot teljében mentesítette, sőt a szomszédos Oroszországból behurcolt himlőesetek is izolálva maradtak; a hadsereg számára a mozgósítás első napján egy millió oltóanyag állott újraoltás céljaira rendelkezésre.

A typhus az amerikai polgárháborúban és a krími háborúban öltött nagy méreteket. Nagy áldozatot követelt az angoloktól a búr háborúban és a németektől az afrikai harcokban, előbbiben az angoloknak 42.000 typhus- esetük volt. A bántalom leküzdésére két módszert alkalmaznak: a katonák elhelyezését, ételmezését, ellátását, ápolását megjavították, a betegek elkülönítését keresztül vitték s az egészségeseket beoltották a Kolle által javasolt módon: előlt typhus bacillusculturákkal. A megbetegedések s a halálozások arányszáma rohamosan megcsökkent.

A kolera az 1866-iki porosz-osztrák háborúban töméntelen áldozatot követelt s tudvalevőleg ez a betegség a mostani háborúban is nagy szerepet játszik. A balkán-háborúban a bolgár hadsereg actió-képességét a kolera bénította meg, vagy legalább is nagy mértékben korlátozta, míg a görög hadsereget a rendszeresen és következetesen végrehajtott oltás folytán megkímélte.

A kolera elhurcolása ellen való védekezés módszerének tanulságos példáját adta Japán az orosz háború után. A hazaszállított katonaságot útközben felállított barakk-városok várták: fürdőkkel, izoláló helyiségekkel, desinficiáló intézetekkel. Naponta néhány ezerrel végeztek, összesen negyed milliót fertőtlenítettek. Az eredmény az volt, hogy Japán a kolerától mentes maradt.

A himlő, a typhus és a kolera ellen az orvosi tudomány két módszert állít sorompóba: a hygienikus viszonyok javítását és a specifikus oltást. A kiütéses typhus ellen csak előbbi jöhet szóba. De hogy pusztán annak alkalmazása is nagy eredményekre vezethet, bizonyítja a krími háború, a hol az angolok barakképítés, jó táplálás, izolálás által soraikból elűzték, míg a franciák között tovább pusztított. A kiütéses typhus Galíciában békében is előfordult volt, Oroszországban otthonos, előrelátható, hogy a tél folyamán meg kell vele küzdenünk.

A fertőző betegségek ellen való küzdelem ezen eredményességét a laboratóriumi

tudományos munkásság legszebb diadalának tekinthetjük.

Az aseptikus sebkezelés és a járványok ellen való küzdelem módszereinek alkalmazását van hivatva bizonyítani a genfi conventio. Ma ugyan a vöröskeresztet minden második ember, hordja vagy használja, de azért azt hiszem, nem sokan ismerik a genfi conventio stipulation:, azok közül pedig, a kiknek ismerniök kell, sajnos, a mint azt kétségtelenül bebizonyították, sokan nem respectálják. Talán nem lesz érdektelen, ha néhány szóval megismertetem ezen nagyfontosságú conventio keletkezését.

A sebesült és beteg katonák ápolásának célszerű és eredményes szervezése tulajdonképpen Florence Nightingale, a lady with the lamp nevéhez fűződik, magát azonban a genfi conventiót Henry Dunant hozta létre, aki a solferinói csata után, látva a háború borzalmaait, élete céljául tűzte ki, hogy azokat enyhítse. Fáradhatatlan agitációjának sikerült 1864-ben Genfben a legtöbb culturállam hozzájárulásával a megegyezést létrehozni, melyet 1906-ban revideáltak. A conventio lényege az, hogy sebesült és beteg katonák a hadviselő felek részéről egyenlő elbánásban részesülnek, sőt a sebesültek és betegek kicserélése már a harc után is közvetlenül megtörténhetik. A második fontos intézkedés, hogy az egészségügyi alkalmazottak és intézmények semlegesek és megkíméltetnek. A genfi kereszt, mely lényegében a svájci címer, biztosítja a védelmet. A genfi conventio az 1870/71-iki háború erőpróbáját kiállotta, sajnos, ugyanezt nem mondhatjuk a mostaniról. A német kormány kétségbevonhatatlan hiteles bizonyítékokat közöl arról, hogy a Belgiumban és Franciaországban megsebesült német katonákat a legkegyetlenebbül megkínózták, szemüket kiszúrták, fülüket levágták, szájukat fűrészporral tömték be, így fullasztották meg. S mit szóljak arról, hogy Szerbiában, Galíciában csapataink a segélyhelyre, a kötözőhelyre nem tűzhetik ki a genfi zászlót, hogy a sebesültek összegyűjtését megkönnyítsék, mert a védelmi jelvény haladéktalanul arra szolgál, hogy az ellenség a legádázabb tüzéségi támadást intézze ellene. Orvosaink közül sokan elestek, megsebesültek, fogságba jutottak, mert a genfi kereszt védelmében bíztak s nem akarták a sebesülteket elhagyni. Kétségtelen, hogy a háború befejeztével. szükséges lesz a conventio revíziója s annak megerősítése és eredményességének biztosítása.

De bármilyen felháborítók legyenek is azon szégyenletes merényletek, amelyeket még az úgynevezett culturnemzetek sorába tartozók is elkövetnek, a conventio áldásait nem tudják megghiúsítani, mert ez adott életet a betegápolás kiterjesztésének s az önfeláldozás, a jótékonyság olyan gyümölcseit termelte, melyek Dunant nagy munkájának halhatatlanságot biztosítanak.

A sebesült és beteg katonák ápolása és gyógyítása a most folyó háborúban olyan méreteket öltött, a milyenekre a múltban nem volt példa.

Soha olyan tömegű katona nem állott egymás: sal harcban, mint most, s a sebesülések aránya is emelkedett, azelőtt 10%-ra becsülték, ma a 20%-ot is meghaladja. Az ősz a járványos betegségek időszaka, a tél a fagyásokat, a légzőszervek betegségeit, az ízületi bántalmakat hozza magával. Ilyen tömegek ellátása a hadsereg egészségügyi szolgálatát a legnehezebb problémák elé állítja. Orvosaink s az egészségügyi csapatok óriási munkát végeznek. Természetesen a szakértelmen kívül a helyes organisatióknak döntő szerepe van. Ezt maga a nagy orosz sebész, Pyrogoff hangsúlyozta, épen ezért a hadműveletek területén, a feladat teljesen magára a katonaságra nehezedik, sőt még az úgynevezett tápterületeken (Etappen-Gebiet) is csak korlátolt mértékben érvényesülhet a polgári és önkéntes segítség.

A harctér viszonyait mi innen hazulról nem is ítélni tudjuk meg, ezekre kevés befolyást gyakorolhatunk, épen ezért nem is mondhatok mást, mint azt, hogy minden jel szerint collegáink, tanítványaink méltók hősies seregünkhöz.

De annál is inkább foglalkozhatunk azon feladatokkal, melyek az orvosi tudományra a hazai földön várakoznak. Az az ország, mely a békében gondoskodott közegészségügyi viszonyainak rendezéséről, az meg fog küzdeni a háború fokozott feladataival is, az az ország,

melynek közegészségügyi viszonyai rendezetlenek, súlyosan fog szenvedni a háború betegségeitől. Az előbbire példa hatalmas szövetségesünk: a Németbirodalom. A járványos betegségekről 1900-ban hozott birodalmi, a ragályos betegségekről 1905-ben hozott porosz törvény alapján az egész birodalmat behálózták vizsgáló állomásokkal, melyek lehetővé teszik, hogy a ragályos betegség diagnózisát gyorsan és biztosan megállapítható legyen. A fertőtlenítő intézetekben magában Poroszországban 4000 embert képeztek ki. Ezen helyzetnek köszönhető, hogy 1905-ben a midőn Oroszországban 100.000 ember halt meg kolerában, a vele szomszédos Németbirodalomban 88. Oroszországból, a hol a himlő állandóan otthon van, 5 év alatt 1500 esetet hurcoltak be s ennek ellenére egyetlen esetben sem terjedt tovább.

E törvények lelkiismeretes végrehajtásán kívül Németország közegészségügyének a háborúra való elkészültségét főleg kórházügye biztosítja. A Németbirodalomban már békében 300.000 ágy állott készen beteg és sebesült katonák felvételére s a háború első négy hetében e számot újabb 200.000 ágygal emelték.

Németország halálozási aránya 1875 óta, amióta a közegészségügyi intézkedések alapját a tudományos búvárlat alkotja, 26-ról 15-re csökkent, tehát 41%-kal (nálunk 24-25). A tuberculosist, ezt a nehezen leküzdhető ellenséget is legyűrték, mert 1876-ban Poroszországban 1000 élöre 33, 1912-ben pedig már csak 14 tuberculosis-halál esik.

Az önkéntes betegápolás szolgálatában 44.000 ápoló áll, 65.000-en vannak kiképezve sebesültek szállítására, 54 kórházvonat à 40 kocsi 17.000 súlyos sebesült szállítására szolgál; kötszerek, gyógyszerek óriás mennyiségben felhalmozva s a polgári egészségügyi szolgálat is katonailag szervezve és fegyelmezve.

Valóban joggal mondhatjuk, hogy egy ország, mely így tudja a tudomány fegyvereit használni, amely megküzd az emberiség legnagyobb ellenségeivel: a kórokozó baktériumoknak mondhatnám végtelen számával, – azt nem fogják ellenségei sem megsemmisíteni, sem letiporni!

Nagyon természetes, hogy ezen adatok felsorolása után azon kérdésre várnak tőlem feleletet, hogy vajjon mi élünk-e ilyen mértékben a tudomány fegyvereivel? Bármennyire is érzem s tudom, hogy ma nincs itt a recrimináció ideje, mégis megadom a választ, megadom pedig azért, mert még most sem késő, hogy pótoljuk legalább azt, amit pótolni lehet. Elég erősek vagyunk, hogy ne kelljen magunkat ámítani. A hely pedig, amelyről szólok, nemcsak jogot ad, de kötelességemmé is teszi, hogy az igazságot hirdessem.

Járványtörvényünk ma sincs, pedig Nagybritannia, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Svájc, Svéd- és Norvég-országok, Dánia, Japán mind, sőt még Ausztria a maga nehéz parlamenti viszonyai között is megalkotta. Nálunk 1896-ban készült el az első tervezet, de megakadt.

Kórházügyünk tagadhatatlanul fejlődött és pedig az 1898: XXI. t.-c, hatása alatt, mely a betegápolást államosította, de amikor e törvény már nem teljesíthette tovább feladatát s egy takarékos, de bölcs pénzügyminister javaslatára a törvényhozás milliókat adott kórházépítés céljaira, a gyors cselekvés helyett hosszú tárgyalás következett. Az 1904-ik évi beruházási törvény két milliót adott elmekórházra s 10 év alatt nem készült el. Bizony mondom, dum Roma délibérát, perit Saguntum! A közegészségügy államosítása még a közigazgatását is megelőzhette volna, amint az az állategészségügygel megtörtént, e helyett azt csak követni fogja.

A válaszom ezek után nem lehet más, mint az, hogy békében a közegészségügy érdekében nem használtuk ki eléggé a tudomány fegyvereit.

De amit lelkesedés, önfeláldozás, szorgalom a mulasztottakon pótolhat, az megtörténik. A háború első hónapjában Budapesten alig állott 5000 ágy sebesült és beteg katonák rendelkezésére, ma 35.000, az egész országban akkor 30-40.000, ma 200.000-nél több. De ez csak azt bizonyítja, hogy Magyarországon a nyugvó energia óriás mennyisége van

felhalmozva, de nem elég azt eleven erővé alakítani, azt tervszerűen kell felhasználni és irányítani. A palota kényelme, az épülő barakkok százai, az átalakított gyárak, intézetek csarnokai, sőt még a gyöngéd szeretetteljes ápolás sa jó élelem sem elégséges. A sebesültek és betegek gyógyításához a szakértelem nélkülözhetetlen.

Milyen bölcsen gondoskodtak mindezekről a németek. Minden hadtesthez a sebészet egyetemi tanárait küldték tanácsadókul, a hadtápterülethez a higiénie egyetemi tanárait küldték consiliariusoknak s mikor a svájci szövetségtanács Kollenak, a berni egyetemi tanárnak, ki mint német állampolgár a mozgósításkor bevonult, felmentését kérte, a német kormány azt válaszolta, hogy bármennyire elismeri is a svájci kormány óhajának méltányosságát, nem teljesítheti, mert a tudományt, a szakértelmet nem nélkülözheti. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy a mi közigazgatásunk a tudomány képviselőinek javaslatait illetéktelen beavatkozásnak tekinti. Legalább békében így van! De most reménylem, másképp lesz. S ennek reményében megmondom, hogy a kórházügyben, a beteg- és sebesült-ápolás ügyében rendet kell csinálni! A gyöngébb, kellő orvosi kezelést nélkülöző intézeteket az erősebb centrumokhoz kell affiliálni. A vidéken épülő barakkok szakértő vezetőit designálni kell s befolyást kell biztosítani az építkezésre s berendezésre, úgy amint azt a főváros bölcsen megtette.

Így kell gondoskodnunk arról, hogy a most hevenyében készülő kórházak feladatuknak megfeleljenek.

Ha pedig elérkeztünk az orvosi segítség-nyújtás határához, nem szabad megfélekednünk a gyógyíthatatlanokról sem. Nem szabad elhagynunk a vakokat, a bénákat s a nyomorékokat sem. Az orvosi tudomány, egyesítve az ipar produktív erejével, keresetképesé s ez által meglegedettekké tudja tenni őket.

Valóban ma a háború sorsát nemcsak a személyes bátorság dönti el, hanem még inkább a hadvezetőség szellemi képessége, a háború borzalmait nemcsak az önfeláldozás, áldozatkészség enyhíti, hanem a tudományos munka.

Bismarck mondja, hogy aki egyszer látta a csatatéren a haldokló harcos megtört tekintetét, az meggondolja, mielőtt háborút kezdene; ugyancsak ő mondja azt is, hogy nem tudta volna elviselni a béna katona tekintetét, ha nem lett volna meggyőződve róla, hogy a háború, melynek viselésében közreműködött, elkerülhetetlen volt. Államférfiaink lelkiismerete nyugodt lehet, hogy a reánk kényszerített harcot felvették, mert a mai háború a magyar nemzet, a monarchia legjogosultabb önvédelmi harca. A mi kötelességünk, hogy a háború szenvedéseit enyhítsük, s ebben az orvosi tudománynak elől kell járnia.

Alexander Bernát

A HÁBORÚ, MINT NEMZETNEVELŐ

I.

Van-e jogunk a háborúról, mint nemzetnevelő tényezőről szólni, vagy ez is egyike azoknak a vigasztaló szólásoknak, melyeket kitaláltunk, hogy ne csak rémülettel gondoljunk a háborúra? Nevelőnek ugyancsak zord egy nevelő! A nemzetet nevelik a múlt hagyományai, az egyházak és iskolák, az állami élet intézményei, de mindezek nyájasan, emberségesen közelednek hozzá és lassan, hosszú időn át éreztetik vele nevelő erejüket, melynek csak úgy lehet igazi foganata. A háború váratlanul, rettenetes erővel tör be hozzánk, pusztítja fiatalságunkat és férfi-erőnket, rombolja vagyonunkat, kockára veti legdrágább javainkat; miben és miként nevelhetne bennünket? Abban lássuk nevelő hatását, hogy a szerencsétlenségben közelebb jutunk egymáshoz és a szegénységben mértékletességet és szerénységet tanulunk? Nem vetem meg ezeket a hatásokat sem, sőt örülök nekik, de ezek más nagy bajok alkalmával is mutatkoznak, nem a háború hatásának sajátosságai. Honnét ismerhetnők meg ezeket?

Talán a történet adhatna rá útmutatást? A történet bizonyára a legérdekesebb, a legfontosabb tudomány, de tanulságok levonására vajmi ritkán alkalmas, mert a történet eseményei millió szálból fonódnak össze és ezek a szálak mindig mások. Ha az egyik bölcs azt mondta, hogy semmi sem új a nap alatt, a másik ugyanannyi joggal kijelentette, hogy minden mindig változik és senki kétszer ugyanabba a folyóba nem léphet, mert közben ő is, a folyó is más lett. Vannak háborúk, melyekre nagy föllendülés következett, míg mások hosszú időre megbénították a nemzeteket. A harminc éves háború után Németország évtizedeken át nyomorgott, a napóleoni harcok után következett a szent szövetség áldatlan korszaka, a népek elnyomása, véres forradalmak, melyeknek utóhatásai talán még most sem múltak el egészen. A német-francia háború elsöpörte Napoleon romlott uralmát, de hátrahagyta a szívekben a bosszú érzését, mely a mostani világháborúnak egyik véres tényezője. Németország államai ugyanakkor egyesülhettek, a birodalom fölvirágzott, de ellenfeleinek irigysége még gyorsabban nőtt és valóságos Összeesküvést szervezett ellene, melyre példa nincsen a történetben. Oroszország a japán háborúból csak azt a tanulságot vonta le, hogy jobban kell fölfegyverkeznie és nem Ázsiában, hanem Európában a világoralomért küzdenie. A szerencsés háború sokszor elhízottakká tette a nemzeteket, a szerencsétlen főleg fegyverkezésre ösztönözte őket. Angolország mindig harcol valamelyik világrészben, mindig eltulajdonít valamit, de a szerencsés harcoknak ez a folytonos láncolata csak növelte étvágát, fokozta türelmetlenségét és hihetetlen gögösséget tett az angol nemzeti karakter uralkodó vonásává. Ki tud itt eligazodni és hol látjuk azt a nevelő hatást, melyben hinni akarunk, nem mert vigasztalódnunk szeretnénk, hanem mert nagy szükségét érezzük? Nem most fedezzük föl ezt a szükségét. Régen, a háború előtt, kétségbe voltunk esve nemzetünk életének betegségi tüneteinek. Ha volt nemzet, mely belsőleg nem volt elkészülve erre a háborúra, akkor a miénk volt az. Úgy marcangoltuk egymást, mintha cirkuszi látványt akartunk volna szolgáltatni a néző nemzeteknek. A nemzeti összetartozás érzése fent és lent egyaránt gyöngült. Az idegenek kultusza megtalálta undok szövetségesét a saját magunk lekicsinylésében. A művelt Nyugatról mindig úgy beszéltünk, mintha mi volnánk a műveletlen Kelet. Úri büszkeségünk már-már veszendőbe ment; nem tudtuk, mire legyünk büszkék. A fölbujrázott nemzetközi bűnököt hamar elsajátítottuk, a könnyű gazdagodásért való hallatlan versenyt, mely gazdasági becsületünket kikezdte, az ostoba fényűzést, a kicsapongó életet, a lét igaz érdekeinek lenézését. Hiszem, hogy ez a rothadás nem támadta meg a nemzet velejét, de a védekező, életfenntartó erők ellenhatása nem nyilvánult meg kellő

hévvel.

Ha bízhatunk abban, hogy a nagy háború jóra fordítja sorsunkat, akkor könnyebben elviselhetnők bajainkat. Ha némi valószínűséggel hihetnők, hogy a népek véres mérkőzése egész Európára tisztító hatással lesz, akkor nyugodtabb lélekkel várhatnók be a háború lezajlását. De erre a célra magasabb álláspontra kell emelkednünk, mint amelyről előbb a háborúk példáiban kerestünk okulást. Az európai fejlődés nagy fázisait kell tekintenünk. Kerülőt kell tennünk, hogy célhoz érjünk. Erre kérem szíves figyelmüket és türelmüket.

II.

Modern kultúrai fejlődésünk hasonlít a nagy folyókhoz, melyek sehol meg nem szakadhatnak, de néha nagyot fordulnak, hogy azután nagy erővel igyenes irányban tovább haladjanak. Ily nagy fordulatot jelent e fejlődésben a XVII. század, melyben az elméleti tudást, a tudományt teszik az emberi élet legfőbb eszményévé, a tudomány legtökéletesebb típusát pedig a matematikában, az astronomiában, a fizikában találják. Nem akarom a kerülőt, melyen megindultam, még nagyobbá tenni és elhagyom ennek az új ideálnak a részletes rajzát, de annyit el kell mondanom, hogy ezek a nagy elmék a tudást az élet legfontosabb ügyének, a legfőbb boldogságnak is tekintik.) A praktikus angol Bacon a tudást gyakorlati haszna miatt isteníti, de ő sem a kis anyagi érdeket, hanem az embernek a természet fölött való uralmát tartja főcéljának. Descartes és Spinoza mindenről lemondanak, hogy a tudásnak élhessenek, de ők bármily nagyok, nem kivételek, ő bennük csak hangsúlyosabban szólal meg, ami áthatja az egész korszakot, azokat, kik a kort vezetik. Mi alig tudjuk elképzelni azt a büszkeséget, azt a gyönyörűséget, mely az emberek lelkét átjárta, midőn a tudomány végtelen óceánját fölfedezik és oly viharos menetben bejárják. Emellett minden egyébnek csökken az értéke, főleg miután az új tudomány gyakorlati alkalmazásának haszna ép oly hatalmas, mint a szellemi látkör végtelenségén érzett dagadó öntudat. A középkori ember is nagyszerűen eszes és elmés, de főleg a vitatkozásban; a XVII. század embere nem vitatkozik, hanem bizonyít. Amaz bámulatot kelt éleselműségével; ez biztosságot ad, ami egészen más, sokkal több és merőben új. A XVII. század emberei úgy érzik, hogy velük kezdődik a világ és innét van, hogy nekik, kik oly nagy fejlődést indítottak, semmi értékük sincs a történeti fejlődés és a múlt kultúrai értéke iránt. A nagy fénynek megvannak a maga árnyékai.

Mégis körülbelül száz évig tartott, míg az új életideál meghozta a maga gyakorlati gyümölcsét, azaz míg széles rétegek ideáljává lett és a tudást tette jóformán az egész élet megváltójává. A XVIII. század a XVII-dikkel szemben, amely az igazságokat találja és formulázza, a fölvilágosodás korszaka, az igazságok népszerűsítésének, terjesztésének ideje. A nagy óceánt most temérdek kisebb hajó és csónak szeli, persze főképp a part közelében. A tömeg természetesen nem éri be a tudásért való tiszta tudással, hanem új vezérei segítségével az egész társadalmi, állami, erkölcsi életet a tudás útján akarja szabályozni, azaz újjá alkotni. Innét erednek azután azok a nagy konvulziók, melyek az államokat rángatják és tépik; azek kínjai közt születik meg az új modern kultúrai állam Európában.

Ezt a XVIII. századot mi maiak jobban értjük, mint a XVII-et, két okból. Az első az, hogy a fölvilágosodás munkáját mi nekünk is végeznünk kell, még sokkal nagyobb mértékben, mint a XVIII. századnak. A kor demokratizmusa megszázsorozta azok számát, kik a fölvilágosodást szomjazták; a XVIII. században az emberek főleg pusztán humanizmusból hogy többeknek legyen részük a tudás gyönyörűségében, terjesztették a tudást; mi pedig ebből azokból is, de gyakorlati tekintetek miatt is legfontosabb, legsürgősebb feladatunknak ismerjük a felvilágosodás terjesztését, mert kultúránk legnagyobb veszedelmét látjuk abban, ha a tömegnek nincsen része benne. Csak a legszélesebb alapon nyugvó kultúra biztos, egészséges és termékeny. A második pedig az, hogy a XVIII. század a kultúra terjesztésének gondolatában örök érvényű igazságot mondott ki. A századok elmúlnak, de az igazságok,

melyeket termeltek, nem vesznek el. Tudás nélkül nincsen boldogulás ezen a földön. Ezt nem kell itt hosszasan fejtegetnem. Egész iskolarendszerünk folyton növekedő hálójával a tudás terjesztésének és gyarapításának van szentelve. Nem csoda, ha a XVIII. század minden korlátoltsága mellett oly kedvesnek és rokonnak tűnik föl előttünk.

Korlátoltságát említem a XVIII. századnak és ez csakhamar kitűnt. Az értelmi felvilágosodás terjesztése maga után vonta az új igazságok gyakorlati érvényesítését, új állami és társadalmi rend megalkotását, ez pedig nem az embernek pusztán elméleti természetéből telt, ehhez egyéb kellett, akaró és cselekvő erő, az a rejtelmes valami, ami a gondolatot átviszi a valóságba, az az irracionális elem, melyet akaratnak nevezünk. A XVIII. század vége véres tettekbe fúl. Goethe Faustja, midőn az evangélium fordításához készül, már az első sornál fennakad. Kezdetben volt az ige, a szó. Hát érhet annyi ige, szó? Talán így lehetne: Kezdetben volt az értelem! De van-e értelemnek alkotó, teremtő ereje? így kell írni: Kezdetben volt a tett! Ha a XVIII. század az értelmi felvilágosodás kora, a XIX. az akarát, a cselekvés, az óriási vállalkozások kora. A XVII. században többen gondolkodtak, mint Krisztus óta összevéve, a XVIII.-ban több tudást terjesztettek, mint a világ teremtése óta, a XIX. század a legnagyobb vállalkozások, cselekvések kora. Ez a század látta elején Napoleon lángelméjének tetteit, közepén a nagy forradalmakat, majd Németország, Olaszország egyesítését; ennek a századnak az emberei a legbátrabb és legkitartóbb utazók; a tudománynak gyakorlati alkalmazásai oly merészek, hogy egy görög ember legnagyobb phantasiája még elképzelni sem tudta volna. Ez a század szülte a socialismust és a socialis törvényhozást. Csak a művészetben nem mérkőzhetik előbbi századokkal és a tudomány egészben véve mégis gyakorlatibb irányú, talán az orvosi tudományok haladása a leghatalmasabb. Mindez megerősíti azt a gondolatot, hogy az akarát a század uralkodó vonása. A filozófiában rendszerek keletkeznek, melyek, mint Schopenhaueré, az akarátban látják az egyedüli valóságot és azt tanítják: minden akarát. Az is jellemző, most az akarát hiánya tűnik föl leginkább az embereknek. Az iskolában a túlságos elméleti, értelmi kiművelés kárára van az akarati életnek; az életben a hivatalnoki pálya a legintelligensebb százazerekből kiszíjja az akarát erejét. Az állami és a legtöbb magántisztviselőnek is nem kell, sőt többnyire nem szabad akarnia. Ezek lelke óraműjárásra rendezkedik be. Ha azután a sok elsorvadt akarátú ember közt akaró ember jelenik meg, játszva jut előre, mert semmit annyira nem becsülnék, mint az akarátot, az akarni tudót. A nevelők meg folyton azon töprenkednek, hogyan neveljék az emberben az akarátot, a cselekedni tudást. Ily ellentétes ez a két század, szinte a szélsőségig ellenkezének, ha, amint mondtam, amit az egyik század létesített igazán értékest, a következő meg nem tartaná. A XIX. század az értelmi műveltséget nem csekélyli. Sőt az iskola, a maga konzervatizmusánál fogva, ma inkább a XVIII. század jellegét hordja magán, inkább az értelmi munkára nevelést végzi, mint az akarát fejlesztését. Igaz azonban, hogy az utóbbi nem is igen áll módjában. A cselekvésre igazán csak a cselekvő élet nevelheti az embert és hogy ez a hivatalokon kívül mégis elég jól végzi a dolgát, mutatja a XIX. század uralkodó jellege. Ha mégis sok vértelen alak akad korunkban, az egyes-egyedül a bürokrácia túltengéséből és az iskola túlságos elracionálizálásából származik.

Mi lesz már most a XX. század jellege, illetőleg mutatkoznak-e jelek, hogy valami új mozzanat merül föl az európai fejlődésben? Igen jól tudom, mily bajos ily dologban jóslatot mondani és hogyan tud-hatnók, mi fog abban a században történni, melynek, most az elején vagyunk; de mélyen meg vagyok győződve, hogy minden korszaknak egyaránt sajátossága, hogy azokat termeli, mik magafentartására szolgálnak. Élni akar, érzi ennek akadályait és ezek ellen küzd ösztönszerűen. A XVII. század produkálta a tudást, mert a tudatlanság, a babona fulladással fenyegette. A XVIII. század át akarta alakítani az életet az igazság útmutatása szerint. De e célra magával kellett ragadnia a tömegeket, e nélkül nincs forradalom. Ezért lett jelszava: az emberek fölvilágosítása. A XIX. századnak óriási tetterőre volt szüksége, hogy az új tudomány alapján a föld arcát az emberi élet javára megváltoztassa.

A XX. századnak ott kell reagálnia, ahol a maga baját érzi. Hol érzi?

A felvilágosodás kora túlságos nyomatókkal művelte az értelmet, lapossá tette a gondolkodást, szárazzá az életet, merevvé a cselekvést. A történeti életnek egyik sajátossága, hogy az új princípiumokat a végsőkig kimeríti és ezzel a nagy változást előkészíti. Nem feszítette-e túl a XIX. század az akarat, a cselekvés princípiumát?

Az akarat bizonyára a legnagyobb erő a szellemi világban, de korlátlan szabadságában ép úgy ronthat, mint alkot. Az akaratnak az a korlátja pedig, mely megóvja a rontástól, az erkölcs. Ki merem mondani, hogy a XIX. század, megrészegedve az akarat műveinek nagyságától, ép ezt a korlátot rongálta.

Jól tudom, hogy midőn ezeket mondom, veszedelmes talajra lépek. Többféle veszély leselkedik rám. Ha tételemet példákkal próbálom igazolni, az unalmas, laikus prédikátor színében tűnöm föl, akit nem igen szívesen hallgatnak meg. Annyira bent vagyunk az akarat kultuszában, az akarat sikereinek bámulásában, hogy az erkölcsi aggodalmak hangoztatása különösnek, majdnem komikusnak tűnik föl. Ellenem vetik majd, először, hogy a világ semmiképp sem lett rosszabb, mint volt, hogy mindig voltak lelkiismeretes, jóra való, ideális emberek, míg mások erőszakosak, furfangosak, kapzsis és gonoszak, és hogy mindez az emberi természetben és az emberek társas együttélésében gyökerezik. Másodszor pedig, hogy ép ezen alig tud változtatni a történeti fejlődés. Mindig úgy lesz, mint volt. Az az aranykorszak, melyben az emberek bűn nélkül éltek, sem a történeti élet elején, sem a végén, azaz sem a múltban, sem a jövőben nem volt és nem lesz. Az embereket lehet tudósabbakká tenni, de nem jobbakká. A történetet nem erkölcsi mozzanatok mozgatják, hanem szenvedélyek, érdekek és talán az értelmi belátás is. A legerősebb indíték talán mégis az érdek és ha az érdekek súrlódását és ellenkezését tudjuk csökkenteni, túrhetővé tehetjük az életet a földön.

E veszedelmekkel azért merek szembeszállni, mert nem fogok soká időzni ezen a síkos területen. De néhány föltűnő példának és jelnek fölemlítésétől nem tartóz kodhatom.

Aki a világ életét csak némileg is megfigyeli, világszerte egészen egybehangzó tényeket fog találni, melyek az erkölcs szempontjának teljes mellőzéséről tanúskodnak; egyszersmind világszerte hasonló panaszokat is hallhat, melyek erről felhangzanak. A gazdasági élet terén egyike volt a legveszesebb gondolatoknak a *laissez faire* elve, hogy mindenki használja föl jóformán korlátlanul gazdasági erejét és eszét és használja ki a gyöngéknek, a védteleneknek ügyefogyottságát. Ez az elv szülte a socialismust, a munkások szövetkezését a tőke hatalma ellen és ezzel oly szakadást idézett elő a modern társadalomban, mely ennek látszólag oly szilárd alkotmányát összedüléssel fenyegeti. Nem mondom, hogy az erősek gonoszul törnek a gyöngék java ellen, de annyi bizonyos, hogy nem törődnek vele, hogy az erkölcs szempontját távol tartják gazdasági számvetésüktől, melyet ez a szempont igen kényelmetlenül zavar. Bizonyítják, hogy ez másképp nem lehet. De jó-e az az elv, mely ily eredményeket szül? Mégis minden gyáros megmosolyogná azt a gondolatot, hogy ez így nem maradhat. A politikusok, hogy más tárgyra térjek, nem mosolyognának, hanem talán kacagnának is, ha a politikai hatalomért való harc erkölcsmentes eszközeit szemükre hányónák. Hiszen ők egyenesen arra a célra találták ki az egyéni becsületnek a politikai moráltól való megkülönböztetését: Hirdetik, hogy valaki lehet, mint egyén kifogástalanul becsületes ember, de mint politikus hazaáruló, gazember, vagy örült. Ha még feljebb emelkedünk és a nemzetközi politika viszonyait nézzük, a közönséges erkölcs elveinek jóformán teljes mellőzését találjuk. Az erősebb diktálja, mit tekintünk jognak. A szövetségesnek hátat fordítani, sőt azt hátba támadni nyílt vita tárgya olyanok részéről, kik népük vezérei gyanánt szerepeinek. Hazudni, rágalmozni, csalni: megengedett, illetőleg nyíltan gyakorolt eljárások. A háború nemzetközi jogszabályainak tiprását mindennap tapasztaljuk. Tegyük föl, hogy valaki ezen az úton boldogul: nem lesz-e ennek semmi hatása annak a nemzetnek a lelkére, melynek ez javára szolgált? Nem fog-e ez a példa méregként behatolni a nemzet vérkeringésébe, erkölcsi életét

általában megkárosítva, amely nélkül mégis csak állati életet élnénk? Idáig nem szoltam semmit az egyesek életéről. De nem tapasztaltuk-e rémülettel, hogy a modern fejlődésben oly individualismus kap lábra, mely a nagy közösségek összetartó erejét rendkívül csökkenti? Az individualismus semmit sem akar adni a közösségnek, csak kapni tőle. Okosan kivonni magát minden közkötelesség teljesítése alól oly ügyességnek látszik, mellyel érdemes eldicsekedni. Hiába mondjuk az ilyeneknek: Ha mindenki úgy tesz, mint ti, akkor összeomlik a közösség. Ők cinikusan felelik: mindig akad elég bolond, aki helyettünk is dolgozik és a mi kötelességünket is teljesíti. Fennállhat-e így társadalom? Az egyéni élet tisztasága és tisztessége is avult előítéletté kezd válni. Majdnem nyíltan hirdetik, hogy mindenkinek jogában áll élvezetét ott keresni, ahol találhatja. Csak az akarat dönt, az én akaratom, melyet okosan kell keresztülvinni. A stréber szót és fogalmat bizonyára a XIX. század szülte, de mindenesetre a stréber tipikus alakja a századnak. Számára az erkölcs helyét a büntető törvénykönyv foglalta el.

Elfogadom, hogy ezek csak tünetek, csak aránylag mégis szűk körre szorító jelenségek, hogy a legtöbb nemzet velejében még egészséges, de sokan érzik a közelgő vészt és nagy nyugtalanság fogja el azokat, kik a vihart megelőző fülledtségtől szenvednek. Már nemzetközi congressus is alakult az erkölcsi nevelés kérdéseinek megvitatására. Mind remény nyel, félve, aggódva nézzük az iskolát, melyben a jövő nemzedék kialakul. Meg lehetünk-e elégedve nevelő hatásával? Fölfedeztük, hogy nevelő ereje föltűnően csökkent és nem tudjuk, hogyan erősítsük azt, mi-kép egyeztessük meg értelemfejlesztő erejét nevelő feladatával. Talán szabad említenem, hogy a háború kitörése előtt tanulmányt írtam ezen a címen: *A nagy iskolai kérdés*, mely az iskola nevelő hatásának kérdését minden más fölé helyezi és a mostani eredményt szomorú rezignációval említi. Bizonyosnak látszik előttem, hogy a középiskola azelőtt jobban és inkább nevelte növendékeit, mint a XIX. századé és mind valljuk, hogy erkölcsi nevelés nélkül az értelmi sem tud teljessé válni. Hiszen az értelem helyes és kellő használata is egészen az akaraton fordul meg, épséget, egészséget csak ez tud adni a léleknek.

A XX. századnak főfeladata csak ez lehet: erkölcsivé tenni az akaratot, az életben és az iskolában, a politikában, a társadalmi életben, a nemzetek nemzetközi érintkezésében. Ez nem lehet lehetetlen. Mert ha a XVIII. század oly rendkívül nagygyá tudta fejleszteni az értelem felvilágosítását, akkor be van bizonyítva, hogy tudatos ráhatás által igenis lehet irányozni a történeti fejlődést, az emberek együttes cselekvését. A kik azt állítják, hogy ez más volt, hogy az értelem fejlesztésére vannak módszereink, az akaratéra nincsenek, hogy itt mindent át kell engedni a történet azon erőinek, melyeket nem mi igazgathatunk, az lemond a nemzetek életéről, az úgy jár el, mint a paraszt, ki a doktort nem hívja a beteghez, mert pénzbe kerül és úgysem használ. Mi mélyen meg vagyunk győződve, hogy a nemzetek és az emberiség életében van célszerűség, hogy a nemzetek életakarata megteremti azokat az eszközöket, melyekkel életüket fenttarthatják és fejleszthetik. A kik erre képtelenek, halálra vannak ítélve. Az erkölcs veszendőben van, tehát ezt kell megmenteni és meg is fogjuk menteni. A XX. századnak az erkölcsi élet reneszánszának kell lennie.

III.

De milyen szerepet tulajdoníthatunk itt a háborúnak, mennyiben járulhat az hozzá a nemzet neveléséhez? Röviden kifejezve, három tekintetben fontos a háborúnak szerepe abban az erkölcsi újjászületésben, melytől az emberiség üdvét várjuk. Az első az akadályok eltávolítása, a második az emberi élet igaz értékeinek fölismerése, a harmadik e fölismerés gyakorlati érvényesítése.

A legfőbb akadály az erkölcsi regenerációban bizonyára a megszokás hatalma, mely szelíd lejtőn észrevétlenül visz bennünket lefelé. A megszokás ellen csak nagy élmények használnak, amelyek megállítanak bennünket, fölforgatják valónkat, kiragadnak a mindennapi életből és a lét nagy kérdéseivel állítanak szembe. Ily nagy és szörnyű élmény a háború, mely

megremegteti lábunk alatt az oly szilárdnak hitt talajt, fölkel nyugalmas bizalmunkból és a legfelsőségebb embert is, a föld nagy hatalmasait az emberi erő, hatalom, élet véges voltára, semmiségére emlékezteti. Szenvedések és remegések között meg kell születniök az emberek lelkében a nagy lelkiismereti és létkérdéseknek: Mik vagyunk? Mit érünk? Nincs ember a világon, aki e kérdések súlya alatt le ne görnyedne. Nincs senki, akinek a szeme meg ne nyílnék, aki meg ne látná, hogy csak a nemzet halhatatlan, hogy az egyén csak benne élhet, tőle kapja minden erejét és őt tartozik szolgálni. Aki magának rakja félre, amivel nemzetének tartozik, az tolvaj, és ez a tolvajlás annál csúfosabb, mert nem lehet könnyen rajt' érni az embert és nincs paragrafus ellene. Ily meglepetésszerű magára eszmélése az embernek az erkölcsi megújulás szükséges kezdete.

Az emberi élet értékeinek helyes megbecsülése is bensőleg kapcsolatos a háborúval. Ilyenkor hull le az álarcz az emberek ábrázatáról és illúzióink egyszerre szétfoszlanak. A nagy rázkódásnak olyan a hatása, mintha az ember egyszerre fölbredne álmából és csudálkozva látná, mily más a valóság, mint az álom. Nem tetszenek-e nekünk álmoknak ami politikai küzdelmeink, melyeket csak nem rég vívtunk? Még pedig nem azért, mert most nem érnék rá ilyenekre, hanem mert most a valóságot pillantottuk meg. Eddig úgy éltünk, mintha a magunk országában mindent megengedhetnénk magunknak és vaksággal megverve, nem láttuk, hogy játékainknak igen alattomos nézői voltak. Azt is tudjuk most már, milyenek valójukban a francziák és angolok, akik úgy tesznek, mintha őket akarnák elpusztítani. Föltárult előttünk a világnak a fölszín alatti része és elborzadtunk. Magunkat is jobban ismerjük. Tudjuk, kiket becsülünk, kik mutatkoztak férfiaknak, kikben lakik odaadás. Mindenki, aki a maga módja szerint, a maga erejéhez és helyzetéhez képest részt vesz a háborúban, él a közösségért, a maga számára is elévülhetetlen kincset halmoz föl lelkében. Az megnövekedettnek, megjavultnak, megtisztultnak érzi magát és nyugodtabban néz a jövőnek elébe. Az ellenkező érzésűek nemcsak remegnek, de ha a remegéstől ráérnek eszmélkedni, akkor előbb-utóbb szükség, hogy hiányosságukat érezzék. Az önzők ilyenkor járnak legrosszabbul és saját maguktól várhatják büntetésüket. Jól tudjuk, hogy a háború nagy baj, a szerencsés háború is és mind óhajtjuk a békét, de gondoljuk meg, hogy még a legnagyobb elemi csapások sem hozzák oly közel egymáshoz az embereket és adnak oly egyetlen alkalmat az emberi természet legjobb oldalainak kifejléséhez, mint a háború. Mily csodáit látjuk annak a jótékonyságnak és könyörületességnek, mely nem éri be a pénztárca kinyitásával, hanem a maga egész valóját fásztja, hogy mások szenvedéseit enyhítse! A gyűlölet háborújában a szeretet napja süttött ki és oly meleggé teszi az életet, mint még sohasem volt. Együtt búsulunk és örülünk, megértjük egymást és egy lélek vagyunk. Lehetséges-e ez az élet rendes folyamában? De lehetséges-e, hogy a háború után mindez nyomtalanul eltűnjön? Az állami élet is meg fogja érezni ennek a hatását. Talán még a protekció rákfenéjéből is ki fogunk gyógyulni, ha megfontoljuk, hány tehetetlen ember jutott be oly állásokba, melyeknek a vész idején semmiképp nem tud megfelelni. Egy lelkiismeretlen ember ilyenkor több bajt tud csinálni, mint amennyit száz lelkiismerés jóvá bír tenni. A honvédelmi miniszter a minap egy előadásában azt mondotta, hogy a háborúban az erkölcsi tényező ér legtöbbet. De meg kell tudnia a világnak, hogy nemcsak a háborúban, hanem a békében is az erkölcs ér legtöbbet. Es ha a háború csak azt az egyet eszközli, hogy ezt a meggyőződést egyetemessé teszi, akkor az nagyobb vívmány, mint ha tartományokat hódítunk meg. Az erkölcsöt kell az emberi élet legelső mértékévé tennünk.

Ne higyjük, hogy csak mi vagy szövetségesünk érezzük ezt, ezt meg fogja érezni az egész világ. Mi és szövetségesünk igazságos háborút viselünk, de az ellenséges népek hasonló meggyőződésben vannak és elszántan küzdenek, hogy meg ne kisebbíthessenek. De ha a béke helyreáll és előbb-utóbb mégis csak helyre kell állania, akkor a harci mámor el fog tűnni, az emberek mindenütt, ahol igazi kultúra van, magukra fognak eszmélni, magukba fognak szállni és erre a háborúra, mint gonosz álomra visszatekinteni. Lelkük jobbik része meg

fog szólalni. A rút szenvedélyek odúikba fognak visszatérni, melyekből a gonosz hatalomvágy, a kapzsiság, az irigység, a bosszú rászabadította őket a békés emberiségre. Amely nép ily erkölcsi megújódásra képtelen, az végleges vesztébe indul. Magunkra nézve a legbecesebb tünetnek tekintem, hogy lelkünkben semmiféle gyűlöletet nem találok, hogy az emberiség érzését egy pillanatra sem veszítettük el. Sem társadalmi, sem állami életünk nem mutatja a nemtelen indulatoknak még nyomát sem. Most újból megérdemeltük a lovagias nemzet nevét és még ellenfeleink sem tagadhatják, hogy a magyarság pajzsa még e háborúban is tiszta maradt minden folttól. Ily példák nem maradnak hatás nélkül. Ha valami csökkentheti a fegyveres összeütközések számát és erejét, azt csak a háborús erkölcs, a háború-szülte erkölcsi megújódás viheti véghez.

De nem szabad tétlenül várunk e megújódás bekövetkezését, mert az magától ébred ugyan, de ha nem segítjük, magától el is szunnyad újra. Mindenekelőtt iskoláinkat kell az erkölcsi megújódás nagy műhelyeivé tennünk. Sokat vétkeztünk e tekintetben. Az erkölcsi nevelés egészen háttérbe szorult bennük. Az iskola már-már olyan volt, mint az üzleti helyiség, melyben az ügyleteket lebonyolítják, a pénzt zsebrevágják és azután a hálának egy pillantása nélkül távoznak belőle. A tanárok elvégzik a penzumukat, a tanulók megtanulják a leckét és megszerzik a bizonyítványt, a diplomát, melyhez azután még csak protekciót kell szerezni, hogy gondtalanul lehessen élni. Magától értetődik, hogy nem a tanulás, az igazi tanulás ellen akarok beszélni. Sőt az igazi tanulás és a nyomában járó igazi tudás az erkölcsi életnek is legfőbb föltétele. Igaza van Sokratesnek, legalább részben, hogy a bűnös elsősorban tudatlan ember. Az erkölcs a gondolat vezérlete nélkül majdnem olyan, mint a vak, akit oda lehet vezetni, ahová akarjuk. Lehetett volna-e oly gyűlöletet kelteni a népekben, ha a népek nem volnának tudatlanok? Nem hazudnak-e szándékosan a népeknek, a szegény vakoknak, hogy öldöklő hadjáratba vihessék? Az iskola továbbra is a gondolat műhelye maradjon, de levegője az erkölcsi érzés legyen, egész kiterjedésében, a nemzeti, társadalmi és egyéni életben, ahol a tanulókat és tanítókat a benső összetartozás érzése hatja át és egyesíti és ahol a szigorú kötelességérzet legfőbb igazgatója az egész iskolai életnek. Ez a legelső és legfontosabb teendőnk. Erről kell alaposan tanácskoznunk, ha majd béke lesz a földön, mert csak így fogjuk állandóvá tenni. Ha itt indul meg az erkölcsi regeneráció, akkor könnyen és győzelmesen haladhat előre az egész vonalon. Akkor a gyermekek észrevétlenül szüleiket fogják nevelni és majdan a maguk gyermekeit. Akkor az erkölcs újra meg fogja nemesíteni a családi és társadalmi életet és végre az állami, a politikai életben is ki fogja vívni a maga helyét és jogát.

Türelmes olvasóim közt lesznek, akik azt gondolják: szép gondolat, de mégis utópia; amíg emberek lesznek, a jók mellett rosszak is akadnak és ezen nem változtat se háború, se béke, se iskola, se prédikáció. De ezeket arra kérem, hogy az első benyomásuk után vessék latra a következő két megjegyzést. Akik lehetetlennek gondolják, hogy a mai viszonyokon változtassunk, lássák át, hogy akkor az emberiségnek, a nemzeteknek el kell pusztulniuk. Az erkölcsi romlás után mindig, kivétel nélkül, következett a nemzeti elpusztulás. A második pedig ez: utópiák nélkül egyáltalán nem mehetünk előre. A tudás, a világ tudása, teljes megértése is utópia. De ha ettől megijedtek volna Aristoteles, Descartes, Galilei, Newton, Kant, akkor nem értük volna el, amit elértünk. Minden nagy eszme: utópia, de semmi nagyot eszme vezérlete nélkül nem vihetünk véghez. Eszmék nem azt jelentik, hogy azokat az utolsó betűig meg lehet valósítani, hanem hogy ezek mutatják, merre menjünk, hogy végtelenül előre haladhassunk. A korszakok eszméi pedig egymáshoz kapcsolódnak. A tudomány eszméje szülte a fölvilágosodását, a fölvilágosodás a cselekvő tetterőét, a cselekvő tetterőé szülje az erkölcsi cselekvő erőét, még pedig nem mint jámbor óhajtást, vagy szerény egyéni tulajdonságot, hanem mint világerőt, mely a tudást, a felvilágosodást, az akaraterőt magában egyesíti és az emberiség fölemelésére fordítja. Ez elegendő egy évezred programjának.

Alexander Bernát

A HÁBORÚ FILOZÓFIÁJÁRÓL

A háború filozófiáján a háború igaz mivoltának, legmélyebb okainak és leglényegesebb hatásainak rendszeres, összefoglaló ismeretét kell értenünk. A háborúval más tudományok is foglalkoznak, de másképp. A *történet* felsorolja, leírja és magyarázza az egyes háborúkat; neki nem a háború lényege fontos, hanem az idevágó tények. A *társadalom tudományai* ezekből az egyes tényekből egyetemes törvényeket, összefoglaló fogalmakat iparkodnak levonni. Ezeknek a tudományoknak is tehát a tényekből kell kiindulniok és mindig e tények közelében maradniok. A *haditudományok* a háború technikai oldalát vizsgálják, a hadseregek szervezését, a fegyvereket, a hadseregek felszerelését, vezetését, harci eljárását stb., azaz szintén tényeket, amelyeket összefoglalnak és rendszeresítenek. Látnivaló, hogy itt a sajátlagos tényeknek egy egész nagy világa áll előttünk, amelyről azonban mi laikusok végtelen keveset tudunk, mert csak a katonák szoktak vele foglalkozni, holott, mint most látjuk, e tények fontossága vetekedik a legfontosabbakéval és háború esetén ebbeli műveltségünk sok bajtól, a többi közt a vadul burjánzó dilettánsok oktalan beszédjeitől szabadítana meg bennünket. De mindez nem tartozik a háború filozófiájához, legalább nem közvetlenül. A háború azonban nemcsak a tények világába tartozik, a háború emberi cselekvés, a mai időben az államnak cselekvénye, tehát mint minden cselekvénynek neki is van célja és mint minden cselekvési célnak neki is a cselekvő bizonyos értéket tulajdonít. Azt tűzzük ki magunknak célul, amit magunkra nézve fontosnak, értékesnek tekintünk. Ennyiben a háború az értékek világába is tartozik és ennyiben tárgya a filozófiai elmélkedésnek, amely a háború jelentőségét, kultúrai és emberi értékét vonja vizsgálat alá. A filozófia veti fel az örök béke kérdését, méltó tárgya-e az emberi törekvésnek vagy lidércfény, mely a tepsedés mocsarába csalja, aki utána indul. Aki nem járatos a tények és értékek megkülönböztetésében, megjegyezheti ez alkalommal, hogy ez a megkülönböztetés alapvető fontosságú az emberi gondolkodásban. A tények és értékek két egymástól merőben különböző világot alkotnak. A tények a valóság részei, mozzanatai, eseményei. Az értékek pedig csak az emberi lélekre vonatkozólag értékek, azok a normák, melyek szerint a tényeket magunkra nézve megbecsüljük. A milói Vénusz, mint tény egy darab márvány, mint érték a női szépségnek egyik legnemesebb típusa. A háború, mint tény vérontás, ágyúdörgés, tűzvész, pusztítás; mint érték esetleg egészen más. A tények vannak; az értékek csak a lélek felfogási módjai. A tények széjjel terjeszkednek a valóságban, ahonnt semmi ki nem mozdíthatja őket; az értékek csak ideálok, minták, normák, melyeket a lélek megalkot. Mégis végül a lenge érték legyűri a vaskos tény, és kényszeríti, hogy szerinte alakuljon. Ezért kell az értékek vizsgálatára a legnagyobb gondot fordítani, mert igazában mégis az értékek a világ uralkodói és az egész emberi történet nem egyéb, mint az értékek lassú megvalósulása az időközön keresztül, mint új-értékek kibontakozása és régiékek elmúlása. Ezért a háború értékének vizsgálata legalább is nem kevésbé fontos, mint a háború tényeié, mindkettő tulajdonképp egybe tartozik. Minden háború értékelések eredménye és a háborúk ép úgy hozzátartoznak az emberi kultúra történetéhez, mint akár a tudományok és művészetek.

De egy előadás szűk keretében ily nagy kérdés ki nem meríthető és azért a következőkben a háborúval kapcsolatos értékekről lesz ugyan szó, de nem elvontan, tudományosan, hanem mint a háború alkalmával átélt *élményekről*. Nincs is még itt az ideje, hogy a háborúról filozofáljunk. De viszont átélni a háborút csak most lehet igazán és ezen élmények leírása adatokat szolgáltathat később a háború filozófiájához. Három ily nagy háborús élményről akarok a következőkben számot adni.

I.

Első nagy élményünk a hadüzenet volt, melynél nagyobbat egyáltalán nem éltünk át. Megelőzte az. a lelki hullámvész, melyre mindössze két napunk adatott, anélkül, hogy előkészítettek volna a nagy élményre, oly egészen más volt az, mint minden, amit idáig tapasztaltunk. Egyszerre itt volt a nagy háború, a lehetetlen, a megfoghatatlan. És megjelent előttünk nem sejtett nagyságban, mindent magába olvasztva, az Állam, a maga abszolút felsőbbségében, mint rendelkező, parancsoló és a saját maga elhatározásából cselekvő. És ugyanakkor, mikor magunkat eltörpülőkné éreztük az ő nagysága előtt, vele való legbelsőbb egységünket is éreztük. Igen, ez az állam, mely nem kérdezte tőlem, akarom-e ezt a háborút, az én saját akaratomat fejezte ki és ámbár tudtam, mit jelent az a háború, mily veszedelembé sodor mindegyikünket, mégis lelkeim ujjongott és valami nagy erőnek belém áramlását éreztem. Egyszersmind nagy csodálkozás vett rajtam erőt. Hogyan, ez volna az az állam, melyet úgy hittem, hogy jól ismerem? Hiszen ez az állam oly szürkének, összetöpörödöttnek, mesterkéltné, és fogyatékosnak látszott! Hányszor utáltam meg, ha a parlamenti tudósításokat olvastam! Láttam, hogy alkudni lehet vele, mint a szatócsboltossal, hogy meg lehet csalni, szinte lelkifuradás nélkül, hogy sokszor tehetetlennek bizonyult, hogy nem igen becsülik meg se külföldön, se itthon. Honnét vette egyszerre ezt a fényt, fenséget és égbe nyúló magasságot? Most értettem meg a nagy görög filozófusokat, Sokratest, Platónt és Aristotelest, akiknek egész erkölcsi gondolkodását az állami élet eszméje hatotta át. Most láttam át, hogy a mi modern kultúránk micsoda lejtőn visz bennünket az anarchikus individualizmus felé, ahol mindenki csak magával, barátaival, élvezeteivel, tudományával, művészetével foglalkozik s az államtól csak azt követeli, hogy ne nagyon zavarja kedvteléseiben, állítson neki könyvtárakat és múzeumokat, építsen számára vasutakat, biztosítsa életét és vagyonát és érje be mindezek fejében azzal a biztosítási összeggel, melyet adó és egyebek formájában fizetünk neki, még pedig valljuk meg őszintén, elég kelleetlenül és panaszkodva. Azzal ámitottuk magunkat, hogy ez így jól van, hogy az individualizmus fontos, csak így fejthetjük ki egész erőnkét, csak így teremthetjük elő azt a változatosságot az egyéniségekben, azt a gazdag differenciációját az életnek, mely a modern kultúrának biztos alapja. De igaz-e az, hogy mind ezt az állam rovására kell megtennünk? Szegényebb volt-e a görög élet egyéniségekben, több erőt fejtenek ki a mi nagyjaink, mint a nagy görög szobrászok és építészek, filozófusok és költők, történetírók, államférfiak és hadvezérek? Micsoda történetfilozófia az, mely így arcul üti az igazságot? Az ellenkező igaz: az állam elcsenevészedett a mi kezünk között. Nem jelentett nekünk sokat, csak néha sápadtunk és pirultunk haragunkban, ha ócsárolták előttünk. Mi vádoltuk elégszer, de idegenek vádját nem akartuk tűrni. Áldott harag volt ez, olyan mint a nagy fájdalom reakciója a beteg testben, mely még mindig dolgozó életerejét bizonyítja. És akkor jött a nagy halálos sérelem, az állam becsületének lábbal tiprása és mind sajgó fájdalmat éreztünk és midőn államunk főlegyenesedett és azt mondta, ezt nem tűröm tovább, ezt meg akarom és meg fogom torolni, akkor az elcsenevészedett állami érzés egyszerre erőre kapott, meggyógyult és e gyógyulás érzése valósággal boldoggá tett bennünket. És ez a boldogság volt nagy elcsodálkozásunknak első nagy objektuma.

A második volt harciasságunknak érzése. Békés emberek voltunk és a háborút tulajdonképen csak hírből ismertük. Ki mikor gondolt komolyan háborúra? Még a német sem, habár még elegenden élnek, kik a francia-német háborúban részt vettek. Gyermekeinknek önkéntesi éve félig-meddig uniformis kérdése volt. Láttuk, hogy a franciák is inkább játszanak a bosszú háború gondolatával, az angoloknak elég bajuk van az ír kérdéssel, az oroszok egymagukban nem kezdenek háborút; a világ békés lett. Ép az orosz cár kezdeményezte a békekongresszusokat, az interparlamentáris békekonzferenciák vígan és sűrűn tartották üléseiket. A háborúk helyét ügylátszik a sportünnepek foglalták el. És most mi történt? A legbékésebb emberek elszánt, vitéz, halálmegvető férfiakká lettek máról-

holnapra. Az ifjak elfelejtették jövőjüket, a férfiak múltjukat. Még pedig az egész világon! Ez nem függ egyenesen össze az állami érzéssel, legfőlebb úgy, ha az államunkat meg akarják alázni, eltiporni, akkor ráésszünk arra, hogy férfiak vagyunk, akik nem hagyják magukat. Nem lehet megalázva, lekicsinyítve élni. Az utolsó argumentum öklünkben, fegyverünkben, elszánt akaratumokban van. Együtt harcolunk a többiekkel, mert nem igaz, hogy elszigetelt egyének vagyunk, hanem egy nagy kollektív egyéniségnek, az államnak, eleven részei; és harcolunk, mert ez a férfi utolsó argumentuma. Ezen lehet jajgatni, panaszkodni, hogy még mindig vadak vagyunk, hogy a művelődés külső máz rajtunk, de a tényt nem lehet tagadni; harciasak vagyunk, az egész világ az, a béke nem satnyított el bennünket, vagy ha úgy tetszik, nem finomított meg eléggé, a minden áron békét akarók nagy kisebbségben vannak, ami mégis nagy szerencse talán a legbékésebbek előtt is, mert különben már végünk volna, ami a békések előtt sem látszhatik kívánatosnak, úgy hogy most ők is bele nyugosznak abba, hogy hát hadd harcoljanak a harciasok.

Mind ebből nem akarunk következtetéseket levonni, csak élményeket iparkodtunk szóba foglalni, ami mindig igen körülményes eszem is sikerül, ha a közönség nem élte át valamiképp ugyanazt az élményt. Nem kérdem, hogy az állami érzés nem fejlődhetne-e háború nélkül is ily teljességre, mint most tapasztaljuk, szükségünk lesz-e mindig háborúra, hogy sértéseket megtoroljunk és lesznek-e mindig államok, melyek másokat sértenek? Nem kérdem, hogy mindig megmarad-e ez a harcias kedv lelkünk mélyén, ahonnan aztán saját nagy ámulatunkra egyszerre előtör. Ezek volnának a háború filozófiájának kérdései, főleg az első, mely a háború értékének problémájára irányult. Tudjuk, hogy egy nagy és tiszteletre méltó mozgalom állandóvá akarja tenni a békét a földön és e célra széles organizációt teremtett, mely egyrészt a háború szörnyűségeinek rajzával el akarja ijeszteni a népeket és azok vezetőit a háborútól, másrészt oly szerveket akar alkotni, melyek az elkerülhetetlen súrlódásokat a népek közt békés úton intézik el. A háború folyamán ily kérdéseket kár volna megvitatni. Én csak élményeket írtam le, és ezekhez hozzáteszem, hogy irtózáttal tölt el az a gondolat, hogy Szerbiával és Oroszországgal való differenciáinkat bármely európai areopagra vagy békebírószágra bíztuk volna elintézés végett. Hiszen erről szó volt a háború kitörése előtt Kikben bíztunk volna? A semleges hatalmak nagyköveteinek értekezleteiben? Ha az ellenünk döntött volna? Ha csak húzta volna a tárgyalásokat? Nagyhatalmi állásunknak örökre vége lett volna. Megszűntünk volna szuverén hatalom lenni. Nem számítottunk volna többé a népek tanácsában. Képzhető-e oly hágai legfelső törvényszék, mely minden elfogultság és érdek nélkül ítélkezne! Akkor magának Istennek kellene angyalokat leküldeni Hágába, hogy ezt a tisztet végezzék. Meglehet, hogy más emberiség lesz valamikor, amely szükségtelenné fogja tenni a háborút, de ezt az emberiséget nem látjuk magunk előtt. Egyelőre ott vagyunk, hogy a népek nagyon egyenlőtlenek és egymást alig ismerik, egymást meg nem értik. Ily viszonyok közt az államnak szuverénnek kell lennie, hogy saját belátása szerint cselekedhesse. Ezt követeljük is tőle, mi a legbékésebb emberek a föld színén. Ha nem tudja magát cselekvésre összefoglalni, akkor nem számíthat többé ránk, akkor széjjel kell esnie. Mert az állam mi magunk vagyunk, bennünk él, de nem bennünk, mint elkülönült egyénekben, hanem bennünk, mint történi leg alakult nagy közösségben, melynek van múltja, a múltban szerzett lelke és kultúrája. A nemzet nem a szél által összehordott homokbucka, melyet más szél ismét széjjelszórhat, hanem az idők rejtélyes mélységében gyökerező élő lény, mely addig él, míg ezekből a gyökerekből táplálkozik. Az állami érzés, mely a harcias készséget irányozza, egyelőre, ma, talán mindig a háborúban találja legfőbb megnyilvánulását. Nem szabad ettől a mostani háborútól irtóznunk; amely közösségben az állami érzést ily formában és módon váltja ki, az nem veszhet el, annak erkölcsé ép.

II.

Második nagy élményünk a *nemzeti érzésnek* az a föllobbanása volt, melyben először

életünkben igaz kedvünk tellett. Az utolsó évtizedekben súlyos pártvillongások tépték hazánkat és komolyan veszélyeztették belső egységét. Odáig jutottunk, hogy a pártok nem tudták többé egymást megérteni, illetőleg ami még nagyobb baj, nem tudták beleérezni magukat egymás lelkébe, úgy hogy a pártemberek kölcsönösen gazembereknek vagy a legjobb esetben örülteknek tartották egymást, de ez az utóbbi eset nagyon kivételes volt és nagy megtisztelés számba ment. A nemzeti érzés határozottan csökkent. Támadtak költőink, íróink, tudósaink, publicistáink, akik nem a nemzet jövőjén hanem múltján estek kétségbe, mert a jövőről ők akartak gondoskodni, idegen lélek, idegen szellem bőséges beoltásával és a nemzet múltjának energikus megtagadásával. A nemzet egy magamagát elhagyónak nem épen vigasztaló képét mutatta. Sokan látták a vést, de nem tudták, mikép segítsenek rajta, a beszédet nem hallgatták, az írást nem olvasták, legalább is nem hívó lélekkel. Nemzeti érzésünk majdnem annyira gyöngült, mint az állami, a kettő különben is kapcsolatos; az állam a szervezett nemzet, az állam nem érhet többet, mint a nemzet, melyből minden erejét meríti. Boldog az a nemzet, mely magához méltó államot tud teremteni. Mi ebben a szerencsében még nem részesültünk, államunk határozottabban kevesebbet ér, mint a nemzet. Ezt multunk nagyon meg tudja értetni velünk. Évszázadokon keresztül nem volt módunkban az államot a szükséghez képest haladó szellemben szervezni; minden változás nemzetellenesnek tetszett, innét szervezetünknek sok baja, melyekben talán nem vagyunk emberileg hibásak, de melyek azért épenséggel nem kevésbé bajok. Ehhez járult Ausztriával való kapcsolatunk folytán állami függetlenségünk egy részéről való szükségszerű lemondásunk, melyet 1867-ben kölcsönös alku folytán arra a mértékre szorítottunk, melyben az alkudozó felek meg tudtak egyezni. Sokunknak nézete szerint azzal oly alapra tettünk szert, mely a nemzetnek épen hogy megengedi, hogy államilag kielégítő módon szervezkedjék. Nos hát, állami gyöngeségünk nyomta a nemzetet és nemzeti gyöngeségünk nyomta az államot. A kitört háború fölemelte állami érzésünket és ezzel hatott nemzeti érzésünkre is; de büszkévé tett bennünket nemzetünkre és ezzel erősítette az államot is. Hogy mind a pártvillongások egyszerre eltűntek, magától értetődik, talán másutt is így történt, ámbár hiszen ezt alig tudhatjuk; a hazugság mint sűrű hegyi köd mindenhová befurakodik és minden szabad kitekintést lehetetlenné tesz. De semmi prófétai tehetség nem kell hozzá, hogy kimondjuk, az eddigi pártvillongások nemcsak eltűntek, hanem meg is szűntek; más pártkülönbségek fognak támadni, de az eddigiek nem fognak újra föltámadni, ha csak nem az eddigi jelszavak hazug átértelmezése útján. De nagyon hisszük, hogy ez a háború a nemzetet, az egészet, mindenkorra nagykorúsította, hogy messze elkergette a hazugság szellemét, mely idáig ámította. Ennek a nemzetnek nem fognak többé egykönnyen hazudni. Kortések más nótákat tanuljatok, az eddigiek nem fognak többé a nemzetet!

A háború, mint egy mindent meghaladó fürgeteg a nemzet lelkét erősíti, edzi, magamagából kibontakoztatja. A nemzet meg fogja szeretni önmagát; nem lesz hiú magára, mint gyermekkorában, nem majomszeretettel fogja szeretni magát, mint a világ tudatlanjai, hanem nyugalmas, férfias, erős szeretettel fog ragaszkodni sajátosságaihoz, amiben a nemzet jobbjai most is elöljártak és ami a magyarságnak eddig is legvonzóbb sajátossága volt. A nagy megpróbáltatáson keresztül tisztán föl fogja ismerni hivatását és azt a nagy emberi kötelességét, hogy ami benne rejlik, napfényre hozza. A nemzetek is olyanok, mint a bányák, kimerülnek; de a mienk telve van nemes érccel, melyet napfényre kell hozni. Nemzet addig nem halhat meg, amíg ki nem bontotta belső gazdagságát. Mi csak most indultunk meg ezen az úton, alig száz éve, még sok tenni valónk van a földön. Ez a háború megtisztítja nemzeti és állami érzésünket. A háború után jobban fogjuk szervezni államunkat és szorosabban fogunk simulni egymáshoz, hogy a magyarságot emeljük és kifejlesszük. Akármi történik, emelt fővel járunk majd a világ előtt. Már eddig is nemesül megállottuk a próbát, ezt minden kérdés nélkül mondhatjuk. Nemzet, mely így érez, így küzd, így gondolkodik, így helyt áll, az tulajdonkép már is túl van a háború kedvezőtlen esélyein. Az erkölcsi győzelem már is az

övé. A katonai követni fogja az erkölcsit.

Fontos szemügyre venni az idegen nemzetekhez való viszonyunkat. Azt ne prédikálja senki bolond fővel nemzetünknek, hogy ne zárkózzunk el a külföldtől, tanuljunk tőle, fejlesszük ezen az úton kultúránkat. Kezdetől fogva magunk adtuk magunknak ezt a tanácsot és a jó ösztön mindig odavitt bennünket, ahova kellett, ahol azt tanulhattuk, amire szükségünk volt. Csak felemás szörnyalakot nem engedünk csinálni kultúránkból. Tanulóink széjjel vannak szórva egész Európában, a többség bővült tudással, széles látókörrrel, de magyar lélekkel tér haza; egy kisebbség künn ragad, vagy elidegenedve tér vissza, de az se nagy baj, mert kevesen vannak és nem fognak ki a nemzeten. Azt mondják: magyar sovinizmus, nacionalizmus, mint újabban mondják.. A szó sem magyar, a dolog sem az. Valójában a magyar a legkevésbé sovínista, mert úri öntudatában megbecsüli az idegent, akitől tanulhat. Hogy magát is megbecsüli, azt csak gerinctelen férgék vethetik szemére. De nem emiatt kell ezt szóba hoznunk, hanem sokkal aktuálisabb körülmény miatt.

A bécsiek és németek most annyira megszerettek bennünket, hogy majd fölfalának szeretetükben. A németek nyíltabban és elég sűrűn hangoztatják, hogy a háború után még szorosabbra kell fűznünk a köztünk levő kapcsolatokat. Hogy mit értenek rajta, nem mondják, de sejtetik. Metafizika nélkül nem tudván ellenni, a háborúban az egységes állam egységes akarat- és erőmegnyilatkozását látják, amivel nem igen fér össze, hogy most két önálló, független állam küzd vállvetve, benső egyetértésben. Egy szorosabb állami kapcsolat lebeg a német metafizikusok előtt, akik egyébként is a német kultúra, a német szellemi hegemonia ügyét látják ebben a háborúban. A német katonák és politikusok bizonyára kevésbé felhősen gondolkodnak, de az ember sose tudhatja. Hogy a toll és gondolat sok bajt csinálhat, borzadva tapasztaltuk. Az osztrákok pedig annyira büszkék ránk, hogy ott is mintha a centralisztikus gondolat új életre támadna. Hiába teszik magukat a bécsi lapok és kérdik, miért intézett Tisza újévi beszédében kirohanást a centralizmus ellen, melyre senki nem gondol. Tisza nagyon jól tudta, miért hozta szóba és a bécsiek is nagyon jól tudják. Emberek, kiknek ebben a pillanatban sok dolguk nincsen, tartanak tőle, hogy szarvaink meg találjanak nőni. Mindezekkel a gondolatokkal határozottan le kell számolni.

Ez a háború egy nóvumot vitt a világtörténetbe, azt a fegyveres szövetséget, mely Ausztria-Magyarország és Németország közt fennáll és bevált. Az angol-francia-belga nem ilyen, se az angol-orosz, vagy francia-orosz, de a törökkel való baráti viszonyunk sem. Az angol-francia-orosz szövetséget az érdekek kapcsa tartja össze, de ezek az érdekek természetüknél fogva mulékonyak. Pontosan ki lehet számítani, mikor és hol fognak angol érdekek franciákkal és oroszokkal összeütközni. Minket a németekkel a kultúra, a gondolkodás, az érzés, a jog és az igazság felsőbb rendű tényezői kapcsolnak össze. Mi nem akarhatunk semmit Németország rovására, Németország sem kívánhat semmit sem tőlünk. Minthogy még sem a metafizikusok csinálják a német politikát, nyilvánvaló, hogy Németországra jobb, ha itt egységes állam van, mely állandó szövetségese és barátja, mintha pl. az osztrák-német tartományokat magához csatolná valamikor, viszont azonban a szlávokat ellenséges irányú állami alakulatoknak volna kénytelen átengedni. Mondják, hogy a háborúban a világszellem egységes ítélete jut kifejezésre. Ez a győzők filozófiája, a legyőzöttek másképp szoktak gondolkodni. Vagy talán igazságos volt, hogy a magyar szabadság sarjadzó vetését kozák lovak és osztrák seregek széttiporták? A gyöngébb nemzeteknek az erősebb által való legyőzése világítélet volna? Ez nem csak rövidlátó, de gonosz, átkos tanítás is. Egészségesebb az a porosz mondás, hogy Isten az erősebb regementek oldalán van. Az igazság pedig az, hogy az egységes állammal egyenlő értékű a hasonló kultúrájú államoknak a jog és igazság jegyében történt felbonthatatlan hadiszövetsége. Ezt az egyenlő értéket most tanuljuk meg mi, most tanulják meg fegyveres társaink. Ha látunk osztrák ezredet végig vonulni utcáinkon, ujjongunk és megindulunk. Veletek érzünk! Ha olvassuk hősi tetteit, boldogak vagyunk. Szeretjük őket. Ők is szeretnek bennünket. De mennél inkább megmaradunk azoknak, akik vagyunk, annál

inkább szerethetjük azokat, akik hasonlóan önállóak. Ugyanez szól a németeknek. Németországnak nem lehet az a hivatása, hogy a világ fölött uralkodjék, hanem hogy szabadon fejlődhessék. Ezt akarja. Ez megfér mások szabad fejlődésével. Akik ezt nem hiszik, azokat karddal és ágyúval kell erről meggyőzni. Nemzeti érzésünk nagy élménye azzal az újabb élménnyel kapcsolódik, hogy akik velünk együtt küzdenek, azokkal oly bensőszerű módon egyesülünk és szövetezünk, amire talán példa nincsen a világtörténetben. Akik egymással mulatnak, az a kompánia, melynek jellemző tulajdonsága, hogy a jog és igazság napját elfüggönyözi; a félhomály inkább kedvez a kompánia üzelmeinek. Akik egymással búsulnak és szomorkodnak, azok sokkal közelebb jutnak egymáshoz, de a szomorúság legyöngíti erejüket, nem találják meg a cselekvés legegységesebb kapcsolatát. De akik együtt küzdtek a csatatéren, akik egymást segítették, akik együtt véreztek, azok soha többé el nem hagyhatják egymást. Az omló vérnél jobb ragasztó szer nincsen a világon. A hős tettek közt is a bajtársak egymásért való önfeláldozása a legmagasztosabb, az égbe emelő. Akkor látjuk, mi lakozik az emberben. Megismertük a német szövetségeseket, s szívünk mélyébe zártuk őket. Hisszük, hogy ők is szeretnek bennünket. Ennél több nem kell, ezt a kölcsönös szeretetet óvjuk és ápoljuk, mert e szeretet piros rózsája tömérdek véráldozatból virágzott ki.

III.

A harmadik élmény a legegyszerűsebb, a legelemibb, amely úgy látszik, az előzőket mind magába foglalja és magyarázza, egy sajátságos egyéni érzés, melyet jobb név híján az egyéniség végtelen egyszerűsítése érzésének akarok nevezni. Katonáinkról olvassuk, hogy heteket töltenek lövőárokból, esőben, fagyban, az élet minden kényelmétől, az életrend minden megszokásától megfosztva. Szívünk összeszorul, lélegzetünk elmarad. De azután valahogy megnyugtatnak bennünket, hogy katonáink nagyszerűen tűrik ezt az állapotot, háziasságukkal berendeznek ott lent a föld színe alatt, aluszhatnak, esznek, isznak, még mulatnak is, muzsikálnak, énekelnek, leveleket írnak, látogatókat fogadnak. Elszakadtak a modern élet minden kényelmétől, rendjétől, végtelenül egyszerűsítve élnek és nősiesen harcolnak. De valamennyien kissé lövőárkosan élünk, ha az élet kényelme még meg is van nekünk. Mi érdekel bennünket ma? Egyes-egyedül a háború. Ennek gondolat- és érzésvilágában élünk, ezen törjük fejünket éjjel, nappal. Máskor a háború alig jutott eszünkbe, még ha valahol dúlt is a háború, most egyéb nem jut eszünkbe. Folyton kérdezzük: mi a háború, mi nekünk ez a háború? A háború pedig a legegyszerűbb dolog a világon, mérkőzése a hadseregeknek, az államoknak, hogy melyik az erősebb, egészen úgy, mint az őskorban, ami a lényegét illeti. Igaz, hogy ma nagyszerű ágyúk vannak, repülőgépek, tenger alatti hajók, vasutak, automobílok, mind a háború szolgálatában, a legösszetettebb gépezet, melyet el lehet képzelni; a stratégia óriási tudomány és művészet, de a végeredmény végtelen egyszerűséggel formulázható: előre haladtunk, visszavonultunk, ennyi embert elfogtunk, elvesztettünk, mint ezer meg ezer évvel ezelőtt. Egész kultúrai életünk összezsugorodott, írói képességünk, gondolkodásunk, fantáziánk, művészi erőnk mind a háború szolgálatába szegődött. Egész világunk jóformán a lövőárók. Ott dül el sorsunk, ott koncentrálódik erőnk, onnét származik örömünk és bánatunk. Nagyon redukáltuk életünket, egész valóunkat. Ha valaki azt mondja nekünk: vagyonom ennyedik részét elvesztettem, nem csodálkozunk rajta, hogy ezt oly közömbösen mondja; mindegyikünk, mint egyén, sokat veszített és mindegyikünk, mint magyar, reméljük, hogy sokat fog nyerni. De senkinek sem jut eszébe, hogy ez a nyereség, mint a mindennapi életben, jóvá fogja tenni azt a veszteséget. Mert a veszteség semmi, a nyereség pedig minden. Ha jó hírek érkeznek a harcterről, pehelykönnyűeknek érezzük magunkat, a rossz hírek súlyosan nehezeden lelkünkre, amíg a remény és elszántság nem veszik le róla. Mert a háború most minden. A társadalmi, a vagyoni, vallási különbségek jelentősége nagyon csökkent. A golyó se tesz különbséget, mi sem teszünk. Mosolyogva halljuk és olvassuk, hogy a gyárigazgató, vagy professzor valami alantas

szolgálatot teljesített a harctéren, de a mosolygás csak onnét van, hogy *emlékszünk*, mit jelentettek ezek az állások a békében; de hogy most oly kevés értékük van, ezt egész természetesnek találjuk, Mindenki szürke uniformist hord, csak a katonai rang, csak a vitézség érme ragyog, akármilyen fémből készült is. A halál és a háború birodalmában nincsenek társadalmi-, rang-, vagyon-, észbeli különbségek. A bátorság, kitartás, harebell ügyesség, a győzedelem az egyedüli értékek.

Rousseau valamikor azt a felszólítást intézte az emberiséghez, hogy térjen vissza a természethez, akkor jobb és boldogabb lesz. Ez a fölszólítás félszeg dolog volt, mert nem is tudjuk, miféle az a természet, melyhez vissza kellene térnünk, a fák ágain fészkeljünk-e, vagy a barlangban húzzuk-e meg magunkat. De valami igazság mégis rejlik benne, annak a belátása, hogy kultúrai életünkben sok a sallang és cifraság, továbbá sok az olyan superstruktúra, melyről adott esetben le kell tudnunk mondani, végül sok a kinövés, mely a kultúrai élet, a kultúrai ember igaz alakját elékteleníti. Nem keressük-e fel nyáron a falusi életet, hogy a városi élet fölöslegességeitől, túlságos kényelmétől, mesterkeltségétől megszabaduljunk? Rousseau azon a természetben, melyhez vissza kell térnünk, nem a háborút értette, de a háborúnak oly hatásai vannak, minőket ő attól a visszatéréstől vár. Senki sem várja tőlem a háborúra való izgatást, melyre fájdalom, nincs szükség, mert ellenségeink ezt alaposan elvégezték, sem a háború dicsőítését, mert bármit is hoz a háború, oly árt fizetünk érte, melyet szívünk véréből kell fedeznünk. Az egyes ember nem akarja a háborút és nem is tudja csinálni, ha még oly hatalmas is. A háborút az állam akarja, azaz mi mindannyian, de nem, mint egyének, hanem mint az a történeti közösség, melyben életünk gyökerezik. Akarja, mert nem tehet másképp. Mi tiszta lelkiismerettel mondhatjuk, hogy harcba kellett vonulnunk, hogy ezt a háborút ránk kényszerítették. De akkor nyugodt lélekkel vizsgálhatjuk, mik a hatásai. Egyik hatása az, hogy végtelenül egyszerűsíti életünket, de úgy, hogy lényegére redukálja. Kedvem volna azt mondani, hogy lenyesegeti a nemzet fájának ágait, melyeket termő ereje dúsan fog pótolni. Mert a törzs a fő, az életerő hordozója. Az emberben a lényeg a fő, a háború a többit nem kímélheti. A háború levetkőztet bennünket. Ott állunk természet adta alkatunkkal és most tűnik ki, ki az egyenes termetű, az bizonyos, ki a satnya, a púpos. Megismerjük egymást, meg saját magunkat. Nem mondom, hogy minden kultúrai érték, melyet a háború föl nem használ, tehát nem tekint, semmis; a békében majd előkerülnek ismét. Nem mondom, hogy csak a katonai erények erények, mert hiszen akkor mi harcra képtelenek a sírba fekdühetnénk. De a férfiúi önértetnek, a becsületességnek, a kötelességtudásnak, az odaadásnak, a nemzeti és állami érzésnek békében és háborúban a legnagyobb értéket kell tulajdonítanunk, mert a békét ezek teszik egészségessé és a háborút győzedelmessé. És íme, a háború a maga nagy redukáló erejével ezeket hozza fölszínre és tündökölteti. Ezért mondtam, hogy ez az egyéni érzés, a redukáltság érzése, a legegységesebb, a legelemibb, a többiek mind magában foglaló. Mert amikor semmi egyebeknek nem érezzük magunkat, mint a harcban álló nemzet fiainak, akkor törnek elő az ősi, a lényeges vonások, a nemzeti és állami érzés és ami ezzel együtt jár, a hűség, az áldozó képesség, az odaadás, a kötelesség teljesítésének föltétlen parancsa. De más emberi tulajdonságok is, a legértékesebbek, ilyenkor nyilvánulnak. Van-e gyönyörűbb látvány, mint a magyar katona embersége, leleményessége, koncentráltága, nagy lendülete, halálmegvetése és páratlan vitézsége? De a polgári társadalomban is a férfias kitartás, a hű odaadás, az önfeláldozó munkásság és a kötelességteljesítés tömérdek példájára akadunk. Hogy a lelketlen önzésre is, mely alig tartja szükségesnek, hogy elburkolja magát eseteket találunk, az ne ejtsen bennünket kétségbe. Az állam olyan, mint a földgolyó. Bent a legnagyobb mélységben élnek a gigantikus tüzek, melyekről rendes időkben alig van sejtésünk. Mennél inkább közeledünk a fölszínhez, annál kevertebb az anyag, értékes és értéktelen össze-vissza, a fölszínen pedig bűzös miazmák is akadnak, melyeket a nagy viharoknak széjjel kell szórniok.

IV.

Ezek azok az élmények, melyekről szólni akartam és melyekből, mint mondtam, nem akarok végleges következtetéseket levonni. Annyit mégis szabad mondanom, ha mint érző egyén tekintem a háború rémségeit, a küzdők szenvedéseit, a fiatal férfierő elhullását, az özvegyek és árvák elhagyottságát, lehetetlen, hogy egy nagy sóhaj ne törjön ki lelkemből: Uram, hozd vissza a földre a békét! De könnyeimen keresztül is látnom kell, hogy végtelen sokat fogunk köszönni ennek a háborúnak, azt, hogy újra ép, erős állam, egészséges nemzet és kötelességtudó egyének leszünk, illetőleg, hogy arra az útra térhetünk, mely e nagy célok felé visz. Állami, nemzeti és egyéni erkölcs a szellemiségnek legbelső magva. A szellemiségnek pedig előbb-utóbb győznie kell. A háború szülte megrázkódás – úgy látom most a dolgot – az egyedüli mód volt, hogy bennünket fölrázzon és eszmélkedésre bírjon. A háború, azt hittük, durva erőszak, amelyre nemzetek sorsát nem szabad bízni. Nem igaz: szellemek küzdenek egymással és az ész, a tiszta, fennkölt szellem fog győzni. A hadvezérek szokták jelenteni, hogy a hadsereg elhelyezése kedvező és győzelemmel biztat. Mi is mondhatjuk, hogy szellemiségünk helyzete jó, sok nehéz próbát kiállott, erőforrásai kiapadhatatlanok, minden erőfeszítésre készen áll, türelmét el nem veszíti, kitart a végsőig: az övé lesz a győzelem. A gondolat mégis a legnagyobb erő a világon. Ha ellenfeleink hazudozásait, kapkodásait, kegyetlenkedéseit látjuk és a mi háborúnk gondolatát nézzük, mely tisztán, egyszerű nemességben, mélységes emberségben, gyűlöletet nem ismerve, leplezetlen igazságában áll előttünk és állani fog előbb-utóbb az egész világ előtt, akkor azt kell mondanunk: Ezé a gondolaté lesz az utolsó szó, ez fogja szülni a békét, ez fog újjá szülni bennünket.

Hantos Elemér

VILÁGHÁBORÚ GAZDASÁGI OKAI ÉS HATÁSAI

A hagyományos történetírás okaik szerint osztályozza a háborúkat. Különböztet függetlenségi és szabadságharcok, örökösödési és vallásháborúk, gyarmati és hódító hadjáratok között. Nagy időközökben feljegyez egy-egy küzdelmet, amely a világhatalomért, a világalomért folyik. Minden évszázadban – mondotta Bismarck – tanúja az emberiség olyan mérkőzésnek, amely a világra járását további száz esztendőre helyreigazítja.

A mostani háború valódi okai sem kétségesek.¹ Természetes ugyan, hogy a hadviselő felek egymást vádolják, egymásra igyekeznek a felelősséget áthárítani és a nagy többség csak a közvetlen előzményekben keresi a háború okait. Mégsem vitás ma már, hogy nem a monarchia szerb ultimátuma és nem a németek belgiumi betörése okai a tűzvésznek, amely a fél világot dűlja.

Szerbiát, amely az orgyilkosságot, mint politikai intézményt rendszeresítette, a monarchia csupán arra akarta kényszeríteni, hogy a jövőben tartózkodjék oly magatartástól, amelyet a monarchia a maga megalázása és hatalmi állásának megrendülése nélkül, tovább el nem tűrhetett. Németország pedig csak akkor határozta el magát Belgium semlegességének megsértésére, amikor már valószínűnek látszott, hogy ellenfelei megelőzik ebben a szándékában. Aggodalma alaposnak bizonyult. Belga levéltárakban felfedezték azóta annak a megállapodásnak hiteles szövegét, amely még 1906-ban jött létre Belgium hozzájárulásával, Anglia, Franciaország és Oroszország között s amely német-francia háború esetére semlegességének mellőzésével, Belgiumot jelöli, ki hadműveleti alapul és felvonulási körzetül.² Bár ilyen körülmények között egyik ország sem számíthatott volna elnézésre, mégis úgy a monarchia, mint Németország kijelentették, hogy sem Szerbia,² sem Belgium területi épségét és függetlenségét érinteni nem fogják.³

¹ A felfogás egyöntetűségére vall az a két tanulmány, amely a háború okairól egyidejűleg jelent meg a «*Budapesti Szemle*» 1914. évi decemberi számában. *Angyal* Dávid (A világháború okai) főleg külföldi források, *Marczali* Henrik (A világháború történeti megvilágításában) főleg saját szemlélődései alapján ugyanahhoz az eredményhez jutnak. Mi csak azokat a gazdasági okokat soroljuk fel, amelyek a világháború felidézéséhez hozzájárultak s amelyeket mint egy jövő, háború valószínű okait már «A monarchia pénzügyi harcokészültsége, mozgósítása és hadviselése» című munkában (Bp. 1914.) részletesen kifejtettük.

² Szerbia területi épségének és függetlenségének érintetlenül hagyását a monarchia hangsúlyozta, az orosz diplomácia azonban tagadta e szándékunkat, vagy legalább is titkolta. Érdekes adalék erre az orosz narancskönyv 75. sz. 1914. aug. 1-én Parisban kelt okmánya, amelyben a váddal szemben Iswolsky párisi orosz nagykövet igyekszik magát tisztázni: «Je tiens du Président que pendant les dernières journées l'Ambassadeur d'Autriche a assuré avec force le Président du Conseil des Ministres et lui même que l'Autriche nous aurait déclaré être prête a respecter non seulement l'intégrité territoriale de la Serbie, mais aussi ses droits souverains, mais que nous aurions intentionelle-ment fait le silence sur cette déclaration».

³ Anglia bűnrészessége (felbujtói minősége) a háború felidézésében legplasztikusabban abból a levélből világlik ki, amelyet 1914. augusztus 1-én Sir Edward Grey angol külügyminiszter intéz Sir E. Goschen Anglia berlini nagykövetéhez. Ebben a levélben a nagykövettel folytatott. A német nagykövet kérdést intézett az angol külügyministerhez, vajjon Anglia semleges maradna-e, ha Németország megígérné, hogy Belgium

A bekövetkezett események egész sora igazolta, hogy Szerbia csak előőrse volt a monarchia ellen intézett támadásnak, Belgium pedig semlegességét már rég elalkudta. A szikra ezekben az országokban pattant ki, a nagy mennyiségű gyújtóanyag azonban másutt gyülemlett fel.

A szerb konfliktusban Oroszország jelentkezett mint érdekelt. Azonban valószínű, hogy az orosz politika, amely eltúrte az annexiót, Szerbiának elzárását az Adriától, Montenegro kiutasítását Szkutariból, a független Albánia alakítását és egy német fejedelemnek albán trónra ültetését, eltúrte volna az osztrák-magyar ultimátumot is és nem kockáztatta volna meg miatta a háborút a monarchia s a vele szolidáris, német birodalom ellen. Sőt francia szövetségését, amely pedig évek óta minden erejét megfeszítette, hogy készen álljon a két német lakosságú, de közel kétszáz évig hozzátartozott tartomány visszafoglalására, sem sikerült volna Szerbia érdekében mozgósítania. Oroszország és Franciaország elhatározására Anglia magatartása volt döntő befolyással. Anglia közbelépése alakította át az európai háborút mérhetetlen arányú új beláthatatlan tartamú világháborúvá.⁴

Vajjon mi készítette Angliát erre a végzetes lépésre, erre «az ostoba és elvetemült gonosztetre», amelynek egy angol miniszter az angol-német háborút nevezte? A közvetlen előzményeket, az ürügyeket már ismerjük. A belga semlegesség megsértésén kívül az angol külügyminiszter az európai egyensúly fentartását hangsúlyozta. Anglia minden európai háborúba ezzel a jelszóval ment bele s az európai egyensúly fentartása alatt mindig a saját túlsúlyának biztosítását értette. Most is veszélyeztetett túlsúlya érdekében kelt a szerb királygyilkosok védelmére és szakított a splendid isolation százéves politikai hagyományával, hogy az orosz cárizmus oldalán küzdjön a gyűlölt német militarizmus ellen.

Anglia ennek a háborúnak kártyáit kétségkívül nagy ügyességgel keverte. Régóta fájlalva azt a sikert, mellyel a Németbirodalom helyét a napfényben biztosítani tudta, most elérkezettnek látta az időt, hogy versenytársát legyűrje. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az eszközökben sohasem válogató szigetország nem szalasztotta el az alkalmat, amikor a nagyszláv gondolatot és a francia revanche eszmét a maga kereskedelmi és ipari érdekei javára kiaknázhatta.

Anglia politikája már a 16. század óta mindig a legerősebb gazdasági versenytárs ellen fordult. A német Hanza szövetséget ártalmatlanná tette, Spanyolország, Hollandia és Franciaország tengeri hatalmát megtörte, most sorját kívánja ejteni a feltörekvő német

semlegességét meg nem sérti. Az angol külügyminiszter kitérő választ adott. («I replied that I could not say that; our hands were still free and we were considering what our attitude should be.») S amikor a német nagykövet sürgette, hogy a feltételeket, amelyek mellett Anglia semleges maradna, akkor is az angol külügyminiszter – saját bevallása szerint – kitérő választ adott, noha Németország Belgium semlegességének megóvása mellett még Franciaország és gyarmatai területi épségét is hajlandó volt biztosítani. (The Ambassador pressed me as to whether I could not formulate conditions on which we would remain neutral. He even suggested that the integrity of France and her colonies might be guaranteed. I said that I felt obliged to refuse definitely any promise to remain neutral on similar terms and I could only say that we must keep our hands free.» A fentidézett levélben Sir E. Grey. A levelet közli White Paper Miscellaneous No. 123. 1914. és az oxfordi modern történeti fakultás kiadványában «Why we are at war» Oxford 1914. 194..1.

⁴ Élesen kiviláglik ez a pétervári belga ügyvivőnek 1914. évi július 30-án kelt jelentéséből, melyet a németek később elfogtak s amelyben kormányának jelenti: «Ma Pétervárott erősen meg vannak győződve, sőt erre vonatkozó biztosításokat is kaptak, hogy Anglia Franciaországot 'támogatni fogja. Ez a támogatás döntő jelentőségű és az orosz háborús párt diadalához nem kis mértékben hozzájárult.» L. Riesser: England und wir. 28. 1.

birodalomnak. VII. Edward indította meg a hajtóvadászatot Németország ellen.⁵ Egész tevékenységét annak a politikának szentelte, amelyet a német császár bekerítésnek (Einkreisen) nevezett el. Mindent elkövetett, hogy Németország szövetségeseit elidegenítse, hogy az magára maradva ne legyen képes ellenállani ellenségei nyomásának.

Mit vétetett Németország Anglia ellen? Amikor Németország a világpiacon megjelent, a földkerekségnek legértékesebb részei le voltak foglalva. Az óceánok azon pontjait, amelyek uralkodnak a legfontosabb közlekedési vonalakon, Anglia szállotta meg. Gibraltár, Malta, Cyprus, Suez, Aden, Perim, Singapore, egyes állomásai a korlátlan tengeri hatalomért folytatott hódító angol politikának. Csak a Csendes óceánon kellett megosztania uralmát Japánnal, Északamerikával és részben Franciaországgal. Mégis a német tengeri erő emelkedését tartja legveszedelmesebbnek. A németnek semmit se akar átengedni tengeri uralma gazdaságából. A német gyarmatpolitika ezért, összeütközéseket elkerülendő, tényleg csak annak megszerzésére szorítkozott, amit más hatalmak megszállani elmulasztottak. Így jutottak a németek birtokába Kelet-Afrika, Új-Guinea s a nagy óceán szigettengere eddig elhanyagolt, néptelen és terméketlen részeinek.

A Németbirodalom azonban rohamosan emelkedett. Lakossága, amely a birodalom alapításakor 40 milliót tett ki, 70 millióra szaporodott fel. Mivel pedig a népesség évente 900 ezer fővel emelkedik, feltehető, hogy két évtized múlva 85 millióra fog szaporodni. Az egyre növekedő tömegek táplálását a birodalom csak úgy bírja el, ha termelvényeit külföldön értékesítheti.

Sikerült is óriási mértékben fokozni az árúk termelését és kivitelét a német ipar, kereskedelem és földművelés fejlesztése révén. Ezen a ponton került összeütközésbe Anglia érdekeivel, amely világkereskedelmi, világ gazdasági és ami ugyanazt jelenti, világhatalmi állását féltette Németországtól.

Anglia iparával, kereskedelmével, forgalmával ugyan ma is a világ összes országainak élén áll.⁶ De felfelé törekvő útja az utolsó évtizedekben meglassabbodott. Gazdasági fölénye különösen Németországgal szemben fokozatosan csökken. A fejlődés ezen irányát legszembetűnőbben külkereskedelmén, világhajózásán és iparán észlelhetni.

Anglia külkereskedelme a legnagyobb a világon. Németországé viszont a legrohamosabban emelkedő. 1884-1912-ig a brit külkereskedelem megduplázódott, Németországé megháromszorosodott. Nagybritannia részesedése a világkereskedelemben 1886 óta 21 százalékról 17 százalékra csökkent. Ugyanakkor Németországé 10 százalékról 13 százalékra emelkedett.

Az angol kivitel 1913-ban 10.7 milliárd márkát, a német 10.1 milliárdot tett ki. A német kivitel értéke szerint csak 6 százalékkal maradt az angol mögött. Anglia részére a veszély, hogy versenytársa túlszárnyalja, ily módon közvetlenül fenyegetővé vált.

Anglia kereskedelmi tengerészeié ugyancsak a legnagyobb a világon. Tizenkét millió tonnatartalmával négyszeresen haladja meg a németet De miként a világkereskedelemben, úgy a világhajózásban is Németország az utóbbi időben gyorsabban fejlődött. 1900-tól 1912-ig a német kereskedelmi tengerészet tonnatartalom dolgában 62 százalékkal, az angol csupán 28 százalékkal emelkedett. A német hajózás ma a kényelem és az ellátás jósága tekintetében az első helyet foglalja el. A Hamburg-Amerika-vonal és az Északnémet Lloyd-társaság a világ

⁵ Már az 1901. jan. 21-én bekövetkezett trónralépte után egy évvel Anglia szerződést kötött Japánnal, amely ugyan elsősorban az angol érdekeknek Indiában az oroszokkal szemben való védelmére irányult, de amely más nemzetek, jelesen a német ellen alkalmas szövetségnek bizonyult. Ezt követte 1904. ápr. 8-án a Franciaországgal kötött szerződés, amely az entente cordiale alapját megvetette.

⁶ V. ö. *Völcker*, Englands Volks- und VerkehrsWirtschaft und der Krieg. Deutsche Revue 1914. decemberi szám.

legnagyobb hajóstársaságai. Részeseedésük az északamerikai bevándorlási forgalomban az egész forgalom 40 százalékát teszi ki.

A hajóépítésben is ma még Anglia messze elől van. A brit birodalomban 1912-ben 1.6 millió tonnatartalmú hajó épült, míg Németországban mindössze 0.34 millió tonnatartalmú. De a különbség itt is egyre csökken. 1900-tól 1912-ig a hajóépítkezés Németországban 82 százalékkal, a brit birodalomban csupán 17 százalékkal növekedett.

Különösen ipari téren tapasztalható a németek előnyomulása az angolokkal szemben. Kezdetben maguk az angolok kicsinylőleg gondolkoztak a német iparcikkekről és a «made in Germany» jelzés megbélyegzésnek volt szánva. Idővel ugyanezt a jelzést ajánlásnak tekintették és ma már Angliában is szállóige a háború okának megjelölésére az a mondás:

This war has not been made in Germany, but «made in Germany», has made the war. (Ez a háború nem Németországban készítettett elő, de Németország készítményei készítették háborúra.)

A gazdasági élet egyéb terein is hasonló elernyedés nyomai mutatkoznak. Anglia mezőgazdasága nyugvópontra jutott. Helytelen birtokpolitika és bérletrendszer akadályozza fejlődését és elnépteleníti falvait. Vasútjai ugyan, ami a gyorsaságot illeti, utólérhetetlennek bizonyultak, de széttagozott szervezetük és elavult berendezésük folytán sem a tarifa olcsósága, se a pénzügyi eredmény tekintetében nem versenyezhetnek a németekkel.

Az angol nép nemzeti vagyoni és jövedelem dolgában a világ leggazdagabb nemzete. Csakhogy a jövedelem elosztása sehol sem aránytalanabb, az ellentét szegény és gazdag között sehol nem. kirívóbb. A mostani liberális kormány megkísérelte ugyan, hogy radikális reformokkal a brit népet és közgazdaság súlyos szervi bajait orvosolja. Azonban nem sikerült még a társadalmi békét sem helyreállítania. Az ir politikában leküzdhetlen ellenállásra talált. Lehetséges, hogy a belső nehézségek labirintusából való menekvés igyekezete is közrejátszott külpolitikai elhatározásainál.

Bel- és külpolitikai okokból azonban csak másod-és harmadsorban vett részt Anglia a háborúban és tette részvételével lehetővé a világháborút. A főok az volt, hogy gazdasági versenytársát halálosan találja. Az angol csapatok azzal a bevallott küldetéssel jöttek a kontinensre, hogy az általuk megszállott területeken a német ipartelepeket tervszerűen és alaposan megsemmisítsék. «Nem a kölni dómot akarjuk elpusztítani – mondotta egy előkelő államférfiú, – hanem, a német gyárakat, áruházakat, bankokat, gépeket és pályaudvarokat». Amire a hadsereg képtelennek bizonyult, azt elkeseredett kalmárháborúval (business war) próbálta elérni. E célból azelőtt soha igénybe nem vett eszközhöz, ellenfelei magántulajdonához nyúlt, eltiltotta alattvalóinak az ellenséges külföldre való fizetést, sőt az azokkal való érintkezést, az egyszerű levelezést is. Ártatlan polgárainkat gyűjtőtáborokba zsúfolta s mindezzel nemcsak Francia- és Oroszországot ösztönözte hasonló rendszabályokra, hanem bennünket is oly megtorló lépésekre kényszerített, amelyek különben elmaradtak volna.

Tervszerű körülkerítési politikájában a tengeri forgalom önkényes kezelése jutott kapóra. A londoni tengerjogi konferenciáknak 1909 február 26-án ratifikált deklarációját Anglia előrelátóan máig sem fogadta el, mivel az abban foglalt eltéréseket az ellenséges kereskedelem kíméletlen megbénítását célzó gyakorlatától nem tartotta célszerűnek. A háború kitörése után az angol kormány ugyan kijelentette, hogy általánosságban a londoni egyezményhez kíván alkalmazkodni. Minden egyes alkalom azonban rácsúszott erre a jó szándékra. Árucikkeket, amelyek hadi célokra vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon közvetve használhatók és ennélfogva az 1909. évi deklarációban a szabad áruk lajstromába vétettek fel (mint: ruggyanta, bőrök, szőrmék, különféle fajta vasércék) Anglia viszonylagos dugáruknak nyilvánított, épúgy, amint a viszonylagos dugáru cikkeket abszolút dugáruknak jelentett ki és ezzel a forgalmunkat semleges hajókon egészen más, szigorúbb

jogszabályoknak vetette alá. Az 1909. évi deklaráció szerint élelmi cikkek viszonylagos dugáruk, és a 33. szakasz szerint csak akkor foglalhatók le, «ha bebizonyul, hogy a haderőnek, vagy az ellenséges állam közigazgatási hatóságainak vannak szánva», a 35. szakasz szerint pedig a viszonylagos dugáru lefoglalása teljesen ki van zárva, ha a hajó semleges kikötőbe veszi útját. Az angol gyakorlat e szabályok mellőzésével elérte, hogy élelmiszerek, valamint az ezekkel egy sorba helyezett petróleum, az ellenséges államok polgárainak bárminő szükségletei részére egyáltalán nem szállíthatók.

Anglia gazdasági fegyverekkel akarja kivívni azt, amit összes fehér és színesbőrű szövetségeseivel katonailag elérni nem tud. Az együttesen 120 millió lakossággal bíró monarchiánkat és német birodalmat, mint egy óriási erődöt, ostromzár alá akar helyezni, amely megadja magát, mihelyt élelmiszerei és hadikészletei elfogynak.

Ebben az igyekezetében készséges szövetségesre talál Oroszországban. Oroszország a szlavofil testvériség morális álarcával igyekszik leplezni világhatalmi vágyait. Az erő és lendület azonban, amely a pánszláv mozgalomban kétségkívül lakozik, nem annyira a monarchia elleni antagonizmusból táplálkozik, mint inkább a gazdasági expansióra való törekvéséből. Ez a törekvés elsősorban tengerpartok szerzésére irányul. Északon megszerezte a Balti-tengerpartot a svédek legyőzése által. Délen ura lett a Fekete-tenger partjának, a Duna torkolatától a Kaukázusig. Célja ezzel még nincs elérve. A Keleti-tengert szoros és könnyen elzárható utak kötik össze az Óceánnal, a Visztula torkolata német kézen van. A Fekete-tengerből a kijáratot a Boszporuson és Dardanellákon át Konstantinápoly és a nemzetközi szerződések zárják el. Az Adriához Szerbián és Montenegrón át szeretne hozzáférközni, itt azonban a monarchia állja el útját. Gazdasági elégtelenségét csak fokozza a német kereskedelem és ipar térfoglalása. Németország 1912-ben az orosz összkivitelnek 317 százalékát vette fel, az orosz bevitelnek azonban 50 százalékát szolgáltatta. Nacionalista körök rég hangoztatják, hogy Németország felhasználta 1904-ben Oroszország súlyos helyzetét arra, hogy belőle kedvező kereskedelmi szerződést csikarjon ki. Sokan 1917-re, a kereskedelmi szerződés megújítási időpontjára háborút jósoltak a két ország között.⁷ Az orosz birodalom ezen világhatalmi törekvéseiben azonban más gazdasági okok is játszanak közre. Nagyszabású agrárreformokkal, mezőgazdasági termelvényeinek lényeges emelkedését érte el. Bár óriási területek felett rendelkezik, többtermelése számára mégis új piacokra vágyik Európában a Közép-tengeren, Ázsiában jégmentes kikötőkön keresztül és azokon túl határtalan határokig.

Csak Franciaország számára volt az 1914. évi háború elsősorban a nemzeti becsvágnak kérdése a revanche jegyében. A francia imperializmus eszméje nem a szaporodó népesség és túltengő közigazdaság természetes talajából sarjad. A francia közigazdaság az ország kedvező földrajzi fekvése, gazdag természeti forrásai, a kereskedelemre előnyös védvámpolititikája és lakosságának közmondásos takarékosága ellenére is holtpontra jutott. Bár ipartelegei számosabbak, mint általában hisszük, fejlesztésük nem történhetik abban a mértékben, amint az ország tőkezsaporulata megkövetelné. A fejlődés főakadálya a munkaerőben való hiány, ami ismét a népesség túi-csekély szaporodására vezethető vissza. 1886 óta a ma 39.8 millióra tehető lakosság csak 1½ millióval szaporodott; ugyanabban az időben Németországé 48 millióról 70 millióra emelkedett. Ily módon lett Franciaország iparfejlesztő állam helyett tőkegyűjtő ország, amelynek népessége évi 5 milliárdos megtakarítását legalább felerészben értékpapírokban helyezi el. A nemzeti érvényesülés vágyában csupán egy gazdasági tényezőt, a tőkét használta fel világhatalma eszközéül.

Japánt is, mint Franciaországot, elsősorban a bosszú érzete vitte háborúba. Már 1895. óta haragudott Németországra, amiért a simonseki-i békekötéskor Oroszországnak és Franciaországnak segített annak megakadályozásában, hogy a győztes Japán elvegye Kínától

⁷ V. ö. *Wlassics* Oyula: A német világpolitika és Bülow. Budapesti Szemle, 1914. dec, 333. 1.

Liaotung félszigetet. Ezért engedte át Kína Kiaocsaut Németországnak, melynek elpusztításával most Japán akarja előkészíteni gazdasági egyeduralmát a távol Keleten.

Így állanak előttünk a hadviselő nemzetek érvényesülési vágyaikban. Csaknem valamennyinél gazdasági törekvések irányadók. De azért az ezekkel járó lélektani momentumok sem alárendelt jelentőségűek. A német előtt a világorialom reménye lebeg. Bennünket az önfentartás ösztöne sarkal. A török létéért küzd. A franciát a revanche eszméje hevíti. Az oroszot telhetetlensége kergeti. A japán keleti fanatizmussal bosszúért liheg. Az angolt azonban csak a félelem hajtja. Az a félelem, hogy Németország idővel túlszárnyalhatja. Nem is maga akar emelkedni, csak vetélytársát lesülyeszteni.

Anglia és Oroszország részéről ez a háború a legnagyobb mértékben gazdasági háború. Anglia részéről gazdasági háború a világorialom fentartásáért, Oroszország részéről a tengeri uralom kiterjesztéséért és mindkettő részéről a Németbirodalom és monarchia gazdasági fejlődésének meggátlásáért.

És folyik a harc a gazdasági háború legkíméletlenebb eszközeivel. A világgazdaság egészen új, idegen képet öltött. A világkereskedelem korábbi terjedelmének töredékére zsugorodott össze. A nemzetközi árucseré, pénz- és hitelforgalom úgyszólván éjjelen át megbénult. Egy hirtelen megrázkódás a világgazdaság szálait széttépte, intézményeit maga alá temette, miként a Vezúv kitörése Herculánium és Pompeii városokat.

A tőzsdék mindenütt úgyszólván egy csapásra bezárultak. Madrid és Toronto július 28-án, Berlin, Bécs, Budapest, Brüsszel, Antwerpen és Róma július 29-én, Paris, Szt. Pétervár, Montreal, Buenos Ayres és más délamerikai tőzsdék július 30-án zártak. Még csak London és New-York tőzsdéi működtek. Július 31-én reggel 9 órakor a londoni tőzsde is kénytelen volt évszázados történetében először kapuit becsukni, miután a visszaözlő papírok árját feltartóztatni többé nem tudta. A new-yorki tőzsde kormányzói ugyanazon reggel 10 órakor követték az angol példát. Az elsőrangú papírok értékesítési lehetőségének megszűnésével megszűnt a fizetési eszközök beváltása is. Gazdag utasok csekkönyvvel és hitellevelekkel felvértezve fillértelenül rekedtek meg Európa bármely országában. Meghitt üzletbarátok elkeseredett ellenségekké lettek, amikor nemzetek hadseregekké formálódtak át. De a kölcsönös forgalom nemcsak az egymással hadat viselő országok között szakadt meg, hanem a szövetséges és semleges államok között is a különböző kiviteli, tilalmak, a közlekedés nehézségei, a tengeri hajózás veszélyei folytán.

A külkereskedelem megbénulása nem véletlen következménye, hanem kifejezett célja és leghatályosabb eszköze a gazdasági hadviselésnek. Anglia ezért zárta el a Középtenger két bejárati helyét és hadi hajóival ezért fenyegeti az Északi tenger forgalmát. Kereskedelmi összeköttetésünk e miatt szakadt meg nagy gazdasági területek egész sorával. Áruforgalmunk a velünk háborúban álló országokkal és ezektől függő területekkel (Brit-India, Egyiptom, Kanada, Ausztrália stb.) az 1912. és 1913. évi átlag szerint 1700 millió koronát vagyis egész külkereskedelmünknek több mint egy negyedét tette ki. Nem csoda, ha az ellenséges külfölddel való szakítás külkereskedelmünk terjedelmét rendkívül szűk határok közé szorította. Még érezhetőbb volt a világforgalom megszűnése Németországban. Németország a brit birodalom bevételében és kivételében második helyet foglalja el. Beviteli forgalmát csak az Északamerikai Egyesült Államok múlják felül, kivitelét csak a keletindiai árukivitel haladja meg. Természetesen Nagybritannia Németország legjobb vevője is. De míg Németország kivitele Nagybritannia 1900-tól 1913-ig a felénél jóval többel szaporodott, utóbbi bevitelére Németországba alig-alig emelkedett. Németország kivitele Angliába 1900-ban 912 millió márkát tett ki, már 1913-ban 1438 millió márká; ugyanazon időben bevitelére Angliából 841 millió márkáról mindössze 876 millióra emelkedett. A német birodalom a szigetország összes termelvényeinek mindössze nyolc százalékát vásárolja meg, míg utóbbi a német termelésnek tizenöt százalékát.

Az adatok mutatják, milyen érzékenyen sújtja a kölcsönös kereskedelmi forgalom

megszűnése az érdekelt országokat. Valószínű azonban, hogy az angol közgazdaságot sutja a háború legjobban.⁸ Németország és monarchiánk nem olyan kizárólagos ipari területek, mint Anglia. A monarchiában a lakosságnak közel 60 százaléka, Németországban több mint harmada él őstermelésből, míg Angliának csak tizenketted része. A monarchiában és Németországban a közgazdaság gerince a belforgalom. A külkereskedelem nálunk alig egy tizedét, Németországban egy hetedét teszi az összes forgalomnak. Ezért a világháború súlyos gazdasági következményei nálunk korántsem állottak be azzal a súllyal, amelytől kitörésekor tartottunk. A monarchia és Németország közgazdasága a megcsappant külkereskedelmi lehetőségek dacára a rettenetes zökkenést jól állotta ki és a háborúval megváltozott helyzetre meglepő könnyedséggel rendezkedett be.

Minden háború sikerének sarkalatos feltétele, hogy az ország közgazdasága lehető teljes mértékben tartsa meg teljesítő képességét, ami abban áll, hogy a szükségelt cikket, élelmiszereket, ruházati és építőanyagot, teherhordó és igavonó állatokat, végül különféle ipari nyersanyagokat kellő mennyiségben előállítani és szolgáltatni tudja. A hadban álló sereg mögött a termelés folytonossága, az ipari üzemek működése, röviden a gazdasági élet változatlansága az igazi tápvonal.

Közel félévi tapasztalat azt bizonyítja, hogy közgazdaságunk a háború által okozott óriási munkaerő és tőkeelvonások dacára is képes hivatásának, az egész nép és a nagy hadsereg élelmezésének, valamint a jövő gazdálkodási üzemmenet biztosításának megfelelni, feltéve, hogy erőtényezőit helyesen és gazdaságosan alkalmazza ott, ahol épen szükséges.

Ebben a kedvező tapasztalatban több szerencsés tényező játszott közre. A mozgósítás oly időpontban rendeltetett el, amikor a *mezőgazdasági* termés nagy része be volt hordva. A szép őszi idő a hátralevő mennyiségek betakarítását is lehetővé tette. Maga a termés nálunk országos átlagban ugyan még közepesnek sem volt mondható, azonban Ausztriában határozottan jó termés, Csehországban egyenesen rekordtermés volt. Kezdetben nagy volt az aggodalom a munkásiány miatt Csakhamar ez is alaptalannak bizonyult. A mezőgazdasági munkásszervezet rendkívül rugékonynak mutatkozott. A férfiakat a nők, az igáslovakat az ökrök pótolták. A legöregebb emberek előkerültek kuckóikból. Fiatal gyerekek abba hagyták játékaikat, szomszédok segítettek egymáson. A falusi iparos elem a gazdasági munkában nagy jártasságot tanúsított Ausztria egyes későnéző alpesi vidékein a nyaraló közönség segédkezett a behordásban. A munkanap mindenütt meghosszabbult.

A jövő elé sem kell túlkomor tekintettel néznünk. A magyar földművelésügyi minster karácsonyi nyilatkozatában a rendelkezésre álló adatok alapján megnyugtató bennünket arról, hogy az ország mezőgazdasági helyzete kedvező és a szükséges kenyérmennyiség a jövő évre máris biztosítottnak látszik. A gabonával bevetett területek jóval nagyobbak a múlt évinél, a vetések kitünően keltek és jól telelnek. Magyarország ez évi termése minden valószínűséggel nagyobb lesz a tavalyinál.

Az *ipari* termelés terén sem mutatkoznak jelentősebb bajok. A háború kitörésének egyik legközvetlenebb hatása ugyan az ipari termelés mélyreható megzavarása volt. A zavart elsősorban forgalmi akadályok okozták. Posta, távíró, telefon, szárazföldi és tengeri hajózás, valamint a vasutak a magánforgalomnak vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozott mértékben állottak rendelkezésre. Leginkább az áruforgalom korlátozásai váltak érezhetőkké. A nélkülözhetetlen nyersanyagok beszerzése ép oly lehetetlen volt, mint a kész gyártmányok

⁸ A legkomolyabb angol gazdasági lap az Economist 1914. évi december hó 26-iki számában keserűen panasolja, hogy az utolsó hét állami bevételei 14-4 millió koronával csökkentek, ugyanakkor a kiadások nem egészen 120 millió koronáról több mint 216 millióra emelkedtek. «Last Saturday's return of public revenue showed a fall of nearly L 600.000 as compared with the corresponding week of last year, with an increase in expenditure from less than five to more than 19 millions!»

elszállítása. Mégis az a sötét sejtés, melyet a háború kitörésekor az ipar megbénulásához fűztek, csak kis mértékben bizonyult megokoltnak. Németország és a monarchia iparának az a része, amely elsődrendű szükségleti cikkek előállításával foglalkozik, a háborúban is óriási kereslet számára folytatja tevékenységét, alkalmazkodva a változó körülményekhez és a háború szükségleteihez. Érdekes példáját mutatja e jelenségnek két iparág, a szövő- és a gépipar helyzete.

A szövőipar már évek óta a túltermelés összes káros következményeivel küzd és ennél fogva boldogulni nem tudott, most a pamutnak ritkasága folytán hirtelen talpra állott. Hasonló volt a gépipar sorsa. A háború kitörésekor gépgyárosaink a legnagyobb aggodalommal néztek a fejlemények elé. Az azóta lefolyt időszak alaposan rácaféolt ezekre. Gépiparunk annyi ügyességgel annyi rátermettséggel ékelődött be a hadi szállítások mechanizmusába, hogy ezen révén teljes ellenértéket kapott a magánforgalom megcsappanásával okozott károkért. A háborús állapot a munkaalkalmaknak egész tömegét teremtette. A fegyver-, töltény- és lövedékgyártásról nem is szólva, a tábori konyhák, lövegek, gyújtók, csavarok, waggon, híd, hajóalkatrészek, muníciós kocsik gyártása a teljesítőképesség határáig foglalkoztatja gyárainkat.

El kell ugyan ismerni, hogy a háború erősen megviselt egyik-másik iparágat, súlyos károkat okozott egyik-másik üzemnek. A háború kedvezőtlen gazdasági visszahatásai közül a legjelentékenyebb az, amely az építőiparnak a háborúval kezdődő pangásából állt elő, kivált ha az ezáltal érintett existenciák nagy számát tekintjük. Mihelyt azonban a monarchia ipari termelését a maga egészében nézzük, arra az eredményre jutunk, hogy a háború gazdasági életünkre semmi esetre sem volt azzal a romboló hatással, amelytől sokan tartottak és hogy általában véve az ipari termelés viszonyai minden nehézség dacára e pillanatban nem kedvezőtlenebbek, mint a háborút megelőző években, sőt itt-ott talán határozottan kedvezőbbben alakultak.

Ogyanez a megállapítás illik a *munkapiac* helyzetére is. A folytatólagos behívások nagy mértékben csökkentették a munkanélküliek számát, az itt maradt munkanélkülieknek a hadseregszállítások folytán a legtöbb iparágban, kivált a ruházati és vas- és fémiparban módjukban volt elhelyezkedni. Számos szakma munkásai a rokon szakmákban találtak alkalmazást. Székesfővárosunk hivatalos közlönye a beszerzett statisztikai anyag alapján közmegnyugvásra megállapíthatta, hogy «a munkáspiac állapota a háború fergetege dacára elég kielégítő; a munkanélküliek száma alig nagyobb a normális viszonyok között is mutatkozó számnál, a munkáskeresleti viszonyok tehát nem rosszabbodtak olyannyira, mint azt a szakkörök bekövetkező háború esetére általában s elég indokoltan várták». Hasonló észlelettel találkozunk Bécsben is, melynek polgármestere a hivatalos közlöny egyik utolsó számában megállapítja, hogy «munkanélküliek Bécsben most kevesebben vannak, mint különben ebben az időszakban és a városi munka- és munkásközvetítő hivatal kimutatásai nem mutatnak szokatlan arányt kínálat és kereslet közt a munkapiacon. A városi köztisztasági hivatal a napokban előfordult havazásnál négyezer munkást szükségelt, azonban csak 1900-an jelentkeztek».

A munkanélküliség leküzdésére, az ipari üzemek fenntartására a *magánfogyasztás* folytonossága is szükséges.

A háború folytán az emberek nagy részének jövedelme megcsappan vagy legalább is bizonytalanná válik. Az emberek tartogatják pénzüket elsődrendű szükségletekre, élelmiszerek és fűtőanyag bevásárlására. Ez rendjén van. Mihelyt azonban a természetes önkorlátozás aggódó takarékoskodássá fajul, a termelés fennakad és egyre több üzemet helyez működésen kívül. Ilyen viselkedés megnehezít minden gondoskodást a jövő szükségleteiről és a vállalkozói kedvre bénítólag hat. Nem az aggódó takarékoskodás, nem az igények hirtelen korlátozása a gazdasági magatartás következménye, hanem ellenkezőleg annak a normális életmódnak továbbvitele, melyet az ember békében megszokott. Hiszen sokkal észszerűbb a

visszamaradott munkásoknak és kézműveseknek munkát szerezni, mint munkanélkülieknek alamizsnát juttatni.

Takarékoskodásnak csak két vonatkozásban van helye: élelmiszerek és tüzelőanyag dolgában, mivel ezekben sohasem fog hiányozni a megfelelő kereslet és mivel a hazai közgazdaság az egész szükségletet maga kénytelen előteremteni, anélkül, hogy mint máskor, a külföld támogatására számíthatna. Nagyon helyes azért, ha a háztartásokban úgy élnek, hogy az élelmiszerek el ne pusztuljanak, ha takarékoskodnak a tüzelőanyaggal, mert élelmiszert és tüzelőanyagot nem lehet most tetszés szerinti mennyiségekben a piacra hozni és a gazdagok pazarlása könnyen a szegények nélkülözését idézheti elő.

Ez a szempont tereli figyelmünket arra a nagy problémára, vajjon a monarchia közgazdasága a háború egész tartama alatt képes lesz-e meglévő készleteivel a népesség és hadsereg táplálkozásáról megfelelően gondoskodni?

A választ a kérdésre azzal a megnyugtató megállapítással kezdhetjük, hogy a háború gazdasági szempontból ránk nézve kedvezőbb időpontban alig törhetett volna ki.

Vizsgálódásainkat a legfőbb gabonaneműekre és a húsrá, mint legfontosabb tápszerekre korlátozzuk. És ha ekkor csupán a minden tekintetben kedvezőtlen 1913. év terméseredményeit vesszük is alapul (holott az 1914. évi számos vonatkozásban jobbak voltak), még akkor is a monarchia gabonaszükségleté egy egész háborús esztendő alatt fedezhető. A monarchia búzatermése az 1913. évi aratáskor 57.4 millió mm. volt. A búzabevételi többlet, ha a liszt kiviteli többletet leszámítjuk, mindössze 315 millió mm.-t tett ki. Még ebben a rossz esztendőben is tehát a monarchia búzaszükségletének mindössze egy-tizennyolcad részében szorult a külföldre. Rozstermelés dolgában még jobban állunk, 40 millió mm. öszttermés mellett csak 0.3 millió volt a behozatal. Ami végül a húszükségletet illeti, ennek fedezete is megnyugtató. A vágómarha be-és kivitele 1911-től 1913. évi átlagban mintegy 50 ezer mm. kiviteli többletet mutat fel. Csak a sertéskereskedelem bevitele több körülbelül 80 ezer métermázsával, ami azonban az összforgalom elenyésző hányadát teszi. Ha az összes vágóállatok ki- és beviteli forgalmát összegezzük, akkor körülbelül 100 ezer mm. többlet mutatkozik a kivitel javára.

Mégis a beállható szükség megelőzésére úgy a német birodalom, mint a monarchia megfelelő előkészületeket tett. Németország már a háború meg-üzenésekor kész törvényjavaslatokkal járult parlamentje elé, amelyek az élelmiszer kivitelét megakadályozzák, az élelmiszer behozatalát korlátozó és drágító vámokat felfüggesztik, az élelmiszerárak maximumának megállapítására hatalmazzák fel az illetékes helyi hatóságokat.

Nálunk kissé elkésve nyúltak hasonló rendszabályokhoz. A monarchiában csak október 9-én függesztik fel a gabonaneműek, a liszt, bab, borsó és lencse vámját, mikor már Románia a gabona kivitelét megtiltotta és az Amerikából való behozatal nemcsak az angol hajók ébersége, hanem Hollandia, Dánia és Olaszország megszigorított átviteli tilalmai következtében teljesen lehetlenné vált. Ez is egyik oka többek között annak, hogy pl. december 15-én Németországban a búzát 29.74 K-val, a rozst 25 K-val jegyezték, míg az östermelő Magyarországon a búza ára 4170 K, a rozs 32.70 K volt. A maximális árak megállapítása is túl későn történt, úgy, hogy azt a célt, hogy a drágaságot enyhítse és a termelőnek mindamelllett megfelelő kárpótlást nyújtson, már nem érhetette el. A megállapított maximális árak tényleg a legmagasabb árak az egész világon és azok is fognak maradni. Mert a maximális áraknak az a tulajdonságuk, hogy minden árutulajdonost ösztönöznek a legmagasabb árak elérésére, ami szűk készletek és sürgős kereslet mellett sikerül is. Ezeket a bajokat némileg enyhítette az a későbbi kormány¹ rendelet, amely a gabona hatósági rekvirálására jogosította a közigazgatás közegeit.

A drágaság minden háború kísérő jelensége és első sorban abból származik, hogy a hadviselés rendkívül nagy áruszükségletet igényel, míg a kínálat a termelőkéesség csökkenése és a behozatal nehézségei folytán jóval kisebb. Éhínségtől azonban, amely

régebben háborús esztendőkből dűlni szokott, egyáltalán nem kell tartanunk. A takarékosagra ellenben nagy szükség van. Mégis, amilyen elítélendő a pazarlás, olyan veszedelmes a közgazdaságra az élelmiszereknek egyes magángazdaságokban való felhalmozása, hetekre, néha hónapokra való összevásárlása, mivel ez az élelmiszereket oly időben vonja el tömegesen a piactól, amikor megfelelő pótlásukról hamarosan gondoskodni nem lehet. A mennyiség, mit az egyes gazdasszony félretesz, a közgazdaság össz-készleteivel szemben elenyésző lehet, összességükben azonban ezek a félelmi tartalékok jelentősek, veszélyesek és emellett céltalanok, mivel a közgazdaságot nagyrészt oly időpontban tehermentesítik, amikor már új termés és esetleg rendezett viszonyok is vannak. Az eljárás észszerűtlenségét hasonlaltal lehet legjobban megvilágítani. Ha valakit az erdőben hirtelen tűz lep meg, amelyet eloltani nem képes, az jól teszi, ha gyors futással menekül. Ha ellenben több ezer emberrel telt színházban támad tűz, akkor ugyanaz az eljárás mindenki részéről egyidejűleg megkísérelve, sokkal végzetesebb következményekkel járhat, mint maga az égés.

Az egyéni érdeknek a közérdek alá rendelése gazdasági téren is a legfontosabb, törvény háború idején. Senkinek sem szabad olyasmit tennie, ami általánossá válva, a bizalmat megingatja, az ijedelmet felidézi.

A nemzet gazdasági élete nem az egyes magángazdaságok laza^ összefüggéséből áll ma, mint valaha, amikor az, akinek háza vagy birtoka véletlenül a hadműveletek színhelyén volt, utolsó mindenét is elvesztette, a háború borzalmaitól megkímélt területek lakói ellenben alig szenvedtek. Ma egy galíciai város elpusztítása mindannyiunkat anyagilag érinthet a gazdasági és hitelszervezet szoros kapcsolatai révén.

Sohasem szabad továbbá elfelejteni, hogy ellenünk nemcsak katonai téren folyik a háború, hanem gazdasági téren is. Gazdasági háború ez, nemcsak azért, mert a világgazdaságért, a világkereskedelemért folyik, hanem azért is, mert ellenfeleink reménye inkább gazdasági, mint katonai kimerülésünkre irányul. Háborúban nemcsak a harctéren, hanem a front mögött is kell küzdeni és lehet győzelmeket aratni. Hogy sikerült gazdasági tevékenységünket a normális színvonalra emelni, a legszebb győzelmek közé tartozik, amit a front mögött elérhettünk.

A győzelem nem volt könnyű. A monarchia modern gazdasági életének első ízben kellett a háború tűzpróbáját megállania, ellenállóképességét az események túlhatalmával szemben bebizonyítania. A háború kitörésekor a gazdasági életet a merevgörcsnek egy neme szállotta meg, hirtelen megbénulása összes életműködéseinek, soha nem tapasztalt állapot, mely a legsúlyosabb aggodalmakat ébresztette. De csakhamar beállott a fokozatos oldódási folyamat. Az ipar és kereskedelem ütereit újból, habár eleinte igen szabálytalanul lüktetni kezdtek. Az életerők vérkeringése ismét megindult s velük visszatért a gazdasági öntudat, a gazdasági bizalom és a gazdasági bátorság. A monarchia gazdasági ereje sokkal szívósabbnak, sokkal ellenállóképesebbnek bizonyult, mint azt általában remélték.

A pillanatnyi helyzet megnyugtató képe azonban nem ment fel a jövőről való gondoskodás alól. Elő kell készítenünk a háborús. közgazdaság átmenetét a normális viszonyokra. A béke megkötésével a hadbanálló férfiak túlnyomó része vissza fog térni rendes foglalkozása körébe. Millió meg millió munkáskéz felszabadul, haza jön, hogy kenyeret keressen. Idejekorán kell gondoskodnunk, hogy ezek a munkaerők lehetőleg azonnal elhelyezést találjanak, nehogy azok, akik a háborúban legtöbbet szenvedtek, a legtöbbet kockáztatták, kénytelenek legyenek a háború után is még újabb áldozatokat hozni. A gondoskodást meg fogja könnyíteni az a gazdasági fellendülés, amely minden háború után tapasztalható. Az elhasznált hadi szerek, megrongált hajók, épületek, utak helyreállítása, kiapadt készletek pótlása hosszú időre jövedelmező foglalkozást biztosítanak. A vállalkozási kedv megélnkül, a munka értéke emelkedik s vele együtt emelkednek a munkabérek is.

Nagyobb lendületet fog adni a közgazdaságnak a nemzeti termelés fokozottabb védelme. A háború közgazdasági tapasztalatai minden országot arra fogják ösztönözni, hogy a saját

szükségeit kielégítéséről önmaga gondoskodik.

A szabad kereskedelmi jelszók vissza fognak szorulni, a legtöbb kedvezményes szerződések el fognak tűnni és helyükbe olyan szerződések fognak lépni, amelyek lehetővé teszik, hogy a közös háborúban politikailag összeforrt nemzetek egymásnak olyan előnyöket biztosítsanak, amelyeket az ellenséges államokra ki nem terjesztenek. Hallatszanak már is hangok, amelyek a szomszédos és barátságos államok között szorosabb és termékenyebb viszonylatot akarnak létesíteni annál, amit az eddigi szerződések nyújtottak. A nagy háború a két központi hatalmat még közelebb fogja hozni, mint a kettős szövetség 1879. évi megállapodása. Gazdasági téren erre a közeledésre azért lesz szükség, mert a bekövetkező békében bizonyára nem fognak hiányozni olyan törekvések, melyek a két hatalom tengerentúli összeköttetéseit állandóan alákötni akarnák és ha a brit világuralomból csak valami is megmarad, az valószínűleg egységes brit vámunióba fog tömörülni. Az angol szabadelvű párt évtizedekre lejárta magát. Chamberlain ideája, a birodalom gazdasági egysége fel fog támadni és az angol gyarmatok és érdekszférák még jobban el lesznek zárva előlünk, mint valaha. Ennek elébe kell vágnunk azzal, hogy Európában biztosítunk magunknak és egymásnak új piacot. A terjeszkedés iránya már meg van jelölve azon politikai kapcsolat révén, mely az Északi tengertől a Perzsa öbölíig terjed. Ausztria-Magyarország, amely egyrészt Németország, másrészt Törökország és Kisázsia között fekszik, igen fontos gazdasági feladat teljesítésére lesz hivatva.

Bár ma még a körülöttünk dúló világháború, eseményei foglalják le elménket és szívünket, a jövő problémáit már most kell előkészítenünk. Világgazdasági helyzetünk, egész gazdasági életünk jövője csak kevés vonatkozásban fog a háború előtti múltjába kapcsolódni, hanem főleg a háború hatásai és kimenetele szerint alakulni. A kimenetel az, amely elsősorban döntő lesz. Azért a háború befejezését nem óhajtjuk előbb és másképp, mint összes ellenfeleink teljes és végleges letörésével. Kívánjuk pedig nem csak azért, hogy politikai céljainkat elérjük, hanem, hogy véget érjen az örökös fegyverkezés, amely lassú égéssel emésztette gazdasági életerőnket. El is vagyunk tőkélve, hogy ezen gazdasági okokból reánk kényszerített háborút úgy katonai, mint gazdasági téren végig küzdjük, hogy kultúránk értékes javait gyarapíthassuk és utódaink részére fentarthassuk.

|

Cholnoky Jenő

A VILÁGHÁBORÚ SZÍNTERE.

Ezt a kifejezést, hogy világháború, csak azért használom, mert az újságok szinte elkeresztelték ezt a mai fölfordulást világháborúnak, pedig még messze van attól, hogy az egész világ részt vegyen benne, még akkor is, ha a «világ» alatt a Földet értjük. Hanem a mi késik, az nem múlik; megtörténhetik még, hogy csakugyan az egész Föld összes népeinek legnagyobb része belebonyolódik a háborúba, csekély töredékek kivételével. Hiszen már csak három nagy nép van, amely nem vesz részt a háborúban: a khinai (400 millió ember), az indiai (250 millió) és az Északamerikai Egyesült-Államok (kerekén 100 millió), de nem tagadhatjuk, hogy ez a három sincs messze a beleavatkozástól s meglehet, hogy mire soraim napvilágot látnak, már ezek is hadba szólították tengernyi népüket.

Ebben az esetben aztán a háború színterének ismertetése nem volna más, mint «egyetemes földrajz»!

Ezért jellemzésemben most csak azokra a háborús területekre terjeszkedem ki, ahol már eddig is nagy események zajlottak le, ahol Németország és monarchiánk küzdi dicső önvédelmi háborúját.

Európa valójában csak Ázsiának a félszigete. Egy kontinens ez a kettő minden tekintetben s csak történelmi hagyományok választják el. Sőt ma már bátran ki lehet mondani, hogy Oroszország területe a kettős kontinensnek a törzsén van. Európa többi része olyan félsziget az óriás kontinensen, mint akár Elő-India, vagy Arábia.

Európa déli részeit is nehéz Ázsiától elválasztani. Kis-Ázsia partvidéke mindig európai népek kultúra-körében volt s a Balkán-félszigettel rendesen közös története van, a trójai háborútól kezdve egészen a mai napig. De nem is igen választhatja el a Dardanellák szorososa a két kontinenst úgy, hogy azok idegenek maradjanak, hisz már Leander is minden éjjel átúsztta Heróért ezt a folyamszerű, keskeny tengerszorost A Bosporus két partja is összetartozik, Stambul és Szkodra (Szkutari) együtt teszik tulajdonképpen a Török-birodalom fővárosát. Ez a két csodálatos szoros nem is más, mint egy hatalmas folyámrendszernek kissé elsülyedt völgydarabja. A folyam valahol a Kaukázusban eredhetett, legfelső völgye talán az Azovi-tenger volt, mert a Kerics-szoros, amelyet Szebasztopol védelmez, épen ilyen völgy-maradvány. De talán a Duna és a Dnyepri is ebbe adták le vizű ket, megjegyvezvén, hogy a Duna akkor még csak legalsó, romániai darabján volt meg, mert az aldunai szoros egészen új keletű.

Ez a folyam a Bosporuson, a Marmara-tengeren, a Dardanellákon át kijutott a mai Aegei-tenger helyén volt alacsony halomvidékre, aztán Karpathos és Rodos-szigetek közt jutott a Levantei-tengerbe. A terület darabonként besülyedezett; külön, erős süllye-dés a Fekete-tenger, kisebb a Marmara-tenger s igen egyenetlenül sülyedezett be az Aegei-tenger vidéke, az az alacsony hegy- és halomvidék, amely talán a paleolitikus kőkorszaknak lelegején még szárazföldileg összekötötte Európát Ázsiával. Ennek a tengernek a fenekén csodálatos szabályossággal ki lehet venni a hajdani folyóvölgyet Az admirális tengeri térképeinek finom mélységadatai a legnagyobb pontossággal és bámulatos, szinte meglepő épségben mutatják be ezt a folyóvölgyet, mélyen a tenger alatt, majdnem 500-1000 méternyi vízréteggel fedve! A völgyből csak a Bosporus és a Dardanellák maradtak fenn, de ezek is megsülyedtek annyira, hogy ellepte őket a tenger. Ott vannak még a folyóvölgy terrasza, ezen épültek a Bosporus festői falvai és nyaralói, ott a folyam kavicsa a terraszon, alapos kutatással még azt is meg lehetne mondani, hogy melyik került oda a Kaukázusból, melyik a Kárpátokról. Ez a kettős szűk bejáró olyan helyzetben van, hogy két partja inkább összetartozik s mint a folyóvölgyek, nem lehetnek ezek sem jó politikai választóvonalak. A

kié az egyik part, azé lesz a másik is, mert a két partot minden gazdasági érdek és történelmi fejlődés tökéletesen összekapcsolja.

És ez a kettős, szűk bejáró az egyetlen nyílás, amely a Fekete-tengerbe vezet! A Fekete tengerre, mintegy centrumra, hatalmas medencék nyílnak ki. Ide nyílik ki a Duna alsó medencéje, a hozzátartozó Romániával és Bulgáriával. Ide nyílik ki a moldovai-beszarábiai medence is, de különösen a nagy Dnyepr és Don-medencék, tehát Oroszországnak legsűrűbben lakott, legjobban művelt területe, az orosz imperiumnak igazi törzsöke és ereje ma. De ide nyílik a Kaukázus déli oldala, meg az örmény felvidék közt levő Rion-medence is, amely az ókor történetében tán sokkal fontosabb szerepet játszott mint gondolnók, de amelynek óriási jövője van.

Ennek a sok területességnek egyetlen tengeri kapuja a thrák Hellespontos, vagy Dardanellák. Ezt a legyezőszerűleg szétágazó medencecsoportot csak akkor lehet egységessé összeforrasztani, ha a Bosporus annak a népnek a kezében van, amely a csoportosuló medencék közül a legnagyobbikban, legnépesebbikben lakik. Ez pedig Dél-Oroszország.

Mintegy geográfiai szükségesség, hogy amikor a Fekete-tengerre nyíló legnagyobb medence, Dél-Oroszország olyan magas műveltségre emelkedett, hogy igazán ura tud lenni területeinek és nem zsarnoka, akkor ez a kijáró út az ő kezében legyen. Akkor aztán a Fekete-tengerre nyíló medencék mindegyike fölött ez a hatalom lesz a föltétlen úr s olyan birodalmi egység keletkezhetik, amely a legnagyobb-szerű fejlődésre volna képes, mert hiszen gyönyörű területeket egyesítene magában.

Ez a geográfiai szükségesség, amely felé a nagy orosz nép vágyakozása és törekvése irányul, természetesen öntudatlanul. Csak azt érzi az orosz, hogy addig nem lehet «tengeri» hatalom és nem lehet független «tengeri» kereskedelme, amíg a Bosporus a kezében nincs. Mennyi tenger vér folyt már ezért a törekvésért! Az oroszok törekvésének öntudatlanságát jellemzi az is, hogy amikor a Bosporus felé való törekvésük egy időre sikertelennek látszott, akkor más tengerek felé kereskedtek. Próbáltak Kelet-Ázsiában tengerhez jutni. Ebben megakadályozta őket Japán, persze az angolok intrikájával. Ez sem sikerült. Akkor próbálkoztak Perzsiában. Ott épen úgy az angol állta útját az orosz törekvésnek. Vészes helyzet volt már ott, az orosz és angol majdnem összekaptak, de az angol ügyesen kitért.

Amíg ott küzdöttek egymással, nagy meglepetéssel vették észre, hogy a németek egészen jól megvetették lábukat Kis-Ázsiában és Mezopotámiában s egyszerre keresztülhúzták mindkét hatalom számítását.

Ez a geográfiai helyzet idézte elő a mostani háborút. Az oroszoknak tenger kell. Első sorban a Bosporus, de ha azt nem kaphatja meg, akkor a Perzsa-öböl. A törökkel és a perzsával majd csak elbírtak volna valahogy, de a beférkőzött némettség a legnagyobb veszedelem gyanánt állt ez elé a törekvés elé s egyszersmindenkorra elragadta volna a Bosporust a dél-orosz-medence lakóinak kezéből!

Itt a háborúnak orosz részről való oka. Nagyon is helyesen tette a török, ha ő is támadólag lépett föl Oroszország ellen, mert hisz ha bennünket és a németeket levertek volna, semmi sem akadályozta volna meg, hogy Oroszország elháríthatatlanul rá ne tegye kezét a Bosporusra, hacsak – risum teneatis – az angol nem. Mert az angol világkereskedelemre roppant veszélyt rejtene ám ez magában!

Nos tehát a Dardanellák és a Bosporus az Erisalmája! Mindkettő szűk tengeri átjáró, magas sziklás partokkal határolva, amelyeken rettenetes erösségek védelmezik az aknákkal különben is szorososan elzárt bejárókat. Hacsak a szárazföld felől nem, a tenger felől lehetetlennek látszik ezeket az erösségeket bevenni, éppen úgy, mint Gibraltárt, amelyet az angolok igen ügyes számításal foglaltak el. Ott ugyan át nem megy hajó az ő engedelmük nélkül!

Ha a Dardanellákat mégis sikerülné bevenni, akkor következne egy veszedelmes vállalkozás: a Marmara-tengeren Konstantinápolyt megközelíteni s az utolsó lépés volna a szintén hatalmasan megerősített Bosporust keresztültrönni. És amely hajóhad ezt mind

meg is tette, még semmit sem ért el, ha egyszersmind a partvidéket is széles területen el nem foglalja, hogy nagy hadseregnek legyen ott helye védekezni, különben a parti hatalmak megint könnyen kiszoríthatják onnan.

A világháborúnak tehát az a része, amely a Dardanellák és a Bosporus felé irányul, aligha lesz eredményes. Jobban megvédte ezt a természet, hogysen könnyen lehetne vele bánni.

Európa déli részét lánchegységek borítják, geológiai értelemben vett fiatal hegyképződmények.

Északnyugat-Európában, tehát Franciaország, Németország, Nagybritannia és Skandinávia területén csupa régi, elpusztult hegymaradványok vannak.

Így tehát Európát három fő darabra bontottuk szét hegyrajza szerint. Első darabja Eurázia törzséhez tartozik. Ezen van Oroszország. Második darabja a legszebb tájképekkel ékes Dél-Európa, a lánchegységek, a fiatalos formák, a tagozott partok és nagy tengeri mélységek vidéke. A harmadik Észak-nyugat-Európa elaggott, szenilis hegyvidéke, igazi romhegységek területe, amelyet egyhangúbb, sokszor igen alacsony tengerpartok, sekély tengeri mélységek jellemeznek.

Európának legnagyobb, keleti része határtalan síkság a Kárpátoktól az Uralig, Finnország hegyeitől egész a Kaukázusig. Itt a Föld rétegei egészen nyugalomban maradtak. Úgy fekszenek egymás fölött, mint a könyv lapjai (aránylag nem is vastagabbak) s minden mélyebb folyóbeágásban egész hosszú geológiai történelem tárul föl. Oroszország területét nem szabad alföldnek neveznünk. Alacsony fennsík ez, minden folyó mély, kanyószerű árokban folyik rajta. A Dnyeper kanyonja fölött gyönyörűen emelkedik a kievi Lavra, ez az aranytól görnyedező templom-és kolostor-csoport. Nem olyan tehát ez a terület, mint a mi alföldünk, ahol határtalanul áradhat szét a Tisza, mert nincs völgye. Az orosz táblán minden folyónak meredek oldalú, elég mély völgye van, kivéve egyes helyeket, ahol a rétegeknek alig észrevehető, sekély besülyedése következtében rossz lefolyású mocsaras területek keletkeznek. A legnagyobb ezek közül a Pripet lapálya, a Dnyeper felső vízvidéke, Lengyelország keleti darabja. Ezen a hírhedt Rokitno-mocsarak segély vize possad, alig lehet mesterségesen lefolyásra bírni.

Európának ez a három darabja hazánk területén mintegy érintkezik. Gyönyörű, fiatal lánchegységgel övezi a magyar és erdélyi medencét a Kárpátok öve. A nagyszerű hegykoszorún belül az Észak-nyugat-európai rom-hegységek darabjai is helyet foglalnak.

A Kárpátok külső lejtői határozottan és élesen ütköznek össze az orosz tábla darabjaival. Így tehát valóban középhelyet foglalunk el a három nagy darab közt. Szerkezetét tekintve tehát Magyarország az igazi Közép-Európa.

Európát éghajlata szempontjából véletlenül épen ugyanerre a három darabra lehet felosztani. Dél-Európát a magasabb hőmérséklet s a vele járó félig örökzöld növényzet jellemzi, de talán még ennél is határozottabban jellemzi a téli esőzés. Ezt az éghajlatot mediterráneos vagy földközi-tengeri éghajlatnak nevezzük.

Északnyugat-Európában a mérsékelt égővek nyugati szele az uralkodó. Túlnyomó itt az Atlanti-óceán felől jövő, mindig nedves nyugati és északnyugati szél s mindig ugyanebből az irányból jönnek a lég-örvénylések, más néven depressziók vagy ciklonok is. Ezek árasztják el országos esőkkel, az évnek minden szakában meglehetősen egyforma valószínűséggel a nyugati országokat. Az év minden szakában van tehát eső, az éghajlat óceánikus. Ezt a területet atlanti klímavidéknek nevezhetjük.

Kelet-Európában már Ázsia éghajlata uralkodik. Nyári esők, hideg tél és forró nyár a jellemzők s a csapadék lényegesen kevesebb, mint a két előbbi területen. Ezt tehát Európa kontinentális éghajlatú részének nevezhetjük.

A három rész megint hazánk területén érintkezik. Magyarországon van a csapadéknak határozott maximuma októberben és júniusban. Horvátországban még az októberi a nagyobb, a Dunántúl körülbelül egyformák, az Alföldön már a júniusi sokkal nagyobb, mint az

októberi. Erdélyben az októberi maximum teljesen elmarad, de annál jobban kiemelkedik a júniusi esőzés.

Ezért tehát hazánk éghajlatilag is igazi Közép-Európa, a három éghajlati terület érintkező helye.

Így érthetjük meg már most, hogy a három nagy harctér, amelyen Németország, Ausztria és Magyarország védelmezi magát, három egészen különböző jellegű terület s a háború folyása is mindhárom helyen egészen különböző.

Az első a legkisebb harctér, Szerbia. A háború kitörésekor az emberek itthon nagyban hangoztatták, hogy egyszerűen «bemasírozunk» Szerbiába, pár nap alatt a mienk Belgrád, aztán 2 hét múlva Nisben leszünk. Most aztán ezek a kis magán-hadvezetőségek szidják a katonákat és a hadvezetőséget, amiért nem megy minden ilyen gyorsan.

Nem ismerik a terepet, fogalmuk sincs arról a rengeteg nehézségről, amivel Szerbiában a hadviselés jár. Csak azok, akik a boszniai okkupációban tetteleg részt vettek, azok tudják: mit jelent az, háború a Balkán-félsziget nyugati részében.

Mondottuk már, hogy Belgrádnál végződik a balkáni masszívum, az az ősrégi, erősen lepusztult hegység, amelynek déli sarkát az Olimposz ékesíti. Szerbia közepét foglalják el ezek a hegyek, északon alacsonyabbak, dél felé fokozatosan emelkednek. Keleten a Morava széles völgye kíséri ezt a hegyvidéket, majd ettől is keletre a Nyugati-Balkán láncai kanyarodnak föl Bulgáriából az Aldunához.

A belgrádi és általában közép-szerbiai hegyvidékhez nyugaton a Dinári-Alpok láncai kapcsolódnak hozzá, még nem egészen ismert módon. Jovan Cvijic, a szerbek kitűnő geográfusa, aki most, sajnos, gonosz magyarországi izgatásokban is részt vett, azt hiszi, hogy a dinári láncok a tengerpart felől erre bekanyarodnak és egyenkint végződnek el a balkáni masszívum előtt. Nekem inkább úgy tetszik, hogy a dinári láncok párhuzamosan futnak a balkáni és horvát masszívumok délnyugati határaival és csak nagy törések szabdalják össze, különösen a masszívum közelében, így keletkeznek aztán az összetört lánchegység darabjaiból nagyszerű hegyrögök és ezek mind meredek peremmel válnak ki környezetükből.

A Dinári-Alpok láncaira nagyon jellemző, hogy túlnyomó bennük a mészkő. Az egész hegység, úgy látszik, valamikor már egyszer le volt pusztítva a tenger színéig. A gyűrődött rétegek nagy boltozatainak felső záródása rendesen hiányzik s az egész hegység tökéletlen síksággá pusztult, körülbelül a geológiai harmadkor végén. A lepusztult hegység azonban ismét felemelkedett, összetöredezve, egyes részei magasabbra, más részei alacsonyabbra s a töredezés következtében keletkezett rögök teteje most fensíkszerű magaslat, éles peremmel mindenféle meredek lejtővel.

Ezeket a magas tetőket hívják planinának. Ilyen pl. a Cser-planina, Szerbia nyugati szélén, a Drina kanyarulatában. Mindegyik valóságos felleghár.

A mészkőből épült planinákra a víz munkája nem olyan, mint más kőzetből álló hegyeken. A mészkő könnyen oldódik az esővízben s a rétegek repedéseibe behatoló víz tágas földalatti sikátorokat és utakat mos. A felszínre hulló eső mind eltűnik a szikla réseiben, s a hegy lábánál jön elő tekintélyes források alakjában.

Ezt a tüneményt karszt-tüneménynek nevezzük, mert épen a Dinári-Alpok Karszt nevezetű részén, a Quarnero fölött van a legerőteljesebben kifejlődve.

Szerbia nyugati oldalán a mészkő és ezzel az igazi karszt-jelenség már kevesebb, de annál hatalmasabb Boszniában, Hercegovinában, Novipazarban és Montenegróban. Ez országok területének legnagyobb része nagyszerű karsztos planina. Ez hirtelen végződik el Dalmáciában, meredeken zuhan le a tengerre. A cattarói öblök is berogyott poljék, olyanok, mint a Buccari-öböl, de berogyásuk olyan mély, hogy elöntötte a tenger. Erre az öbölre szakad le a montenegrói planina a hírhedt Lovcsen-heggyel, ahonnan a montenegróiak próbálják lövöldözni Cattarót.

Szerbiában már nem ilyen erős a karsztosodás, de azért ott is van mészkőszikla, nehezen

járható karr-mező, éles peremű planina elég.

Hadműveleteink Szerbiában ezen a mészköves területen folytak. A völgyek szűkek, a planinák peremei meredek, egy-egy sziklafokon néhány ember századokat tartóztathat föl. Az erősen összeszabdalt, tarka hegyvidéken az előőrsi szolgálat meg a felderítés roppant veszedelmes.

Itt bizony rettenetes nehéz a küzdelem.

A Macsva síkságán előrenyomuló katonáink eleinte ingoványos, fűzesekkel szegélyezett, mindenféle árokkal és mederrel összeszabdalt, elég festői síkságon törtek előre Sabác felé. Temérdek falu szétszórt vályogviskói, nádfödéllel fedett kunyhói közt vezetnek minden kritikán aluli rossz utak. Sabác már előugró fokon, a Száva terraszán áll, árvíz fölött s így könnyebben védhető helyen. De innen délre kezdődik csak a nehézség! A völgyek tele vannak elszórt, apró falvakkal, gyümölcsösökkel, különösen szilvafákkal, a hegyek kopárok, azokon napégette sziklák fehérlenek, mögöttük ki tudja, hány szerb katona rejtőzködik rettenetesen fölfegyverkezve.

Ha ezen a mészköves vidéken túl járnak katonáink, a belgrádi hegyvidéken és Kragujevác táján, akkor már sokkal könnyebb dolguk lesz. Igaz, hogy sűrűbben lakott vidékre jutnak, de jobb az utak, lankásabbak a lejtők, nincs annyi bűvőhely. S ha csatárláncunk a széles Morava-völgyön is operálhat, akkor gyorsan juthat előre Nis felé, amelynek elfoglalásával azt mondhatjuk, hogy Szerbia megszűnt lenni.

Egészen más arculata van az északkeleti harctérnek. Itt, tudjuk, hogy a Kárpátok lába közvetlenül érintkezik az orosz táblával. A Kárpátok sűrű fenyveserdővel borított hegyláncai északkelet felé fokozatosan alacsonyodnak s körülbelül Przemysl, Szambor, Kolomea, Czernovitz vonalán elvégeződve, érintkeznek az orosz táblával.

A Szán és a Dnyeszter közt a vízválasztó a mélyedésben Przemysl és Szambor közt van. A ki itt hatol előre Lemberg felé, annak nem kell átkelnie egyik folyón sem.

De a mint Lemberg felé közeledik, szabálytalan halmok tűnnek föl, amelyek durva, éles homokból, kődarabokból állnak. A kövek alaposabb vizsgálat után csodálatos dolgot mondanak el.

Ezek a durva nagy kavicszemek, amelyekkel Lemberg és Kiev mellékutcai vannak kövezve, Skandináviából valók. A frissen kiszedett kavicsok felszínének karczolásai elárulják, hogy ezeket a jég hozta ide. Egész eddig terjedt, legnagyobb kiterjedése idején, a skandináviai jégtakaró. Ez itt a legszélső morénája, ehhez tartoznak ezek a nagyon elpusztult, rendetlen halmok. Ezeken a halmokon próbáltuk feltartóztatni az oroszokat Ravaruszka, Lemberg és Grodek vidékén, de sikertelenül. Sokkal jobban ismertek itt minden halmot a muszkák, hogysem kétszeres vagy háromszoros túlerőjükkel szemben megállhattunk volna. Csak a Kárpátok lábánál hirtelenebbül emelkedő térszín-lépcsőkön sikerült megállítani okét, azokat a seregeket pedig, amelyek a Kárpátok láncai közé bemerészkedtek, meg lehetett verni, mert ott a szűk szorosokban a túlerő nem egykönnyen juthat érvényre.

A Szán és a Dnyeszter mellékvizei mind. 30–40 méter mély, nem nagyon széles árokban folynak. A vízszintes rétegek közé bevágódott, ilyen meredek-falú völgyeket kanyonoknak nevezzük. Sekély kanyonok ezek, a meredek lejtőjű kanyonfalakon a rétegeket szépen lehet látni. Minden ilyen árkon nehéz keresztül jutni s mindegyik egy-egy természetes akadály a felvonuló hadseregek előtt. De nem jó térszín a védekezésre. A kanyonok fölött, fenn a síkságon messze ellátni s nincs fedezék, csak lenn a mély árokban, de ott meg nagy veszedelemben van minden hadsereg. Ezért itt, a Dnyeszter északi oldalán, ha egyszer sikerül hátraszorítani az oroszokat, azok gyorsan fognak visszavonulni Tarnopol felé, míg Lemberg környékén a moréna-halmokon nehezebb lesz a kiszorítás, mert ott jól lehet védekezni.

Ahol a Szán betorkollik a Visztulába, ott megváltozik a vidék jellege.

A Visztula Krakó vidékéről jó s nagyot kanyarodva fordul ki Lengyelországba Varsava

felé. Erre a kanyarulatra a Lyszagora nevű alacsony hegyvidék kényszeríti. Ez a hegyvidék már nem tartozik az orosz táblához. Ez nagyon lekopott. Annyira lepusztult, hogy legnagyobb része már majdnem teljesen síkság, csak még középső része emelkedik valami 600 m. magasra. Még kevésbé festői, mint a Bakony, annyira lankásak a lejtői.

Innen északra olyan vidék kezdődik, amely már minden tekintetben hasonlít a német síksághoz. Valamikor a pleistocen-korban, tehát akkor, amikor a mammut élt a földön s az ember már vadászott rá, itt Varsava vidékén nagy folyó eredi. Ez szedte fel a Visztula, az Odera, az Elbe vizeit s az Elbe-torokban érte el a tengert. A berlini Spreewald mocsarai ennek a folyónak a maradványai. A folyóvölgy északi oldalán széles zónában terül el a Baltitenger partjáig az úgynevezett Tóhátság (Seenplatte). Ez nem más, mint a skandináviai jégtakarónak leghosszabb ideig tartó kiterjedése alkalmával hátra- " hagyott moréna-rendszere. Csupa moréna-törmelék, az egyenetlen halmok közt száz és száz apró tó csillog. Mecklenburg, Pommeránia, Nyugati- és Keleti-Porosz-tartomány területe van ezen a hepehupás, egyhangú, de szépen művelt, sűrűn lakott vidéken. Tovább folytatódik Oroszországban, az Ihnen- és Pejpusz-tavak vidékére és ott sem oroszok laknak rajta, hanem lívek és esztek, meg németek.

A Tóhátság moréna-vidéke meg a Podoliai-hátság moréna-vidéke közé nagy síkság van befoglalva, amelyen, úgy látszik, gyorsan húzódott vissza a skandináviai jégtakaró, mert nem sok törmeléket hagyott hátra. Ellenkezőleg, ez a vidék annyira mély, hogy alig tud róla a víz lefolyni. Csúnya, mocsaras terület. Nagyon gyér népesség lakik rajta s helyenkint nincs út, amely átvezetne az ingoványokon. Ez a Pripjet-folyó vízvidéke, a híres Rokitno-mocsárvidék.

A lengyel síkság legészakibb részein, ott, ahol a Tóhátsággal érintkezik, tehát Kelet-Porosz-tartomány déli határain megint rossz lefolyású terület van. Ezt nevezik Mazurifeneknek. Ingoványos, vizenyős lapály ez, amelyen a reászorított sereg többé mozdulni sem tud, mert az utak járhatatlanok, a rétek, mezők oly vizenyősek, hogy a ló szügyig, az ágyúk tengelyig sülyednek bele. Ettől északra sűrűn egymás mellett száz és száz tó rejlik a moréna-halmok között. Ha ide valami hadsereg betéved, föltétlenül elveszett. Itt fogta meg Hindenburg a betörő muszkákat s 70,000 darabot hajtott haza fogolyként.

Amíg a német hadsereg fel nem szabadul, addig nekünk nincs más feladatunk, mint Galíciában feltartóztatni az oroszokat, lekötni seregeiknek akkora részét, hogy Németországot ne tudják túlerővel támadni. Nehéz feladat, de eddig sikerült. Előre látható volt, hogy Galíciát nem tudjuk tartani, de elég nyugodtak lehetünk, hogy józan észszel nem fogják megkísérelni a Kárpátokon keresztül való komoly betörést. A Kárpátok hágóin, szoros völgyein tízszeres túlerőnek kellene benyomulnia, ha maradandó sikert akarna elérni. Az utakon a seregek annyira elnyúlnak, táplálásuk és municióval való ellátásuk oly nehéz, hogy ez óriási túlerő nélkül borzalmas katasztrófába

sodorhatja a betörő sereget. Uti exemplum docet!

Legszebb, legértékesebb, legsűrűbben lakott harctér a francia-német harctér. Rengeteg ipari tevékenység, bámulatosan sűrű lakosság, gyönyörű kultúra hazája ez. Végtelen kár, hogy okatlan politikával ilyen pusztulásba sodorták ezt a gyönyörű megbecsülhetetlen, értékű vidéket!

De a terület rendkívül érdekes és a földrajznak valódi gyönyörűsége, hogy bemutathatja, milyen szoros kapcsolatban van a geográfia a történelemmel.

A ki az elmondandókat jó térképen nem átalja figyelemmel kíséreni, azt hiszem, minden regénynél érdekesebb dolgokat tud meg.

Franciaországot öt darabra lehet bontani földrajzi jellege szerint. Északnyugatra elaggott, szenilis halomvidék van. Ez mint félsziget nyúlik be a tengerbe s Bretagne néven ismerjük.

A második darab a Plateau Central, vagyis a Centrálisfelvidék. Ez is teljesen lepusztult, ez

is csak tönkje a hajdan hatalmas hegyóriásnak. Lepusztulása után kissé kiemelkedett, még pedig keleten jobban mint nyugaton. Keleti meredek peremét nevezik Ce-veneknek. Ez a Rhône völgyére néz. Nyugat' felé lankásan simul el, északon néhány izolált halommal végződik.

A két nagy halom vidék meg az Alpok közé három medence illeszkedik. Délen van a Rhône medencéje, a gyönyörű -Provence, amelyet eddig szerencsére nem érintett a háború borzalma. A Centralis-felvidék, a Pireneusok és Bretagne közé öbölként nyúlik be a Garonne-medence. Hajdani tengerből ez, de kitöltötték a tengeri lerakódások.

Végül Bretagnetól keletre, a Centralis felvidék északi oldalán van a Párizsi-medence, Franciaország legnagyobb, legérdekesebb földrajzi egysége.

Ez is tengerből volt. Egymásután rakódtak le benne a különböző korok és korszakok tengereinek üledékei s mindig kisebb és kisebb térre szorult. Aztán az egész terület kiemelkedett és természetesen pusztulni kezdett. A pusztulásnak az lett a következménye, hogy a tengeri rétegek elvékonyodó szélei lekoptak, s most minden réteg meredek lépcsőfokkal végződik az idősebb fölött.

Mintha egy nagy tálba kisebbet tennénk, aztán ebbe egy nagy tányért, majd kis tányért, végül egy kis csésze-alját. Mindegyik tányér pereme lankásan lejt befelé és hirtelen végződik el kifelé. Kívülről hatolva a tányér közepe felé, mindig egy-egy meredek lépcsőfokon kell felemelkednünk s azután lankásan lejt a térszín a következő tányér meredek széléig.

A triász, jura, kréta és eocén korok rétegei fekszenek itt is egymásban. Az eocén-rétegek már csak egész kis területet foglalnak el s ennek közepén van Párizs.

A csodálatosan szabályos Párizsi-medencét kelet felől a Közép-német hegyvidék három darabja határolja, a Vogézek, a Haardt meg a Rajnai-Palahegység. Csak egészen északkeleten, Belgium felé nincs éles határa, ott a Párizsi-medence alig észrevehető kis földhátal megy át a Hollandi-medencébe.

A rajnai Palahegység épen olyan hegytöng, mint a Centrális-felvidék. A Rajna ketté vágja a híres coblenzi szorossal, amelynek legfestőibb részén áll a Loreley-szikla. Ez a szoros nagyszerűség szempontjából nem is hasonlítható a mi Aldunánkhoz! Még a visegrádi szoros is szebb. Gyönyörű rajta csak az a mesés kultúra, amely minden talpalatnyi földet munkába vett, aztán az a sok festői rom, régi város és emlék.

A felvidéknek nyugati részét a Mosel folyó völgye -megint ketté vágja. A déli darab a Hunsrück, az északi Eifel és ennek nyugati része az Ardennek. Ez már francia és belga területre nyúlik át. Egyhangú széles hátakból álló felvidék ez, az Ardenneket leginkább erdő fedi. Itt hadsereget keresztülvinni a Rajna felől igen nehéz volna.

A rajnai Pala-hegység északi lábánál dús kőszéntartalmú rétegek fekszenek. Ezen a zónán van Földünk egyik legsűrűbben lakott területe, mert a kőszén jelenléte következtében itt hatalmas ipar fejlődött ki. Franciaországban Lille, Roubaix, Valenciennes környéke tartozik ide, Belgiumban Charleroy, Namur, Lüttich vidéke. Németországban Köln tájékán kissé mélyre sülyedt a kőszén, de innen északkeletre megint megvan s ott fejlődött ki Düsseldorf, Elberfeld, Barmen, Krefeld, Essen, Dortmund stb. ipara, körülbelül egész Hannoverig.

A Párizsi-medencébe tehát kelet felől három bejárat van. Az egyik lenn van a Vogézek déli végén, a Vogézek és a Jura-hegység közt. Ez az úgynevezett belforti kapu, mert ezt a bejáratot védelmezi Belfort rettentő erőssége. A másik nyílás a Vogézek és a Pala-hegység előtt szigetként kiemelkedő Haardt-hegység közt van. Ezt nevezzük saarbrückeni kapunak. Tágas rés ez itt, kényelmes átjáró a Rajna völgyéből. Itt mennek át a legfontosabb vasútvonalak Közép-Európából Párizs felé.

A harmadik nyílás a legnagyobb. Ez Belgiumon át vezet.

De akármelyik nyíláson menjünk is be, okvetetlenül lépcsőszerű hegypárkányokon kell fölemelkednünk, ha Párizsba akarunk átjutni.

Így pl. a Közép-Rajna medencéjéből, Frankfurt és Strassburg vidékéről először meredek

lejtőn kell felkapaszkodnunk, hogy feljussunk a saarbrückeni lapályra. Azután más lépcsőfokok következnek Lotha-ringiában. Az első nagyobbban áll Metz erőssége, meg Longwy vára, a következőn Verdun és Sedan, a harmadiknak a lejtőjét hívják Argonneiv erdőknek, a következőn van Chalons vagy Catalaun, azután valamennyi közt tén a legnagyobb Reims. A legutolsón van Compiègne, Soissons és Fontainebleau. A ki ezt az utolsó lépcsőfokot elfoglalta, az benn van Párizsban.

Mindegyik ilyen perem valóságos sánc módjára védelmezi Párizst. Mindegyikhez véres események, a történelemnek nagy fordulatai fűződnek. Aetius római seregei Catalaunnál tartották föl Attila hordáit, az Argonnei erdőkben a francia forradalmárok sans culotte csapatai fogták meg a császáriakat, Sedannál próbálták a franciák utoljára feltartani a németeket. Tudjuk, milyen katasztrófával végződött. Sok Vauban-féle erődítmény volt ezeken a peremeken (Oudenarde, Ramilliers stb.), itt vannak most Verdun, Reims, Laon, Longwy, Maubeuge, délebbre pedig Toul, Nancy, Epinal és Langres óriási erődéi. Ezek most jól fel tudták tartóztatni a németeket.

Gyönyörű szép vidék ez! A legszorgalmasabb földművelés, hangyaszorgalmú gyári és kézmű-ipar virágzik itt. Rossz földek csupán a krétakori mészkőablán vannak. Ezt mezőségnek, Champagne, nevezik Bicskanyitogató rossz bor termett itt, de segítettek rajta a franciák. Nem hagyták egészen kiforrni, hogy ne legyen olyan savanyú, aztán azon pezsgő állapotban lefojtották. Így el tudták adni rabváltató rossz borukat, sőt világcikké lett.

A gondosan művelt földek közt pompás utak, sűrű vasúthálózat vezet, gyönyörű régi városok, kastélyok, remek templomok ékesítik az amúgy is bájos tájképeket s fáj az ember szíve, ha arra gondol, hogy milyen kegyetlen pusztulás lehet most ezen a vidéken, mennyi érték, mennyi tőke ment itt tönkre!

Belgium és Franciaország tengerparti vidékei nagyon alacsony területek.

Oly sűrű itt a népesség, mint talán sehol máshol Európában, legalább ilyen nagy területen nem.

Ez a sűrű népesség csakis iparos tevékenységének köszönheti létét, ez az, iparos tevékenység meg a szén- és vasbányák eredménye, úgy mint Angliában és Németországban az említett, nagyon sűrűn lakott vidékeken.

Ez a terület itt Belgiumban és környezetében az, amely a most dúló háborúban legtöbbet veszít közvetlenül a harcok következtében. A világ legműveltebb, legszebb, legrendezettebb területei ezek s igazán mondhatjuk, hogy az egész világot fájdalmasan érinti az a sok pusztulás, a mi itt dúl. Nem a pusztítóknak feltüntetett németek az okai ennek, hanem azok a tudatlan entente-politikusok, a kiket geográfiai ismereteik hiányossága miatt rászedett az orosz hitegetés. A következmény aztán az, hogy igazán világháború lesz belőle, de nem a mi rovásunkra.